

SOCIOLOGICKÝ BULLETIN

České sociologické společnosti

2024

SOCIOLOGICKÝ BULLETIN

České sociologické společnosti 2024

Praha 2025

Vydává Česká sociologická společnost jako interní publikaci pro své členy.
Publikace byla vydána s finanční podporou Akademie věd ČR.
Vychází jednou ročně.
Sociologický bulletin 2024 vychází v květnu 2025.

Redakce

Dušan Lužný (dusan.luzny@upol.cz)
Barbora Hubatková (220208@mail.muni.cz)
Nina Fárová (nina.farova@soc.cas.cz)
Jakub Mlynář (jakub.mlynar@ff.cuni.cz)

Technická podpora: Veronika Gígalová

1. vydání

© Česká sociologická společnost, 2025

ISSN 2788-1679 (print)

ISSN 2788-1687 (on-line)

ISBN 978-80-909014-4-5 (print, brožováno)

ISBN 978-80-909014-5-2 (online: iPDF)

Obsah

Editorial	7
ROZHOVOR	9
„Stojíme na prahu vědecké a pedagogické revoluce“	
TÉMA ČÍSLA: VÝUKA SOCIOLOGIE, SOCIOLOGIE VÝUKY	21
Excelentní výuka v časech univerzálního vysokoškolského vzdělávání?	21
Helena Kubátová	
Co chceme, aby četli?	29
Ondřej Špaček	
Rebelující sociologie: Kánon a (re)konstrukce disciplíny	35
Tereza Trojanová	
Vysokoškolská učebnice jako poznaná nutnost	42
Michal Zvířotský	

Ke kulatému stolu Mladí sociologové o stavu soudobé české sociologie	52
Marek Skovajsa	
Kdy potkají děti Sociologii?	57
Bára Vacková	
Věda o čtení v sociologické perspektivě	61
Magdaléna Gorčíková	
STUDENTSKÉ REFLEXE: VÝUKA SOCIOLOGIE	68
Studovat, či nestudovat sociologii?	68
Martina Veletová	
První zkušenosti s vyučováním mi připomněly, proč se sociologie stala mým oborem	71
Patrik Pýcha	
Nejsem hloupá, jsem humanitní	73
Barbora Korčáková	
Moje cesta k Sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy	76
Barbora Bezoušková	
SOCIOLOGIE A UMĚNÍ	78
Galerie sociální fotografie při Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie FF UP v Olomouci	78
Veronika Gígalová	
ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ	82
Bioetnografie rozšířeného metabolismu	82
Varvara Borisová	

KULTIMED	87
Romana Marková Volejníčková	
Nové výukové datasey Generations and Gender Survey	90
Dominika Perdoch Sladká	
Vzdělávací počítačová hra o postavení Romů ve společnosti	91
Kateřina Čanigová, Irena Kašparová	
Projekt Projednávání energetických komunit v bytových domech	97
Eva Richter	
Centrum pro studium sociální změny a materiálního prostředí: Nenápadné inovace	100
CESCAME	
Participace jako nástroj proměny správy a rozvoje českých měst	105
Terezie Lokšová	
Proč jsou kořeny úpadku liberalismu výzkumem stále ignorovány	115
Ivan Gabal, Romana Workman, Marek Boguszak	
POHLED ZVENČÍ	125
„Elity selhávají v diagnostice doby. Pohled bývalé disidentky a ombudsmanky“	125
Rozhovor s Annou Šabatovou	
ZE ŽIVOTA ODBORNÝCH SEKČÍ	128
Sekce sociologie medicíny, zdraví a nemoci	128
Iva Šmídová	
Sekce urbánní sociologie	131
Slavomíra Ferenčuhová, Barbora Vacková, Lucie Galčanová Batista	

Sekce sociologie životního prostředí, zemědělství a venkova	133
Jan Urban	
Sekce sociologické teorie	135
Jakub Mlynář	
REFLEXE Z KONFERENCÍ	138
Konferencia Spolupráce, konflikt a legitimita v společnosti	138
Zuzana Kusá	
Odkaz Michaela Burawoye (1947–2025): Sociologie jako odpovědnost	145
Vanda Černohorská	
CENY ČSS	149
Česká sociologická společnost ocenila přínos Miloše Havelky pro českou sociologii	149
Dušan Lužný	
Cena Miloslava Petruska za rok 2023	151
Miroslav Paulíček	
KE 100. VÝROČÍ ČSS	152
Česká sociologická společnost před sto lety, před půlstoletím a dnes	152
Zdeněk R. Nešpor	
SOCIOLOGICKÉ KNIHY 2024	157
DŮLEŽITÁ DATA ROKU 2025	159
Miroslav Paulíček	

Editorial

Milé kolegyně a milí kolegové,

centrální téma letošního Sociologického bulletinu dlouho „viselo ve vzduchu“. Přestože vystudování oboru (či dnes studijního programu) s názvem Sociologie zdaleka neznamená, že se studující stane dobrou socioložkou či sociologem, je výuka (či studium) sociologie na odpovídajících institucích velmi důležitá. Obsah a způsob výuky sociologie totiž významně předznamenávají to, jak se pak sociologie dělá.

Každou vědní disciplínu či obor určuje specifický způsob kladení otázek – nejsou to totiž odpovědi, ale otázky, které formují myšlení a určují přístup daného oboru k realitě. Výuka a studium sociologie je tedy osvojování si způsobu ptání. To, jak se ptáme, určuje naše vidění světa. Tomu se musíme někde naučit, nebo nás to musí někdo naučit. Většina z těch, kteří se sociologii profesionálně věnují, prošla určitou formální sociologickou průpravou. Ale ani to není zcela nutné, neboť sociální realita není jen „sociologická“.

Sociologický bulletin přináší zajímavé reflexe toho, co se v sociologii učí (méně už reflexi toho, co se odehrává v posluchárnách během výuky sociologie), ale nejen to. V aktuálním čísle najdete řadu dalších textů, které vypovídají o tom, jak dnes vypadá sociologie v českých poměrech. Chtěl bych na zde místě poděkovat všem, kteří do letošního čísla přispěli, a také bych chtěl moc poděkovat celému redakčnímu týmu (Nině, Barboře, Veronice

a Jakubovi) za jejich výkon. Zvláštní poděkování patří Nině Fárové, která činnost celého týmu koordinovala.

A pokud vás během čtení něco napadne, neváhejte – příprava Sociologického bulletinu 2025 už začala a jeho čtenářky a čtenáři čekají na Váš zajímavý text.

Dušan Lužný

ROZHOVOR

„Stojíme na prahu vědecké a pedagogické revoluce“

Rozhovor s Ladislavem Rabušícem

Fakulta sociálních studií vznikla v roce 1998, a je tedy relativně mladá. Jde o fakultu jedné, popř. dvou generací. Přesto, nebo právě proto, dosahuje vynikajících výsledků. Je úspěšná v mnoha grantových soutěžích i v publikačních výstupech. Kde leží jádro takového úspěchu? Existuje nějaký recept?

Naší velkou výhodou bylo, že když jsme fakultu v polovině 90.let zakládali, byli jsme většinou vrstevníci. Samozřejmě s výjimkou Iva Možného a také psychologů Vladimíra Smékala a Iva Plaňavy. A většina z nás měla čerstvou zkušenost ze zahraničních pobytů. Já jsem se čerstvě vrátil z Princeton University, a i ostatní měli obdobné zkušenosti ze zahraničních univerzit. Tam jsme viděli, jak lze kvalitně učit a jak se dělá dobrá věda. Takže jsme se to snažili zavést na nově vznikající fakultě. Navíc jsme dostali krásně zrekonstruovanou budovu; to všechno dohromady byla velká motivace. Byli jsme dychtiví, chtěli jsme něco dokázat a dělat věci jinak, nově. Např. už jenom to, že jsme v naší výuce zavedli, že každý předmět má mít pro studenty zpracovaný syllabus, který je založen na předpokladu, že se studenti učí doma z týdne na týden a ne až v průběhu zkouškového období, což byla téměř revoluční pedagogická proměna. Mnozí starší kolegové z filozofické fakulty, od níž jsme se odpoutali, nám tvrdili, že zavádíme středoškolský systém. A takových věcí byla řada.

Ze zahraničí jsme si přinesli ještě další zkušenosti. Například to, že docenti a profesori moc neučí, resp. že nejsou přetěžováni výukou. Pak mají

prostor dělat vědu, tedy bádat a publikovat a také vést mladší kolegy. Na konferencích jsme viděli, jak mladí dělají vědu a jaký mají drav. A na univerzitních pracovištích zase, jak otevřeně a zaujatě se diskutuje o výzkumných tématech, která aktuálně řeší. Pro mě bylo třeba fascinující, když jsem na Princetonu zjistil, že tam mají každý pátek v poledne tzv. brown bag seminář. V pravé poledne se sešli, každý si donesl v papírovém sáčku (brown bag) svůj sendvič a poslouchal, čím se kolegové zabývají. A vždy byla velká debata. To vše pro mě bylo nové a inspirativní. Dnes už jsou tyto prvky akademického života docela běžné, ale tehdy v devadesátkách to byl střípek ke střípku, který skládal mozaiku novosti.

Tím se dostáváme k tématu letošního čísla, tedy k výuce sociologie. Kde vidíš největší rozdíly oproti minulosti?

Ty rozdíly jsou obrovské. Základní spočívá ve svobodě: svobodně přednášet, svobodně bádat. Dnes to zní banálně, ale je nutné to připomínat.

Je také potřeba zmínit základní ideu, ze které vycházíme a která byla v té době také zcela nová: v posluchárně se toho studenti moc nenaučí. Studenti se musí učit sami. Učitelé jim ukazují možnosti, načrtají směry a otevírají perspektivy. Vše ostatní musejí studující „odedřít“ sami. Proto mají méně předmětů, aby mohli sami intenzivně studovat. Tím se mění i funkce a role vyučujících. Učitelům se uvolňují ruce k bádání. Když jsme my studovali, měli jsme předepsaný počet předem určených předmětů, které museli všichni absolvovat, takže jednotný studijní plán. To dnes není, navíc nový systém umožňuje rozlišovat mezi povinnými a povinně volitelnými předměty, takže si studenti mohou vybírat z nabídky a poskládat si trasu studií podle svého zájmu. Podstatné také je, že se u nás na FSS počet předmětů, které musely být celkově absolvovány, podstatně snížil, takže studující začali mít více času k samostatnému vypracovávání průběžných úkolů, např. *position papers*, referátů, a samozřejmě také k tomu, aby mnohem více četli. Na každé následující hodině na semináři se pak o věcech může poučeně diskutovat. Samozřejmě je to ideální model, který se ne vždy daří uskutečňovat. Navíc se mně zdá, že ochota studentů hrát podle těchto not slábne (*povzdech*).

Už řadu let bere Masarykova univerzita kvalitu výuky vážně. Na vrcholu pyramidy je Rada pro vnitřní hodnocení MU, která se celému systému kvality výuky, včetně schvalování a kontroly akreditací, velmi věnuje. Ale vedle

toho zde máme např. CERPEK, tedy Centrum rozvoje kompetencí, kde je velmi šikovný tým, který pedagogům v kontextu nynějšího masového vysokoškolského vzdělávání poskytuje cenné pedagogické a didaktické návody.

Vím, že se na Masarykově univerzitě podařilo vybudovat velmi robustní a dobře fungující systém hodnocení kvality. A také jsem z více stran slyšel, že projednávání akreditací a celkové hodnocení je velmi přísné. Ty jsi byl v čele, resp. místopředsedou RVH na MU, od samého počátku v roce 2016, že?

Ano, byl jsem místopředsedou tohoto orgánu v době, kdy se nastavovala pravidla. Od samého počátku jsme hodnocení kvality, včetně přípravy akreditací, jehož součástí je u nás nejen hodnocení vzdělávací, ale i výzkumné činnosti, nechápali jen jako formální, papírovou záležitost, ale jako nástroj ke zlepšení. Nejde tedy o administrativní přísnost, ale obecně o důraz na kvalitu. A tedy i na kvalitu výuky. Bylo dobře, že si vedení MU s rektorem Bekem dobře uvědomovalo, že univerzita je kvalitní nejen svou vědeckou produkcí, ale také kvalitou svého vzdělávání. Zdůrazňuji tento fakt z toho důvodu, že toto vše probíhalo v době „kafemlejnku“, který výrazně motivoval akademiky především k publikování „za každou cenu“, neboť publikace znamenaly peníze do rozpočtů; výuka byla tehdy na vedlejší koleji.

To ovšem předpokládá dvě věci. Vyučující musí mít velmi dobře a detailně připravenou výuku, včetně všech materiálů, nástrojů průběžného hodnocení apod., a také to vyžaduje určitou osobnost vyučujících. Ale: jak se jedinec stane kvalitním vyučujícím? Jak se stane kvalitním vyučujícím sociologie?

No, popravdě, nevím. U nás na FSS bylo vše víceméně intuitivní. Nikdo z nás neprošel žádným školením vysokoškolské pedagogiky. Ta se zavádí teprve nyní. A to je dobře. V Holandsku například, než začneš učit, tak tě dva roky drtí na vysokoškolské pedagogice.

Takže nevím. Ale zkusím být trochu osobní. Já jsem měl hrozně rád čísla a zajímalo mě, jak vypadá společnost z kvantitativního pohledu. Ale abys byl schopen podívat se na společnost prostřednictvím čísel, musíš rozumět kvantitativní metodologii a musíš umět statistiku. Na sociologii nás to učil Mirek Gregor, ale byly to jen skutečně elementární věci. Statistiku a kvantitativní metodologii jsem se musel postupně naučit víceméně sám. V té době se Ivo Možný spojil s programátory brněnského VUT, kteří měli ve velkém sále počítač SAAB. Vymysleli program pro statistické zpracování

dat. Naučil jsem se, jak prostřednictvím dřevných štítků programovat a připravovat výpočty, dál vše počítal stroj. To už byla jiná káva. Paradoxně mou výhodou v tomto směru bylo to, že jsem v Uherském Hradišti studoval UNESCO jazykové gymnázium, kde jsme skončili s matematikou ve třetím ročníku. Později mně to pomohlo jakožto učiteli ve výuce, protože jsem pak osobně rozuměl tomu, co by mohlo studentům ve statistice a kvantitativní metodologii dělat potíže.

Myslím, že obecně české vysokoškolské výuce chybí vysokoškolská pedagogika. Jen málokdo sám od sebe ví, jak má dobře učit. Takže zatím podle mého soudu stále hraje roli intuice a aplikace vlastních studentských zkušeností s dobrými, nebo naopak se špatnými učiteli. Dnes už ale víme, že dobře učit se dá naučit.

Každá přednáška je tak trochu (nebo víc) představení – a divadlo.

Je to divadlo. Je to one-man nebo one-woman, chcete-li, show. Obzvláště nyní, kdy v posluchárně stojíte před studentskou generací Z a populárním se stává koncept „edutainment“.

A jak se to vlastně stalo, že ses z jazykového UNESCO gymnázia v Uherském Hradišti dostal k univerzitní kvantitativní sociologii?

Studoval jsem na gymnáziu v období 1969–1973. V Hradišti byly dobré diskotéky, kde pouštěli anglickou muziku. Já jsem v té době propadl Rolling Stones a Beatles a chtěl jsem rozumět jejich textům. Začal jsem se zajímat o angličtinu, měl jsem štěstí na vynikajícího profesora Mazurka, který mě z angličtiny hodně naučil. Na filozofické fakultě v Brně jsem začal studoval angličtinu jako první obor a jako druhý jsem chtěl filozofii, k ní mně to táhlo proto, že jsme na gymnáziu měli výborného učitele na občanku a dějepis, profesora Měšťánka. Já jsem totiž původně chtěl být novinářem. Naštěstí mně moje výborná a rozumná třídní profesorka tento můj záměr rozmluvila. Jen pro vysvětlení souvislostí: bylo to po roce 1968, v období normalizace. Jak je vidět, dobří učitelé jsou ve formativním období člověka navýsost důležití.

Tak jsem šel v roce 1973 studovat angličtinu a občanskou nauku, nevěděl jsem, že se opět otevírá sociologie. V rámci studia „občanky“ jsme měli i sociologické předměty – obecnou teorii společnosti a statistiku. Ty mě

natolik uchvátily, že jsem požádal o změnu oboru, a stal jsem se studentem angličtiny a sociologie.

Ke kvantitativní sociologii mě přivedl už zmíněný Mirek Gregor. Když nám ukázal, jak se dá statisticky zjistit, jestli spolu dva společenské jevy souvisí, byl jsem lapen.

Studium anglistiky a sociologie se mně začalo propojovat a vzájemně se podporovat. Např. součástí studia anglistiky byl také pobyt na Univerzitě v Leedsu, takže jsem tam ve čtvrtém ročníku strávil čtyři měsíce. Nad rámec studia angličtiny jsem chodil také na přednášky ze sociologie. Po návratu jsem pak napsal diplomovou práci, bylo to v roce 1978, na téma sociolog v anglickém průmyslovém podniku (*smích*). Trochu mi s tou diplomkou tenkrát pomáhal Martin Potůček, který dělal v Brně doktorát.

To všechno mě navedlo, že bych se chtěl v sociologii angažovat i nadále, ale nebylo to hned. Po studiu jsem začal pracovat jako podnikový sociolog ve Zbrojovce (*smích*). Tam jsem dělal tzv. sociální pasportizace, což spočívalo v počítání tzv. sociálních indexů, jako např. počet vodovodních kohoutků a sprch na počet zaměstnanců. Nadšen jsem z toho nebyl.

Naštěstí se tehdy opětovně otevřelo doktorské studium sociologie, tehdy se tomu říkalo aspirantura, do kterého jsem byl přijat. Téma mé disertační práce – „kauzální determinace faktorů fertility“ – navrhl Ivo Možný jako můj školitel. Nejprve jsem se zděsil, ale postupně jsme na tom s Možným spolupracovali a mě to úplně uchvátilo. Mimochodem, záliba v populačních studiích mně zůstala dodnes.

Takže kombinace sociologie a anglistiky se ukázala jako hodně přínosná, a to už před rokem 1989.

To, že jsem uměl anglicky, mně hodně pomohlo. Díky tomu se mi podařilo s ženou vyjet pracovat v rámci kulturních dohod na dva roky (1985–1987) do Číny. Na fakultě, kde jsem učil – Beijing Foreign Studies University –, hostovalo v rámci anglistiky několik amerických sociologů. Jedním z nich byl Anthony Oberschall, který psal knihy o sociálních hnutích. Začali jsme spolu hrát tenis, sprátelili jsme se. Když jsme se potom každý vrátili do svého koutu světa, pozval mě v roce 1989 na svou katedru na University of North Caroline v Chapel Hill. Ten pobyt mně hodně dal. Tehdy tam působili

např. Garry Lenski, napsal např. *Power and Privilege*, Glen Elder, který napsal *Children of the Great Depression*, a také vynikající demograf Ron Rindfuss.

Když se můj pobyt chýlil v létě ke konci, objevila se petice Několik vět a v *Rudém právu* – do univerzitní knihovny v Chapel Hill chodilo kupodivu i *Rudé právo* – vyšel článek „Kdo seje vítr“. Začal jsem vážně uvažovat, že se prostě nevrátím. Probíral jsem to s Tonym, a ten tehdy řekl: „Je to tvoje rozhodnutí. Když tady zůstaneš, pomůžu ti a ze začátku můžeš bydlet u nás doma. Ale uvědom si, že tady budeš jeden z tisíců. Doma s tím, co máš za sebou a co už umíš, budeš tak jeden z deseti.“ Měl hlubokou pravdu.

Takže zahraniční zkušenosti pro tebe byly klíčové...

Každý zahraniční pobyt přináší významné zkušenosti. Už jenom tím, že tam jste. Např. mé působení v Číně na Beijing Foreign Studies University, mně díky vyprávění čínských kolegů o svých strašných zkušenostech s Maovou kulturní revolucí opět ukázalo, čeho všeho je fanatická ideologie schopna. Nebo akademický rok 1992/93 strávený na Princeton University s její *Firestone Library* soustřeďující se na časopisy a monografie společenských a humanitních věd – to byl akademický ráj. A spolupráce s Ansley Coalem a Charlesem Westoffem, tehdy předními světovými demografy, která mně umožnila sepsat monografii Česká společnost stárne.

Jsi známý mimo jiné i svým zapojením do Evropského výzkumu hodnot. Jak se to stalo, že jsi se stal členem tohoto mezinárodního týmu?

Tento longitudinální výzkum začal v roce 1981 na základě iniciativy belgických a nizozemských sociologů. V roce 1990, kdy se připravoval sběr druhé vlny, se k tomuto výzkumu dostal přes své kontakty Jan Řehák. Bylo to těsně po pádu železné opony a tým EVS chtěl získat data také z postkomunistických zemí, aby mohli srovnávat. Jan Řehák mě znal z metodologických konferencí, které v 80. letech pravidelně organizovala metodologická sekce Československé sociologické společnosti. Věděl, že umím anglicky, takže mě přizval k překládání dotazníku do češtiny. Po sběru dat v roce 1991 jsem o data projevil zájem a něco jsem z toho napsal. Když se pak připravovala třetí vlna pro sběr v roce 1999, tak mě Řehák poslal na přípravné schůzky mezinárodního týmu. Díky tomu, že jsem uměl dobře anglicky a na těch schůzkách jsem se hodně zapojoval do diskuse, mě navrhli do Executive committee EVS – jistě to bylo ale především proto, že tam potřebovali

někoho z východní Evropy. No a pak jsem se stal principal investigatorem za Českou republiku.

Co je podle tebe nejcennější na tomto výzkumu?

Cenný je především tím, že to je jeden z prvních longitudinálních kvantitativních výzkumů v Evropě. Mimochodem známý Inglehartův World Values Surveys vznikl na základě EVS. Tím, že se dotazník EVS měnil jen minimálně, máme časovou řadu od roku 1991 do roku 2017. V roce 2026 se bude sbírat pátá vlna a Česká republika bude díky finanční podpoře z GAČRu, kterou jsme letos získali, opět u toho. Víím, že mezitím vznikly další mezinárodní komparativní výzkumy, jako je European Social Survey (ESS) nebo International Social Survey Programme (ISSP), takže dnes to není taková rarita. Díky EVS máme ale data de facto ze všech evropských zemí, která umožňují v kontextu historického, politického, ekonomického a sociálního vývoje sledovat, zda se Evropa hodnotově sjednocuje, nebo zůstává odlišná – mimochodem, v řadě aspektů zůstává stále odlišná. Data z EVS také umožnila našemu a slovenskému týmu porovnat, zda se Česko a Slovensko za 25 let od rozdělení rozdělily také hodnotově. Vše je shrnuto v monografii *Odděleně spolu? Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991*.

A dnes, po všech těch vlnách a dalších výzkumech, po Inglehartově prohlášení „tiché revoluce“, řekl bys, že česká společnost je spíše materialistická, nebo postmaterialistická?

Z vývoje postmaterialismu u nás jsem osobně zklamaný, protože jeho míra se navzdory mému očekávání a navzdory modernizační teorii nijak nezvyšila, pouze přibýlo těch, kteří jsou, na základě způsobu, jak je postmaterialismus inglehartovsky měřen, tzv. „smíšení“. Ale např. v Holandsku míra postmaterialismu v roce 2017 výrazně klesla, což jde proti Inglehartovým předpokladům, protože holandská společnost nijak výrazně nezchudla. Já osobně ale tyto výsledky částečně přičítám nízké validitě čtyřotázkové baterie, kterou Inglehart navrhnul. Takže abych odpověděl na otázku, česká společnost není ani postmaterialistická, ani materialistická. Uvidíme, co přinesou data z měření v roce 2026.

A jaký je podle tebe nejzávažnější problém současné české společnosti?

Já se věnuji především populačním studiím, takže z tohoto hlediska je největším problémem české společnosti, že se nerodí děti. Ale to není jen český problém, určitě je celoevropský. A je to, podle mě, důsledek toho, že naše mladá generace cítí velké nejistoty. Dynamičnost trhu práce vytváří nejistotu, k tomu se přidává nedostatek bytů, takže mladá rodina nemá svůj prostor, kde by se s dětmi usadila. Většina mladé generace vyrůstala, byla socializována, v relativním dostatku, takže podle toho má nastaveny také své ekonomické aspirace. Ty ale, jak se ukazuje, nejsou naplňovány a vypadá to dokonce tak, že generace, které jsou pod námi dvěma, budou chudší než generace jejich rodičů. A k tomu všemu se přidává nejistota environmentální.

Navíc v poslední době v důsledku sociálních sítí u mladých klesá, jak potvrzují výzkumy pražského sexuologa Weisse, zájem o sexuální vztahy. Jenže početí je následkem soulože. A když se k tomu přidá perfektně fungující antikoncepce, pak se v kontextu, který jsem právě zmínil, nelze divit, že se děti nerodí.

Máš velké zkušenosti z oblasti řízení vědy a řízení akademických institucí. Prošel jsi řadou manažerských funkcí. Byl jsi proděkanem, děkanem, prorektorem, místopředsedou univerzitní rady pro vnitřní hodnocení. Pro sociologa to musí být zajímavé i z odborného hlediska. Jaká je tvoje největší zkušenost z této oblasti?

Především jsem zjistil, že akademici jsou geniální v tom, jak dokáží vymyslet sofistikované důvody, proč něco nejde (smích). Zároveň jsou trochu konzervativní. Já jsem nikdy neprošel žádným manažerským kurzem, ale v řízení fakulty mně pomáhala částečně moje intuice a částečně moje „posedlost“ čísly. Věděl jsem, že pro rozhodování jsou nutná tvrdá data: o ekonomické situaci fakulty, o ekonomické situaci jednotlivých kateder, o věkovém rozložení akademického sboru, o jejich příjmech ve srovnání s ostatními fakultami, o naší vědecké produkci a podobně. Tyto informace jsem požadoval od úředníků z rektorátu nebo fakulty. Dnes to je samozřejmost, ale tehdy to byla poměrně nová věc – děkanování se tehdy obecně považovalo tak trochu za ceremoniální funkci, fakulty často „řídili“ spíše tajemníci a ekonomická oddělení. Jako děkan jsem měl určitou výhodu v tom, že tento přístup začal realizovat už první děkan FSS Ivo Možný. Ivo měl výborné

ekonomické uvažování, což spolu s jeho vysokou přirozenou inteligencí vedlo k tomu, že dobře věděl, jak by fakulta měla fungovat ekonomicky, vědecky, ale i z hlediska kvalitní výuky. Nastavil příslušné procesy a já jsem je jako děkan udržoval v mírném pokroku v mezích zákona.

V pozici prorektora moc prostoru pro nějakou manažerskou inovaci není, rozhoduje se kolektivně. Jsem ale hrdý na to, že jsme s rektorem Bekem zavedli na fakultách povinně pravidelné každoroční hodnocení akademických pracovníků: vedoucí kateder začali pravidelně na základě tvrdých dat, tj. čísel o výuce, publikacích a vědeckých počinech, hodnotit své podřízené. Bylo to dost novátorské a děkani s vedoucími kateder měli zpočátku tendenci považovat to jen za další administrativní „opruz“: oni přece své podřízené znají i bez toho. Také jsem jako protektor začal více kontrolovat kvalitu habilitačních řízení na fakultách MU a zpětně jsem rád, že se mně podařilo několik nekvalitních zastavit. No a v RVH se mi podařilo to, že lidé pochopili, že když přicházejí s žádostí o udělení akreditace, tak musejí přinejmenším v předkládaných dokumentech prokázat, že mají nakročeno k určité kvalitě. Protože když ani akreditační materiály, což jsou de facto texty, nestojí za nic, jak to potom může vypadat v realitě? Takže, shrnu-li to, mé manažerské schopnosti byly spíše intuitivní, ale má záliba v tvrdých datech – jsem přece kvantitativní metodolog, že – mně pomohla řídit na základě argumentů. Lidé musí vědět, jaké důvody vás vedou k rozhodování, z nichž vyplývají manažerské „příkazy“. Vždy jsem se snažil, aby mé argumenty byly, jak se dnes moderně říká v medicíně, „evidence based“.

Masarykova univerzita je podle mě unikátní v tom, že se jí daří udržovat a podporovat ideu univerzity jako celku, a ne jenom sdružení fakult. Na některých univerzitách došlo (v různé míře) k takové decentralizaci, že to vypadá, že univerzita není a jsou jen jednotlivé fakulty. Jednota univerzity pak umožňuje její efektivní řízení.

Ano. Důraz posledních tří rektorů – Fialy, Beka a nyní Bareše – byl, abychom říkali „My jsme Masarykova univerzita“, a ne „My jsme fakulta sociálních studií“, nebo „My jsme filozofická fakulta“. Ale hodně také záleží na osobnosti děkana určité fakulty. Děkani některých fakult si často myslí, že jen oni vědí, jak se mají věci řídit. A některé fakulty MU mají díky dnešnímu způsobu financování vědy natolik velké rozpočty, že se objevila myšlenka, že by se měla měnit vnitřní pravidla financování a že by MU měla být

„dvourychlostní“. Což by samozřejmě vedlo k efektu sv. Matouše. Takže ano, souhlasím, budování univerzitní identity je důležité.

Je možné změnit systém financování vědy? Jak podporovat kvalitu?

Myslím, že na celostátní úrovni se momentálně měnit moc nebude. Na univerzitní úrovni, to je na MU, je nyní systém nastaven v principu dobře, protože podporuje kvalitu a je motivační. Navíc společenské a humanitní vědy se v tomto systému mohou rozvíjet. A obecně lze říct, že existují mezinárodně uznávané nástroje, díky nimž jsme schopni jasně rozlišit mezi kvalitními a nekvalitními výstupy vědy.

Pokud se týká kvality výuky, což je téma, o kterém jsme už hovořili, tam je rozpoznání kvality ne úplně snadné. Studentské ankety mohou být jedním nástrojem, ale já nevím, do jaké míry jsou validní a hlavně reliabilní, co tedy vlastně měří. Je dobře, že i Národní akreditační úřad začíná tlačit na sledování kvality a že se české vysoké školy, zdá se, dohodly na potřebě vytvořit soubor toho, co by měli vysokoškolské učitelé umět, který je včleněn do *Kompetenčního rámce vysokoškolských vyučujících*.

A co udělá s výukou a také s vědeckou produkcí, a v důsledku i s financováním vědy, masivní využívání umělé inteligence? Neprohloubí používání AI již existující velkou propast mezi přírodními vědami na jedné straně a humanitními a sociálními vědami na straně druhé? Používání AI přece musí proměnit všechny oblasti vědy a vzdělávání.

Momentálně jsme ve vědě, ale i ve výuce ve fázi vědecké a pedagogické revoluce, jak by řekl Thomas Kuhn. Mění se paradigma, a to je situace, kdy se vůbec nedá odhadnout další vývoj. Některé drobné důsledky jsou již patrné. Na některých fakultách a oborech například odstupují od psaní bakalářských prací. My na FSS to zatím neděláme, protože si myslíme, že pro studenty je přínosné napsat ucelený bakalářský text a jsme optimisté v tom, že dokážeme poznat, co napsal student a co AI.

Když se ještě vrátíme k tématu letošního Sociologického bulletinu, které předměty, které jsi učil, jsou nebo byly podle tebe nejlepší?

Nechci se moc chlubit, ale myslím si, že jsem svými základními předměty jako statistická analýza dat a metodologie výzkumu přispěl k tomu, že nadále rozvíjíme brněnskou sociologickou školu. Myslím, že metodologické základy a na ně navázaná analýza dat dělají brněnské absolventy dobrými,

díky čemuž také bez problémů nacházejí uplatnění v různých výzkumných institucích a agenturách.

Podle mého názoru byla jádrem brněnské sociologické školy snaha vidět společnost takovým způsobem, aby se dala proměřit, a na základě dat dělat smysluplné sociologické závěry. Ale dnes nevím. Hodně se u nás na katedře rozvíjí kvalitativní sociologie. Ta je jistě důležitá, o tom nikdo nepochybuje, ale ve svých výsledcích mi často připomíná spíše investigativní žurnalistiku, v níž se především argumentačně používají data, tj. výroky, která dokládají výchozí myšlenku. Data, to je sdělení a výroky, která by směřovala proti této myšlence, se neuvádějí.

Chápu to tedy tak, že i označení „brněnská sociologická škola“ je poněkud neurčitě. Není to ale také tím, že se v akademickém prostředí „školy“ vytrácejí? A není to také důsledek stávajícího „dělání“, provozu a hodnocení vědy, které nás vede k neustálému grantování a tvorbě rychlých publikací, např. časopiseckých studií? Nechybí čas a klid k hlubšímu promýšlení souvislostí? Nepřevažuje v našem fungování účelovost a instrumentalita?

Ano, je to problém. Dnes řada lidí publikuje drobné studie, byť v časopisech zařazených do D1 nebo Q1–Q2, což jsou především časopisy zahraniční. Měly by tedy mít velký impakt neboli vliv. Ale mají skutečně? Jsem stále přesvědčen, že skutečně vlivné jsou v sociálních a humanitních vědách především monografie. Vždyť významné postavy sociologie, ať již zahraniční, nebo české, se staly významnými především zásluhou svých knih, které jsou čteny a citovány. Jiří Musil, Milan Petrušek, Ivo Možný, Jan Keller, ti psali především knihy!

Říkal jsi, že v současné době bilancuješ a asi se trochu stahuješ z akademického života. Co plánuješ v důchodu? Budeš pořád sportovat jako doposud?

Ano, ve svém věku se již stahuji, na katedře zůstávám jen na malý úvazek jako člen řešitelského týmu grantu GAČR o zkoumání evropských hodnot, jak jsme o nich již mluvili. A je pravda, že mě sport udržuje stále v dobré kondici (klepe na dřevo, aby to nezakřikl).

Z pojetí akademického důchodce jsem ale lehce rozčarován. Měl jsem představu, kterou jsem zdědil po svých předchůdcích. Totiž, že emeritní profesor přichází na fakultu, zapálí si viržinku, naleje si sklenku červeného vína a žoviálně si povídá se studenty a studentkami. Dnes se na fakultě

a univerzitě kouřit nesmí, pití alkoholu je zakázáno a žoviálně hovořit se studentkami, to si člověk koleduje o průšvih (*smích*). Budu se tedy muset nad svým životem v důchodu zamyslet...

Moc děkuji za rozhovor a přeji hodně energie a pozitivních zkušeností.

Dušan Lužný

TÉMA ČÍSLA: VÝUKA SOCIOLOGIE, SOCIOLOGIE VÝUKY

Excelentní výuka v časech univerzálního vysokoškolského vzdělávání?

Helena Kubátová

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Cílem textu¹ je diskutovat paradoxní spojení požadavku na excelentní výuku s proměnou vysokoškolského vzdělávání, která spočívá v posunu od elitního vzdělávání ke vzdělávání univerzálnímu, kdy na vysokých školách studuje více než 50 % studujících příslušné věkové kohorty. Tento posun zásadně mění profil a motivaci studujících, kteří by měli být excelentně vzděláváni.

V textu si kladu čtyři otázky: (1) Mají se učit sociologické teorie (a jejich dějiny)? (2) Jak učit dějiny sociologických teorií? (3) Je užitečné psát učebnice (dějin sociologických teorií)? (4) Musí/mají studenti číst odborné texty?

Na tyto otázky je třeba hledat odpovědi v širších společenských kontextech, já jsem se zaměřila na tři. Zaprvé se stručně věnuji přechodu od elitního přes masové k univerzálnímu terciárnímu vzdělávání v Česku. Druhým kontextem je fakt, že většina vysokoškolských učitelů nedisponuje pedagogickým vzděláním a v oblasti pedagogických kompetencí jsou převážnou autodidakty. Třetím kontextem jsou platové podmínky akademiků v sociálních a humanitních vědách.

¹ Text vychází z příspěvku předneseného na 13. olomoucké sociologické konferenci 10. října 2024 v rámci panelu *Výuka sociologie na univerzitě – potřebujeme (psát) učebnice?* Cílem příspěvku bylo vyvolat diskusi, nikoliv vskutku důkladně a důsledně rozebrat všechny problémy, kterým jsem se v něm věnovala.

Od elitního přes masové k univerzálnímu terciárnímu vzdělávání v Česku: proměna očekávání studentů, proměna role učitele, proměna cílů vzdělávání

Jak ukazuje tabulka níže, za 30 let mého pedagogického působení se univerzita změnila z elitní v univerzální (blíže k tomuto posunu viz Trow, 2006), kdy podíl studentů terciárního vzdělávání ve věkové kohortě činí více než 50 %.

Tab. 1: Základní údaje o institucích terciárního vzdělávání v České republice (1992–2022)

Rok	Počet institucí terciárního vzdělávání	Počet studentů	Počet studentů – UP	Počet studentů – FF UP	Podíl studentů terciárního vzdělávání ve věkové kohortě podle Trowovy teorie
1992	26	117 637	7 058	1 757	12 % (elitní)
2002	55	220 177	13 798	3 442	12 % (elitní)
2012	71	380 891	21 717	5 618	67 % (univerzální)
2022	60	304 518	22 716	5 262	58 % (univerzální)

Jednoho dne, bohužel není tomu moc dávno (takže možná až příliš pozdě), jsem si uvědomila, že se studenti nějak změnili a že mi přestávají fungovat moje vyučovací postupy. Tak jsem se přihlásila do kurzu ČŽV UP s názvem *Jak si připravit efektivní plán hodiny*. A tam jsem se dozvěděla, že studentů je hodně (studuje až 60 % příslušníků příslušné věkové kohorty), a tudíž studují i ti, kteří nejsou studijní typy, nejsou samostatní, nejsou orientovaní na výsledek, nevědí, jestli vůbec mají studovat, jak a co se mají učit a nemají jasný cíl.

To odpovídá koncepci Martina Trowa, podle nějž posun ve vnímání terciárního vzdělávání od privilegia vyhrazeného malé elitě k právu až k povinnosti pro naprostou většinu populačních ročníků zásadně mění nejen počty studentů, ale také jejich profil a motivaci. Vyučující už nepracují pouze s vysoce motivovanými studenty, ale setkávají se s problémy známými dříve pouze z povinné školní docházky, především s nízkou studijní motivací (Trow, 2006).

Proto se musí změnit role učitele: učitel musí nastavit výuku tak, aby i nesamostatní a nemotivovaní studenti dosahovali cílů. Kolikrát si říkám, jak se cítí student motivovaný a samostatný v moři studentů nemotivovaných a nesamostatných?

Za excelentní výuku je podle některých odborníků považována výuka orientovaná na studenta. Její podstatou je podpora a usnadňování učení každého jednotlivého studenta. Prakticky to znamená vytváření optimálních podmínek pro efektivní učení studentů, věnování se studentům, aby dosáhli nejlepších výsledků (srov. Vašutová, 2012).

Z hlediska didaktického je excelence učitele spjata s jeho rolí ve výuce. Očekává se, že vytváří optimální podmínky pro učení studentů a podporuje jejich individuální zájmy a potřeby, věnuje se jejich studijním obtížím. Vysokoškolský student by měl být na učiteli více méně nezávislý, ale zároveň v něm mít odbornou a pedagogickou oporu, model hodnot a model budoucí profese (Vašutová, 2012). Takže se nabízí otázka: Je student nesamostatný a nemotivovaný, a tím je závislý na učiteli, který mu má stanovit cíl, tedy výstupy z učení, nebo je nezávislý na učiteli, ale má v něm odbornou a pedagogickou podporu? Jak se s těmito paradoxy vyrovnat?

Musí se proměnit cíle vzdělávání. Je třeba klást větší důraz na přenositelné (transverzální) kompetence a dovednosti (Vašutová, 2012). Jaký důraz má být kladen na profesní dovednosti? Co všechno (doufejme včetně odborných znalostí) by se měli studenti na vysoké škole naučit, aby jejich vzdělávací výsledky odpovídaly nově koncipovaným profilům absolventů? Podle Vašutové je jedním z ukazatelů excelentní výuky zahrnutí následujících obecných způsobů učení a rozvoje studentů:

1. Kognitivní dovednosti, které zahrnují analyticko-syntetické a kritické myšlení, argumentování a diskutování, ovládání odborného jazyka, formulování otázek a kultivované odpovídání, objevování a řešení problémů, abstrahování a zobecňování, samostatné usuzování, strukturování a systematizování poznatků, interpretování myšlenek druhých, interpretování výzkumných nálezů, produkování nápadů, verifikování předpokladů atd.
2. Osobní dovednosti, které se týkají získávání informací, komunikace, týmové spolupráce, osvojení etických zásad, rozhodování, sebekontroly, emoční inteligence atd. (Vašutová, 2012).

Souhlasím s tím, že student by měl na vysoké škole získat výše uvedené obecné způsobilosti, jen si nejsem jistá, že je to v realitě současného univerzálního vysokého školství reálné. Namísto excelentní výuky a kvality se na univerzitách rozmáhá nešvar manažerských postupů přejatých z mimoakademické sféry: univerzitní byznys, ekonomické hodnoty, tržní principy, to vše zabalené do manažerské hantýrky. Současné podmínky vysokého školství se vyznačují manažerismem a komercializací. Zvyšující se pracovní úvazky, nárůst administrativy, nízké platy, honba za body atp. se děje na úkor kvality výuky, ale také kvality výzkumu a publikačních produktů. Ukazatele, a to jak ve vědě, tak ve výuce, se staly bezmála posvátnými. Jak píše Radim Marada, vědecká práce se neposuzuje podle jejího přínosu k poznání, ale podle toho, kde byla zveřejněna (kvartil, impakt faktor časopisu). Totéž se týká výuky: stane-li se úkolem dne zvýšení kvality výuky, sestaví se nová sada ukazatelů, která dá reformě sledovatelné parametry – výuka je pak provozována v režimu plnění ukazatelů... (Marada, 2021, s. 43–44).

Učitel na univerzitě v oblasti pedagogických kompetencí jako autodidakt: Chceme se učit pedagogickým inovacím. Chceme je používat?

Většina učitelů na vysokých školách nedisponuje formálním vzděláním v oblasti didaktiky. Učíme buď tak, jak učili nás (a to je v době proměny elitního vzdělávání, které jsme absolvovali, ve vzdělávání univerzální logicky nevhodné), nebo se pokoušíme o nějaký vlastní způsob, a to obvykle pokusem a omylem. Mohli bychom získat/prohloubit/inovovat své pedagogické a výukové kompetence. Máme však o to zájem? Např. na UP bylo již v roce 2014 založeno oddělení, které se věnuje rozvíjení kompetencí učitelů. V posledních dvou akademických letech se kurzů na podporu pedagogických kompetencí zúčastnilo celkem 283 akademických pracovníků UP, což je 14 %. Lze tedy říci, že o kurzy zlepšování pedagogických kompetencí není velký zájem.

Ale proč by vůbec učitel měl být motivován k tomu, aby získal/prohloubil/inovoval své pedagogické a výukové kompetence?

Akademická perspektiva v ekonomické realitě žebračské hole

Platové podmínky akademiků s vědeckou hodnotou Ph.D. v sociálních a humanitních vědách nebudu obsáhle komentovat, všichni víme, že je to prostě ostuda. Akademik s vědeckou hodnotou není schopen uživit sám sebe

(a rodinu) ze svého platu, má problémy získat hypotéku (pokud se vůbec do takového dobrodružství pustí). Musí mít obvykle ještě jiný zdroj příjmů nebo bohatého sponzora. Řeší existenční problémy, na problémy vědecké či pedagogické mu pak zbývá už jen málo sil.

Ale jak je možné, že nejvyšší vědecký titul (Ph.D.) téměř nic neznamena? Akademik s titulem Ph.D. nemůže učit teoretické předměty, nemůže být školitelem... Udělá-li si proto habilitaci, pak ovšem učí ještě více, školí doktorandy, je členem mnoha různých orgánů (oborové rady, vědecké rady, habilitační komise), píše posudky na disertační práce, na habilitační spisy, na projekty... Zjevně více času na vědeckou práci, a hlavně na tu pedagogickou, nezískal, mnohdy spíše naopak.

Nyní se vrátím ke svým čtyřem otázkám:

Mají se učit sociologické teorie (a jejich dějiny)? Potřebují studenti znát sociologické klasiky?

Přestože i na univerzitách začíná zdomácňovat idea dominance aplikovaného vědění nad věděním teoretickým, přičemž aplikované vědění se chápe spíše jako vědění, které je okamžitě aplikovatelné v praxi, jsem přesvědčena, že výuka teorie je nezbytná. Bez znalosti teorie nelze dělat kvalitní výzkum. Teorie je myšlenková orientace. Jestliže nebudeme učit sociologickou teorii a nebudeme ji rozvíjet, pak si vystačíme se zdravým rozumem – a to je přece od začátku existence sociologie jedna ze základních námitek: na co sociologie, vždyť máme zdravý rozum.

Výuka teorie je však problematizována strukturací vzdělávacího procesu na bakalářské a magisterské navazující studium. Bakalářské studium je stále více chápáno jako příprava na povolání, jako získávání spíše praktických znalostí. Navazující magisterské studium pak ovšem nemá na co navazovat, a jeho kvalita proto bude setrvale klesat. To bude mít vliv i na doktorské studium a jeho kvalitu. Jsme svědky také tlaku na zřizování profesních bakalářských studijních programů, což potvrzuje moji domněnku, že bakalářské studium má sloužit praxi.

Teoretické předměty jsou nezbytným obecným společným základem, který umožňuje rozvíjet právě ty kompetence, se kterými je spojena excelentní výuka: kritické myšlení, argumentování a diskutování, objevování a řešení problémů, abstrahování a zobecňování, samostatné usuzování,

interpretování myšlenek druhých apod. Jak píše Zakaria, společný základ znamená, že všichni studenti mohou sdílet jednu intelektuální zkušenost, mohou ji společně probírat, hledat její slabiny... je to příležitost, která stmeluje. (...) Vědomí sounáležitosti s větším společenstvím přináší užitek i v dalším životě, kdy se od člověka očekává, že bude schopen spolupracovat s vrstevníky a kolegy na dosahování společných cílů v profesním prostředí (Zakaria, 2017, s. 45–46). Ovšem univerzitní praxe směřuje spíše k brzké specializaci, k diverzifikaci studijních cílů a k uzavírání se do sociálních a intelektuálních bublin, což rozhodně kritickému myšlení nenahrává, naopak to spíše může hloubit propasti a vést ke kulturním válkám.

Ve světle těchto úvah se asi nemusím pouštět do zdůvodňování, proč studenti potřebují znát sociologické klasiky. Kritické čtení klasiků patří k základy sociologického myšlení. Také proto je výuka klasických sociologických teorií (dosud) nezbytnou součástí kurikula.

Jak ale učit dějiny sociologických teorií, aby to nebylo jen memorování zaprášených folií, ale aby to bylo motivující a dobrodružné?

Ano, to je jistě problém, který se mi moc nedaří řešit. Zkouším všechno možné, ale je to těžké v době, kdy se studenti proměnili s tím, jak se proměnily technologie, společenské podmínky i společenská a individuální očekávání. Studenti dnes vítají spíše pětiminutové stand-upy než devadesátiminutové přednášky. Studenti se změnili, formy výuky však v mnoha případech zůstaly stejné. Na druhou stranu žádnou sociologickou teorii asi nelze relevantně vyložit ve formátu pětiminutového stand-upu. Mnozí z nás se tak pokoušejí o devadesátiminutové stand-upy. Další možností je poskytnout studentům dobrý a interaktivní učební materiál (nejen texty, ale i videa apod.), ze kterých by se učili doma a ve škole by o přečteném diskutovali za účinné pomoci učitele, čímž by si rozvíjeli kritické myšlení a další důležité kompetence. Budou se však nemotivovaní a nesamostatní studenti doma sami učit?

I proto **je možná užitečné psát učebnice dějin sociologických teorií**, a to zejména pro ty studenty, kteří jsou motivovaní a samostatní a kterým už učitel nemůže přednášet jako za starých dob, protože většina studentů preferuje spíše ty stand-upy. Ale umí je učitel vůbec napsat, když si nerozvíjí své pedagogické kompetence? A má na to čas i motivaci vzhledem k tomu, že se klade větší důraz na vědeckou činnost (na granty, RIV body, H-indexy apod.)

než na vzdělávací činnost a kvalitu výuky, ačkoliv se o kvalitě pořád mluví? Za napsání učebnice žádné body nejsou.

Měli by studenti (kromě učebnic) číst odborné texty?

Ano, stále jsem přesvědčena, že studenti musí číst základní odborné texty. Je však otázkou, jak jim je zpřístupnit tak, aby je dokázali číst s porozuměním. Osobně ještě stále mám interpretaci odborných textů jako součást zkoušky, ale už se mi ve studentských evaluacích objevují návrhy, abych to zrušila, neboť je to „v praxi nepoužitelné“. Inu, je to asi tím, že vzdělání získané bakalářským studiem se stalo prostředkem, tedy že už nemá svůj účel samo v sobě. Cesta zpět zřejmě není. Cestou vpřed je změnit způsob výuky. Jak se s tím má pedagog, který je v oblasti didaktiky autodidakt, vyrovnat, je zřejmě klíčovou otázkou. Stejně tak klíčová je otázka, jak se změněný způsob výuky odrazí v její kvalitě a excelenci.

Závěrem

Podle Alana Skeletona je excelence výzva, která v současné situaci nabádá akademické pracovníky k vyšší zodpovědnosti, k entuziasmu, k hodnotám, k iniciativám a přínosům v oblasti pedagogického působení. Vychází se z toho, že akademičtí pracovníci mohou z pohledu jejich společenského statusu a vysoké prestiže udržet vzdělávací hodnoty a standardy za jakýchkoli podmínek, tedy i v době, kdy vysoké školství ovlivňují tržní mechanismy a výkonové indikátory a kdy dochází k redukci financí. Je považováno za přirozené, že akademičtí pracovníci mají potřebu neustále zdokonalovat svoji pedagogickou činnost, zvláště pak výuku. Vysokoškolská praxe však ukazuje, že tomu tak není. Nejenže touha zdokonalovat výuku je málo pravděpodobná, ale většina vysokoškolských učitelů nedisponuje pedagogickým vzděláním, a tudíž nemá ani představu, co a jak zdokonalovat a zkvalitňovat. Dále, jestliže se ve vzdělávání prosazují tržní principy a ekonomické hodnoty, pak principy a hodnoty samotného vzdělávání nemají velkou cenu. V krajním případě dochází ke ztrátě iluzí o excelenci, která se tak stává jakýmsi zaklínadlem bez obsahu (Skeleton, 2007).

Jistě jste si povšimli, že text, který jste právě dočetli, se hemží otazníky, ostatně otazník je už v názvu. Odpovědí je naopak pomálu, a ještě jsou nepochybně subjektivně zabarvené. Skončím tedy, jak jinak, zase otázkou. Patřím k oné konzervativní skupině vysokoškolských učitelů, kteří se

snaží udržet svůj (elitní) výukový styl i navzdory měnícím se podmínkám a očekáváním? Nebo jsem na cestě k excelentnímu učiteli, a to navzdory převládající komercializaci a manažerismu univerzitního provozu? Jsem zkamenělina patřící do starého železa, nebo jsem don Quijote?

Bibliografie

Marada, R. (2021). *Co je nového v sociologii*. CjN. Praha: Nová beseda.

Skeleton, A. (ed.) (2007). *International Perspectives on Teaching Excellence in Higher Education Improving Knowledge and Practice*. London, New York: Routledge.

Trow, M. (2006). Reflections on the Transition from Elite to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since WWII. In J. J. Forest & P. G. Altbach (eds.), *International Handbook of Higher Education* (pp. 243–280). Dordrecht: Springer. Dostupné z https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4012-2_13

Vašutová, J. (2012). *Excelence ve vysokoškolské výuce*. Dostupné z <https://capv.cz/excelence-ve-vysokoskolske-vy-uce/>

Zakaria, F. (2017). *Obrana liberálního vzdělání*. Praha: Academia.

Co chceme, aby četli?

Analýza předepsané literatury v základních sociologických kurzech na českých veřejných vysokých školách

Ondřej Špaček

Katedra sociologie

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Snad každý, kdo se snažil koncipovat základní vysokoškolský kurz sociologie dříve či později narazil na nesnadnou otázku – co by studující měli číst? Jakou literaturu či učebnici můžeme předepsat jako základní studijní oporu? Co je na českém trhu k dispozici a jak moc se s nabízenými tituly dokážeme identifikovat? Můžeme najít v jedné knize kompromis mezi tématy, chápáním sociologie, ale i didaktickou účinností? Jsou zde hlavní argumenty vysvětleny jasně a srozumitelně? Mohou si z ní čtenáři skutečně osvojit to, co bychom chtěli?

V tomto krátkém příspěvku představuji shromážděná aktuální data o tom, jaká literatura je používána a předepisována ve výuce sociologie na českých vysokých školách, tedy jak se s těmito otázkami dosud vypořádáváme napříč českým vysokým školstvím. Zajímá mě, do jaké míry jsou naše odpovědi podobné, jakou variabilitu, či naopak podobnost různé praktikované výukové přístupy skýtají.

Opírám se přitom o údaje, které jsou nepochybně limitované, totiž o znění veřejně dostupných sylabů základních kurzů sociologie. Je zřejmé, že sylabus jako oficiální dokument ne vždy odpovídá skutečně realizovaným pedagogickým postupům či požadavkům. Jednotlivé univerzity i fakulty se liší v praxi, nakolik jsou sylaby zanesené v informačních systémech proměnlivé či rigidní, zda cílí spíše na studující, nebo na hodnotitele akreditační komise.

Předpokládal jsem, že sylaby ve studijních informačních systémech nebudou vždy detailní, přesně popisující průběh výuky a očekávané požadavky od studujících. Překvapilo mě nicméně, že drtivá většina těchto sylabů přináší pouze zcela bazální informace v podobě osnovy předmětu, tj. témat jednotlivých přednášek, a stručného konstatování „zkouška“ či „písemný test“. Často dostatečně nepopisují, co se od studujících očekává. Sylaby také bývají mnohdy zastaralé a očividně již ne úplně platné. Tuším, nebo doufám, že v nemálo případech vedle oficiálního sylabu v informačních systémech existují pro studující i jiné cesty k informacím s detailním popisem pravidel a požadavků kurzu.

Hlavním předmětem zájmu tohoto příspěvku tedy nemůže být ani tak samotná pedagogická praxe, ale pouze přezkoumání, jakou literaturu při výuce sociologie studujícím předepisujeme. Častým nešvarem vysokoškolské výuky je přitom dlouholetá fiktivní hra – v seznamech literatury je celá řada titulů vedena pod hlavičkou „povinná“. Představa, že jsou všechny tyto publikace čteny, je přitom nerealistická, čehož si je většina vyučujících vědoma a při zkoušení ani tato očekávání nemá. Literatura často plní spíše ornamentální nebo legitimizační funkci. K sylabu určitým způsobem patří, a má-li v očích akreditačních hodnotitelů studijní program vypadat věrohodně, měly by se tyto základní oborové kurzy opírat o oborově sdílenou představu odpovídající literatury. O jakou literaturu se tedy v české sociologii jedná?

Data

V šetření jsem se zaměřil na předměty, které mají povahu úvodních kurzů do sociologické problematiky. V oborových sociologiích se může jednat o první sociologické předměty ve studiu, u jiných studijních programů se často může jednat o povinný, ale též jediný kurz zaměřený na sociologii. Předměty jsem vyhledával ve veřejně přístupných katalozích všech předmětů u všech veřejných vysokých škol v ČR¹, na kterých jsou pěstovány společenskovědní a humanitní obory.² Vyhledávány byly předměty podle

¹ Zatímco každá veřejná vysoká škola má vždy veřejně přístupný katalog, soukromé školy takovýmto veřejným katalogem nedisponují, a šetření zde proto nebylo možné provést.

² Konkrétně se jednalo o tyto univerzity: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Masarykova univerzita, Ostravská univerzita, Slezská univerzita v Opavě, Technická univerzita v Liberci, Univerzita Hradec Králové, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Univerzita Karlova,

názvu, označené jako „úvod do sociologie“, „základy sociologie“ či prostě „sociologie“, někdy též doplněné o číselné označení „1“ či „I“. Sběr dat probíhal v září a říjnu 2024.

Do výběru byly zařazeny pouze předměty, které byly na základě údajů o zapsaných studujících aktivně vyučovány v akademickém roce 2023/24. V případě, že shodné znění sylabu se v katalogu vyskytovalo ve více záznamech (např. pro různé studijní programy), byl sylabus započítán pouze jednou. Do výběru jsem nezařadil sociologické kurzy, které se úzce zaměřovaly pouze na specifický rozměr sociologické problematiky relevantní pro daný studijní program. Většinou se jednalo o sociologické kurzy na lékařských oborech, které se obvykle soustředí na aplikovaný aspekt sociologie relevantní pro lékařské prostředí.

U všech zařazených předmětů byly shromážděny elektronické verze sylabů ze studijního systému. Každá položka literatury v sylabu byla zaznamenána a následně zařazena do jedné ze dvou kategorií. Podle zvyklostí daného studijního systému byly rozlišeny dvě kategorie literatury k předmětům: a) základní (či povinná) a 2) doporučená (či rozšiřující). Přestože některé z významných učebnic v následných vydáních doznaly výrazného doplnění (např. Kellerův Úvod do sociologie) či zcela zásadního přepracování (např. Giddensova *Sociologie*), v rámci obecné srovnatelnosti jsem při záznamu nerozlišoval uvedený rok vydání dané publikace.

Popsaným postupem se podařilo shromáždit záznamy o 40 předmětech vyučovaných na českých veřejných vysokých školách. Kromě studijních programů oborové sociologie patřily mezi nejčastěji zastoupené studijní programy pedagogické obory, širší programy humanitních věd či jiné společenskovědní obory. V celkovém objemu je zastoupení nesociologických oborů podstatně větší než zastoupení oborových sociologií, a to především v různých variantách pedagogiky.

Zařazené předměty mají nejčastěji kreditovou dotaci 4 ECTS. Variabilita v kreditovém ohodnocení je ale stejně častá oběma směry. V řadě studijních programů má sociologický kurz pouze 3 ECTS nebo méně, podobně často jsou ale vypisovány i kurzy obsáhlejší s 5–7 ECTS kredity.

Výsledky

Dominantní pozici v sylabech sociologických kurzů má trojice učebnic, které vstoupily do českého prostředí v 90. letech a výrazně formovaly obnovu oboru v českém prostředí. Jde o Kellerův Úvod do sociologie, dále pak překlady Bergerova *Pozvání do sociologie* a Baumanova *Myslet sociologicky*. Tato trojice je pak zastřešena nejčastěji uváděnou učebnicí Giddensovy *Sociologie*. Všechny další tituly jsou v sylabech přítomny podstatně méně často, a to bez rozlišení toho, zda jde o literaturu základní, či rozšiřující (viz. tabulka 1).

Tab. 1: Nejčastější tituly uvedené v sylabech základních kurzů sociologie

	Rok vydání	Základní	Doporučená	Celkem
Giddens, A.: <i>Sociologie</i>	1999	19	14	33
Keller, J.: <i>Úvod do sociologie</i>	1991	13	12	25
Bauman, Z.: <i>Myslet sociologicky</i>	1990/1996	10	11	21
Berger, P. L.: <i>Pozvání do sociologie</i>	1963/1991	8	11	19
Petrusek, M.: <i>Základy sociologie</i>	2009	7	6	13
Jandourek, J.: <i>Úvod do sociologie</i>	2003	6	7	13
Keller, J.: <i>Dějiny klasické sociologie</i>	2004	6	5	11
Havlík, R.: <i>Úvod do sociologie</i>	1992	1	5	6
Buriánek, J.: <i>Sociologie pro SŠ</i>	1996	2	3	5
Disman, M.: <i>Jak se vyrábí sociologická znalost</i>	1993	4	1	5
Urban, L.: <i>Sociologie</i>	2006	3	2	5
Velký sociologický slovník	1996	1	2	3
Mills, Ch. W.: <i>Sociologická imaginace</i>	1959/2002	1	2	3
Urban, L.: <i>Sociologie trochu jinak</i>	2008	0	3	3

Pozn.: Rok vydání odpovídá prvnímu obecně dostupnému vydání v českém kontextu. Většina učebnic má několik dalších vydání, často i revidovaných či doplněných. Zároveň první české překlady *Sociologické imaginace* a *Pozvání do sociologie* vyšly ještě na konci 60. let. Zde nicméně uvádím rok prvního nového vydání v 90. letech.

Zmíněná trojice učebnic je pozoruhodná. Právě tyto tři knihy nám zadávala Jadwiga Šanderová na úvodním kurzu ke studiu sociologie na FSV v roce 2002 k cvičnému recenzování. Více než 20 let poté tyto knihy stále převažují v sylabech. Jakkoli mají mnoho neoddiskutovatelných kvalit, je zajímavé se ptát, nakolik může být učebnice užitečná jako vstupní pedagogická pomůcka, pokud byla psaná ve velmi odlišném oborovém, ale i společenském kontextu. Nejvíce flagrantní příklad k tomu může být mnohačetná vzdálenost Bergerova *Pozvání do sociologie*, od jehož společenského kontextu nás dělí nejen rozdíl mezi českou a americkou společností, ale též více než šedesátiletá propast. Nabízí se pak otázka, nakolik takto velká propast může znesnadňovat účinnost učebnicového textu či do jaké míry se může podílet u studujících na vytváření pocitu malé relevance sociologie jako oboru pro dnešní každodennost nebo na vnímání sociologie jako odtržené akademické disciplíny.

Co může být příčinou dlouholeté dominance několika málo titulů? Jeden z možných důvodů by mohla být velikost českého trhu, tedy určité omezení množství nových učebnic, které české vysoké školství může „uživit“. Tento důvod ale nejspíše příliš neobstojí empiricky. Kromě výše uvedených široce přítomných knih můžeme v sylabech napočítat i velké množství dalších titulů, které je možné klasifikovat jako základní učebnice sociologie. Jde o desítky knih, které se v sylabech objevují ojediněle, ale ukazují, že vydaných učebnic na českém trhu není málo, a tudíž jejich vydávání dává nakladatelstvím ekonomický smysl.

Kam dál?

Přehled literatury v sylabech ukázal, že na jednu stranu existuje velké množství různých titulů, které jsou přítomny v sylabech základních sociologických kurzů, na druhou stranu hlavní podíl na vymezení klíčové základní literatury tvoří několik málo titulů vydaných převážně v 90. letech. Různorodost titulů přitom není ani reakcí na různorodé kontexty základních sociologických kurzů. Základy sociologie podle sylabů vypadají obdobně, ať se již jedná o obory pedagogické, či o sociální práci.

Příspěvek jsem vytvářel i na základě vlastní zkušenosti s nespokojeností s dostupnou literaturou. Při přípravách základního kurzu jsme nakonec raději přistoupili k práci s kurátorsky vybranou sadou textů z různých knih, které se nám zdály nejlépe funkční a odpovídající našim potřebám.

Očekával jsem tedy, že v sylabech najdu různorodé přístupy k tomu, jak propojovat výuku, literaturu a způsoby studia. Překvapilo mě proto, že většina sylabů je alespoň v oficiální rovině spíše pedagogicky konzervativní, stručná a nevzbuzuje dojem hledání toho, jak v dnešní době učit sociologii. Příčinou může být to, že se jedná spíše o formální dokumenty, které ne vždy odráží realizovanou pedagogickou praxi. Nicméně ve výsledku vzbuzují dojem, že stávající nabídka učebnic je pro vyučující dostatečná.

Tituly, které dominují sociologickým sylabům, určitě neurazí. Jsou čtivé, mnohé jádrové problémy sociologie pojednávají chytře a srozumitelně. Jsou ale stále funkční? Jaké perspektivy, témata a teoretické přístupy posledních dekád v nich zůstávají opomenuty? Nakolik věnují výraznou pozornost otázkám, které sice mohou být v dnešní sociologii stále legitimní, ale spíše již marginální? A mohou v nejbližší době vzniknout nové učebnice, ať již autorské, či překladové, které by zaujaly stejně dominantní pozici jako ty vydané před třiceti lety?

České sociologické bestsellery posledních let – *Slepé skvrny* Dana Prokopa a *Neznámá společnost* Pavla Pospěcha – ukazují, že poptávka po široce pojatých knihách z oboru existuje. Tyto knihy nejen že naplňují veřejnou roli sociologie, ale často se stávají i studijní oporou pro základní kurzy. Žánrově se ale nejedná o učebnice a jejich použití obvykle vyžaduje další doplnění, komentování a pedagogickou práci. V rámci diskuze na Olomoucké podzimní sociologické konferenci byla formulována predikce, že nové sociologické učebnice bychom mohli čekat v nejbližších letech, v momentě, kdy lidé na zajištěných vrcholech své sociologické kariéry budou chápat sepisování učebnice jako něco, co jim bude dávat smysl. Nechme se překvapit.

Rebelující sociologie: Kánon a (re)konstrukce disciplíny

Tereza Trojanová
Institut sociologických studií
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

All intellectuals dream of being the “corrupters of the youth” in all meanings of the word. Granted, it is disappointing to tell adolescents that their subversive intentions are adolescent, immature, that is oneiric, utopian, unrealistic.

(Bourdieu v rozhovoru s Wacquantem, 1989, s. 18)

S počátky studia se často pojí nepojmenované předporozumění tomu, co to sociologie vlastně je, případně co jako disciplína „umí“ ve světě udělat. Mnoho studujících vstupuje do studia s ambicí o nic menší než změnit svět k lepšímu. Jak využít tuto energii, tříbit sociologickou odbornost a zároveň naplnit vlastní sokratovskou touhu „kazit mládež“ (berte mě, prosím, s rezervou)? Jakožto začínající vyučující přistupuji k danému tématu s pokorou; mám ale za to, že odvaha kriticky reflektovat sociologický kánon může vést k pozitivní změně na několika akademických frontách. Na základě své zkušenosti a odborného zájmu představím dekoloniální kritiku sociologické „klasické teorie“. Tato kritika potenciálně kombinuje aktivizaci studujících s trénováním sociologické reflexe a imaginace.

Začněme u sociologického kánonu. Australská socioložka Raewyn Connell napsala v roce 1997 článek *Why is classical theory classical?*, ve kterém mapovala, jak tento kánon vznikl. Popisuje tzv. *origin story* sociologie neboli narativ o tom, že sociologie vzniká v reakci na společenské změny spojené s přechodem od tradiční k moderní společnosti. S tím souvisí procesy

urbanizace, industrializace a modernizace, které jsou obvykle klíčovými tématy v klasické sociologické teorii. Nicméně Connell tvrdí, že tato „klasická témata“ se ustanovila až retrospektivně. Tedy že kolem poloviny 20. století sociologie zejména v USA potřebovala vyřešit svoji interní krizi, kdy původní přístupy a teorie přestávaly fungovat v kontextu institucionalizace disciplíny v masovém vysokém vzdělávání. Vytvořil se tedy ucelený kánon s několika vybranými autory a tématy, který mohl být reprodukován ve výuce. Fungování univerzit a reprodukce kánonu skrze učebnice sehrály v tomto procesu velmi významnou roli. Tato disciplinární pedagogika je dodnes více méně prezentovaná studujícím. Podle Connell to ale bylo za cenu zúžení intelektuálního rámce sociologie a zakrytí velké části disciplinární historie.

Nabízí se otázka, co je tedy ten „pravý“ sociologický *origin story*. Kánon je v posledních letech problematizován proto, že sociologie vznikla v rámci široké kulturní dynamiky, ve které působila klíčová tenze mezi liberalismem a imperialismem. Connell není jediná, která se kritice kánonu věnuje. Historici a historičky sociologie tvrdí, že kolonialismus byl tím, co dalo sociologii její konceptuální rámec, data, problémy a metody (Alatas, 2021; Bhambra, 2023; Connell, 1997; Go, 2016; Go, 2023). Současný sociolog Ali Meghji působící v Cambridge¹ tvrdí, že sociologie se stala klíčovou disciplínou v reprodukci tzv. koloniálního rozdílu – tedy myšlenky, že kolonizovaní jsou zásadně podřadní vůči kolonizátorům. V akademické sféře je pak internalizována epistemická bifurkace, která označuje linii dělící Západ od zbytku světa (*West and the Rest*) a přijetí myšlenky, že pokud teoretické vědění „funguje“ na západní straně od této čáry, vědění tak získává status univerzality (Meghji, 2022, s. 40). Tato disciplinární historie tvoří základ toho, co dnes chápeme pod sociologií jako celkem, jejími klasickými teoriemi a co je reprodukováno modely vysokého školství (Bhambra, 2023).

Social scientists today operate within a framework of imperial thought; not imperial because social science is inherently “racist” (though some may rightly claim so) but rather because of its history and legacies.

(Go, 2023, s. 281)

¹ University of Cambridge mimo jiné zaštiťuje pracovní skupinu *Decolonise Sociology*, která má své webové stránky se zdroji a dalšími informacemi: <https://decolonisesociology.com/>.

Tato perspektiva konfrontuje současné vnímání kánonu jako něčeho, co je více méně pevně dané (existuje nezávisle na nás – skoro jako sociální fakt). Proč je toto vnímání problematické? Dostatečná znalost kánonu, jeho literatury a perspektiv nám určitým způsobem garantuje legitimitu v rámci oboru. To je problematické mimo jiné proto, že naprostá většina tohoto kánonu je tvořena bílými, anglicky mluvícími muži. Britská akademička Sarah Burton mapovala seznamy povinné literatury v kurzech úvodu do sociologické teorie na britských univerzitách (Burton, 2015). V anglosaské akademii je základ disciplinárního kánonu často zjednodušeně diskutován skrze trojici Karla Marxe, Maxe Webera a Emila Durkheima, kteří vytvořili tzv. triumvirát sociologické klasické teorie. Ti jsou doplněni dalšími autory, z nichž většina jsou také bílí evropští muži. Burton poukazovala na to, že kánon je reprodukován pomocí opakovaného citování, včetně citování autorů v kurzech a seznamech povinné literatury. To tvoří „symbolický kapitál disciplíny“, který má kořeny v kolonialismu. Právě aspekty „rasy“, genderu a jazyka jsou pro něj klíčové. Skrze zažitý kánon je tento symbolický kapitál snáze dostupný těm, kteří se mu podobají; respektive podobnost s kánodem usnadňuje existenci v rámci akademické disciplíny.

Toto můžeme pozorovat i v Česku. V rámci panelu o výuce sociologie na konferenci v Olomouci v říjnu 2024 několikrát zaznělo, že literatura je aktem legitimizace. Že nemůžeme vynechat určité autory a texty ze sylabu, pokud chceme, aby náš kurz byl schválen (případně považován za legitimní). Sociolog Ondřej Špaček zjišťoval, jací autoři se vyskytují v sylabech 40 kurzů úvodu do sociologie na českých veřejných vysokých školách. Zjistil, že nejčastěji se využívají texty od Giddense, Kellera, Bauma, Bergera, Petruska a Jandourka. Zároveň upozorňoval na to, že sylaby mohou být zastaralé a že seznamy literatury nemusí odpovídat tomu, co se v kurzech reálně po studujících vyžaduje. Špaček mluví o určité „generační setrvačnosti“ a o tom, že kontext těchto autorů postupně zastarává a nemusí být už relevantní (Špaček, 2024).² Kánon tady pak můžeme vnímat jako propůjčující disciplinární symbolický kapitál, který je důležitý pro legitimizaci kurzu jako celku.

² Poznámka redakce: Viz též text Ondřeje Špačka v tomto vydání *Sociologického bulletinu*, který z jeho konferenčního příspěvku vychází.

Upřímně řečeno, fakt, že většinu sociologického kánonu tvoří bílí muži, nejspíš nikoho nepřekvapí. Pointou je ale podnítit naše přemýšlení tak, abychom se nad tím alespoň někdy pozastavili. Abychom domýšleli důsledky disciplinární historie i náš současný přístup k výuce teorie. Jak bude dále zřejmé, netvrdím, že bychom existující kánon měli nahradit jinými texty. Myslím si ale, že je na místě diskutovat o tom, do jaké míry o něm přemýšlíme kriticky jako o něčem, co je velmi konkrétně historicky podmíněno.

Dekolonizace (sociologického) kurikula

V reakci na výše zmíněné problematické aspekty vznikla v Británii iniciativa pro dekolonizaci kurikula. Ta se netýkala pouze sociologie, ale celé akademické sféry. A vzešla původně zesopdu – ze studentských protestů. Vznikly iniciativy jako *Why is my curriculum white?*,³ které nepřímou navazovaly mimo jiné na *Rhodes must fall* v Jihoafrické republice⁴. Tato studentská energie se postupně přetavila do institucionalizovaných pracovních skupin pro dekolonizaci (nejen) sociologického kurikula. V sociologii pak cílem dekolonizace není pouze dekonstrukce sociologického kánonu, ale jeho transformace. Gurinder Bhambra například tvrdí, že cílem není nahradit starý kánon novým. Cílem je formulovat historii sociologie tak, aby nám umožnila tento kánon lépe chápat.

V roce 2022 jsem sama působila v pracovní skupině pro dekolonizaci sociologie na University of Aberdeen. V tu dobu se hlasy volající po dekolonizaci akademické sféry ozývaly v Británii necelých deset let. Za tu dobu se podařilo na některých univerzitách zařadit větší diverzitu autorů a autorek na seznamy povinné literatury. Postupně se ale ukázalo, že jedním z klíčových témat byl rozdíl mezi diverzifikací a dekolonizací kurikula. Pouhé přidávání různorodých autorů a autorek do kánonu nestačí k tomu, aby se tento kánon „dekolonizoval“ (Bhambra, 2023, s. xi). Podle Bhambry musí jakékoli přidávání zdánlivě nových perspektiv do kánonu zároveň kriticky reflektovat struktury, které původně tyto hlasy potlačily. Něco podobného tvrdí i Burton (2015), když mluví o tom, že na některých seznamech literatury

³ Původně tato iniciativa vznikla jako 20minutové video studujících z University College London: <https://www.youtube.com/watch?v=Dscx4h2l-Pk>.

⁴ Protesty za odstranění sochy britského koloniálního politika Cecila Rhodese jsou shrnuty například v tomto článku: <https://items.ssrc.org/where-heritage-meets-violence/rhodesmustfall-the-university-of-cape-town-and-the-deep-inscription-of-colonialism/>.

se sice ženy a *people of colour* (už) vyskytují, nicméně vždy v rámci specifického tématu, které je v určité opozici vůči klasickému kánonu. Pokud budeme pouze přidávat nové autory a autorky bez reflexe toho, jak se dostali na tuto „specifickou“ pozici, klasický kánon bude dále reprodukován jako „univerzální“.

V praxi to znamená, že jakýkoli přídavek k existující teorii by měl znamenat přehodnocení teorie stávající. Jak nově přidaná perspektiva mění dosavadní interpretace existujících teorií? V magisterském kurzu *Advanced Social Theory* jsme byli vyučujícím vyzváni, abychom se všichni zamysleli nad tím, které dílo nám v sylabu chybělo. Proč bychom ho do kurzu zařadili a co bychom ze sylabu vyškrtli, aby vzniklo místo pro nové perspektivy? Diskuze nad kánonom jsme se účastnili všichni a měli jsme možnost přijmout spoluzodpovědnost za utváření disciplíny, ve které sami existujeme. Uvědomili jsme si, že to, jaká díla (ne)budeme číst a citovat, je do určité míry naší volbou, která by ale měla být odůvodněná a reflektovaná.⁵

Pro Bhambra dekolonizace znamená i to, že spolu s kritickou reflexí koloniálních akademických struktur bychom měli přehodnotit i jednotlivé teoretické kategorie. Do češtiny nově přeložená kniha *Kolonialismus a moderní sociální teorie* (Bhambra & Holmwood, 2024) se o to snaží a mohla by být impulsem pro otevření debat na toto téma v seminářích a kurzech úvodu do sociální teorie. Pro tento účel Bhambra zároveň spoluvytvořila webové stránky *Global Social Theory*, kde jsou sociologické koncepty a témata představena z globální perspektivy.

Teoretizování s kánonom, nebo proti kánonu?

Příklad dekolonizace není uváděn proto, že bychom se na českých vysokých školách měli zbavit kánonu, ani že bychom měli vytvořit pracovní skupiny pro dekolonizaci kurikula. Cílem je vyburcovat reflexi toho, že kánon je vždy situovaný. Jeho používání a reprodukování je vždy určitou volbou, která by měla být vědomá. V tomto případě je potřeba reflektovat i to, že český kontext je jiný než kontext britský. Vztah české akademické sféry ke kolonialismu je samozřejmě velmi odlišný od toho britského, nicméně nelze tvrdit, že tento vztah neexistuje. I skrze budování sociálních věd po

⁵ Tento vyučující samozřejmě nemohl zahrnout všechna díla na základě našich návrhů a zbytek vymazat. Vyslechl ale naše postřehy a závěry a zároveň nám tak ukázal, že žádná volba ohledně kánonu není bez důsledků.

sametové revoluci a intenzivní kontakt s anglosaskou akademií se k nám dostávají struktury, které tímto dědictvím zatížené jsou. Jasně ale je, že přímé napodobení dekolonizace kurikula z Británie by nám nepomohlo, protože mimo kolonialismu má český kontext své vlastní specifické historické a kulturní vlivy, které výuku a kánon formovaly.

Pro aplikaci kritického přístupu ke kánonu v Česku je nutné tuto aktivitu kontextualizovat. Také bychom museli přijmout naši pozici ve vztahu ke kánonu jako kriticky konstruktivní (nejen reproduktivní, případně závislou). K tomu je potřeba odvaha, protože citování kánonu je bezpečné. Ve chvíli, kdy se sami kriticky vymezíme, mizí symbolická legitimizace, kterou kánon poskytuje. V podstatě začínáme teoretizovat sami za sebe a zodpovědnost padá na nás – ne na kánon, na který odkazujeme. Ve výuce sociologie souvisí tato odvaha také s rozdílem mezi učením teorie a učením teoretizovat. Profesor Henning Laux v rámci letní školy 4EU+ poukázal na to, že:

Theorists are not people who are well versed in Simmel, Luhmann, Latour or Abbott. [...] If you simply know a theory inside out without using it as a tool in practice, then you are nothing more than an exegete and literature expert.

(Laux, 2024)

Laux také zmínil, že v sociologii existuje pedagogická propast ve výuce teoretizování jako aktivní činnosti. Výuka se zaměřuje na učení starých teorií spíše než na tvoření nových. Kritická reflexe kánonu může pomoci se zaplněním této pedagogické propasti. Podněcovat studující ke kritické analýze teorií může mobilizovat jejich schopnost teoretizovat. Toto podněcování může, ale nemusí být aplikováno skrz dekoloniální kritiku. V základu se jedná o pilování sociologické reflexivity a sociologické imaginace, tedy schopností, které jsou pro sociologii klíčové.

Návod, jak by se sociologie konkrétně měla učit, tento text neposkytuje. Nicméně tvrdí, že aktivní reflexe situovanosti teorie (historické i současné) je formou „rebelie“ vůči zažitým vzorcům, která může dát studujícím pocit, že i oni mohou tyto vzorce ovlivňovat. S tím souvisí budování odvahy přebírat zodpovědnost za rozhodnutí ohledně toho, které teorie a jak používáme. Pokud je tato rebelie správně uchopena, může vést k uvědomělejší práci s teorií, což může nejen vylepšit individuální práci, ale i pomoci

narovnat určité historické nerovnosti. Dekolonizace je jen jedním příkladem toho, jak se tohoto dá docílit. Nicméně dobře ukazuje, že zapojení studentstva do těchto debat je klíčové. Dát studujícím hlas znamená i to, že jsou nuceni pracovat se zodpovědností za jeho použití. Pojďme vyzývat studující, aby kousek zodpovědnosti za tvorbu kánonu vzali na sebe. Můžeme tak nabídnout cestu, jak odborně využít jejich energii proměňovat disciplinární prostředí.

Bibliografie

- Alatas, S. F. (2021). Deparochialising the canon: The case of sociological theory. *Sociology Lens*, 34(1), 13–27. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/johs.12314>
- Bhambra, G. K., & Holmwood, J. (2024). *Kolonialismus a moderní sociální teorie*. Praha: SLON.
- Bhambra, G. K. (2023). Preface. In G. K. Bhambra, *Rethinking Modernity, Postcolonialism and the Sociological Imagination*. London: Palgrave Macmillan.
- Burton, S. (2015). The monstrous “White Theory Boy”: Symbolic capital, pedagogy and the politics of knowledge. *Sociological Research Online*, 20(3), 167–177. <https://journals.sagepub.com/doi/10.5153/sro.3746>
- Connell, R. W. (1997). Why is classical theory classical? *American Journal of Sociology*, 102(6), 1511–1557. <https://www.jstor.org/stable/10.1086/231125>
- Go, J. (2023). Thinking against empire: Anticolonial thought as social theory. *The British Journal of Sociology*, 74(3), 279–293. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-4446.12993>
- Go, J. (2016). *Postcolonial Thought and Social Theory*. New York: Oxford Academic.
- Laux, H. (2024). *Theory and Theorising*. Přednáška v rámci 4EU+ PhD Summer School in Sociology, 12.–14. 9. 2024, Univerzita Karlova, Praha.
- Meghji, A. (2022). *Decolonising Sociology*. Cambridge / Oxford: Polity Press.
- Špaček, O. (2024). *Co a proč chceme, aby četli? Studijní opory, učebnice a současná výuka vysokoškolské sociologie*. Příspěvek v rámci 13. olomoucké podzimní sociologické konference. 9. 10. – 11. 10. 2024, Olomouc.
- Wacquant, J. D. L. (1989). For a socio-analysis of intellectuals: On “Homo Academicus”. *Berkeley Journal of Sociology*, 34, 1–29. <http://www.jstor.org/stable/41035401>

Vysokoškolská učebnice jako poznaná nutnost

Od obyčejného testu k (neobyčejné) učebnici

Sociologie zdraví

Michal Zvírotský

Katedra pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

Zakroužkuj správnou odpověď!

V zápočtovém testu z předmětu *sociologie zdraví* pro studenty magisterského programu Učitelství výchovy ke zdraví se objevila mj. otázka, kde a kdy se narodil Ivan Illich. Jistě není problém zdůvodnit, proč by měli budoucí učitelé výchovy ke zdraví znát zásadní myšlenky významných sociologů, třeba zrovna těch, kteří kritizovali nešvary moderní medicíny. O poznání hůře bychom však hledali argumenty, proč by si měli pamatovat jejich biografická data. Přesto výše zmíněná položka figurovala v testech řadu let, aniž by ji studenti rozporovali. Očekávaná námitka, proč se mají něčemu takovému učit, zkrátka nepadla. Didaktický test se tak tedy stal zároveň testem toho, co všechno si studenti a studentky nechají líbit. Dlužno ovšem podotknout, že tato otázka byla v testu „nastrčena“ jen jako testovací balónek a její nesprávné zodpovězení nebylo sankcionováno – ostatně nebylo ani možné zodpovědět ji bezchybně, neboť v nabídce odpovědí byly (záměrně) pouze distraktory. Snad by nám tuto poťouchlost Illich prominul, notabene poukazuje-li tak trochu na kontraproduktivitu školního počínání.

Po několika letech se studenti (pochopitelně nikoli titíž, nýbrž jejich následovníci) dočkali inovativních zápočtových testů, které již nespočívaly ve volbě správné odpovědi z předložené nabídky, ale předkládaly jim kognitivně náročnější, nebo dokonce tvořivé úkoly. Ty se tematicky vázaly k nějakému, zpravidla aktuálnímu a celospolečensky závažnému, problému

z oblasti péče o zdraví. Studenti měli například za úkol v příběhu dívky, která ke své smůle absolvovala falešně pozitivní test na potravinovou intoleranci, identifikovat projevy určitých konceptů, jakými jsou např. komercializace a komodifikace zdraví, iatropatogenie, medikalizace, sociální opora atp. Měli také navrhnout různá zdůvodnění několika sociologicky relevantních skutečností, které byly v textu popsány, ale třeba také vyznačit na mapě světa oblast, ve které lze předpokládat nejvyšší prevalenci diagnostikované potravinové intolerance. Těmto testům se ovšem již studenti bránili poměrně vehementně. Argumentovali především tím, že se zkouší učivo, které nebylo v přednáškách a seminářích probráno, případně tím, že se na takto koncipované testy nelze připravit. O tom, že při nich nelze ani příliš popisovat, taktně pomlčeli. Ve studentském hodnocení výuky se na konto tohoto způsobu testování znalostí objevila pozoruhodná řada výtek, kdosi se dokonce vyjádřil v tom smyslu, že nikdy nic horšího nezažil.

Nepostavíme nejdřív komín?

Reflexe toho, proč studenti zdánlivě dobře promyšlenou změnu ve způsobu závěrečného testování nepřivítali s nadšením, měla více rovin. Nabízely se úvahy o rozporu mezi seriálním a integrovaným kódem učiva, o dilematu volby mezi odcizeným nebo utajeným poznáváním (blíže např. Nohavová, 2018, s. 16; Štech, 2009, s. 111), ale i o smyslu samotného testování znalostí. Je nabíledni, že prostá interpretace encyklopedických znalostí se ověřuje snáze nežli prakticky upotřebitelné kompetence. Všechny úvahy však mířily k závěru, že problém netkví jen v zápočtovém testu, ale vzniká již dávno před tím, v průběhu samotné výuky. Naše nedávné šetření deklarované náročnosti pedagogických činností vysokoškolských učitelů ukázalo, že v první desítku aktivit, které začínajícím, ale i zkušeným akademickým pracovníkům činí největší potíže, se nacházejí mj. tyto položky: motivace studentů k samostatné přípravě na výuku, udržení pozornosti a zájmu studentů při výuce, přizpůsobování vyučování schopnostem studentů, konstrukce a vyhodnocování didaktických testů, hodnocení a klasifikace studentů (Zvírotský, High, Duschinská, & Wildová, 2020). Lze dokonce konstatovat, že dnešní vysokoškolští učitelé se běžně potýkají při výuce s problémy, které byly donedávna typické spíše pro nižší stupně škol. K jejich úspěšnému zvládnutí jsou nezbytné jisté pedagogicko-psychologické a didaktické dovednosti a ovšem také didaktické materiály, bez kterých se

vysokoškolských učitelé, resp. studenti, ještě nedávno poměrně snadno obešli. Zásadní poznatek však spočívá v tom, že změně způsobu ověřování znalostí musí předcházet změna způsobu samotné výuky. Stavět dům od střechy je někdy tak lákavé, že ani opakovaná evidence o nezdarech plynoucích z takového postupu nás nedokáže ochránit před fiaskem. Má-li se ovšem změnit celková koncepce výuky, je nasnadě, že bude třeba nově a pregnantně stanovit její cíle. Ty bývají v současné didaktice traktovány jako tzv. výsledky učení, tedy operacionalizované a měřitelné výstupy, které následně umožní odpovědět na otázku, co a jak vlastně na závěr výuky ověřovat. Cíl výuky, který stanoví, že „student i při probuzení uprostřed noci vyjmenuje životopisná data pěti významných sociologů“, je možná formálně správný, avšak očividně absurdní. Přesto jemu odpovídající testová položka málokoho pohoršila. Jako příklad vhodných výsledků učení v rámci předmětu *sociologie zdraví* uvedme např. tuto trojici (z celkového počtu zhruba třiceti cílů): *Student vysvětlí rozdíl mezi holistickými a redukcionistickými přístupy k lidskému zdraví, uvede příklady možných důsledků redukcionistických přístupů ke zdraví a nemoci. Vyjádří vlastními slovy podstatu a dopady procesu medicalizace soudobých společností. Popíše základní znaky sociálních rolí pacienta a lékaře (s oporou o relevantní sociologické teorie) a kriticky posoudí jejich proměnlivost v čase.* Důležité je, aby tyto výsledky učení studenti znali předem, aby jejich prizmatem již nahlíželi na studijní materiály.

Klíčová je však při zajišťování takto koncipovaných výsledků podpora aktivního učení, kreativity a kooperativních forem učení, podněcování kognitivně náročnějších činností a důsledné uplatňování kongruentního vyučování (tzn. modelování, metakomentář a propojení s relevantní teorií). V zásadě jde o to, aby studenti už v průběhu výuky věděli, proč se učí konkrétním věcem a proč se jim učí právě zvoleným způsobem (Russell, 1997). V předmětech typu *sociologie zdraví* pak musí k základním principům výuky patřit též interdisciplinarita odrážející komplexitu sociálních jevů, aby bylo možno probíranou látku přesvědčivým způsobem zasadit do reálného života a ukázat tak její závažnost. Nástrojem takto koncipované výuky může být např. didaktická narativizace – výukově zúčinné příběhy ze života, které vtahují čtenáře či posluchače do vykreslovaných situací a motivují je k aktivnímu učení. Naše tradiční akademické prostředí zpravidla oplývá vědeckými texty, ale postrádá příběhy (Hábl, 2013). Přitom právě posluchač vysoké školy, a té pedagogicky zaměřené obzvlášť, by se měl

učit příběhy vnímat – mj. proto, aby je dokázal později sám vyprávět. Na základě těchto úvah se tedy začal postupně rodit koncept inovativní vysokoškolské učebnice, možná spíše cvičebnice, pro předmět sociologie zdraví. Osou proponovaného díla je příběh, a to příběh plný symboliky, příběh, který pojednává o tématu tak závažném, aby nenechal nikoho v klidu, tak aktuálním a vrstevnatým, jak se na sociální vědy sluší. Studenti jej budou nejen číst, ale svým způsobem i prožívat, následně analyzovat a diskutovat o jednotlivých obsažených fenoménech, k čemuž budou vedeni soustavou otázek, úkolů a námětů. V podstatě půjde o trénink sociologické imaginace, studenti se budou totiž učit za zdánlivě izolovanými problémy hledat širší souvislosti, odhalovat v nich další a další souvztažnosti. Snad laskaví čtenáři ocení spíše malou ukázkou samotného příběhu nežli jeho rozvláčný popis.

Černý pátek

Nedokázal by ani spočítat, kolikrát ji za poslední tři dny objal. Rozhodně víckrát než za celý minulý rok... nebo dokonce za několik let. Udělal to automaticky pokaždé, když se rozplakala a nedokázala sama přestat, jako právě teď. „No tak, vezmi si ten prášek,“ pošeptal jí do ucha. Odtáhla se. „Já... já nechci žádnéj prášek,“ vzlykala už zcela vysílená. „Ale no tak, pomůže ti to, uvidíš,“ hladil ji po vlasech jako malé dítě. Ale ona už dávno nebyla dítě, byla to silná žena, která si vždycky věděla se vším rady, manažerka, kterou nikdy nic nerozhodilo. Až do tohoto pondělí. „Nechci, aby mi pomoh nákej zrasanej prášek, rozumíš?“ Rozuměl tomu líp, než si myslela. Taky nechtěl léky, když mu je doktor nabízel. Připadal si teď jako nějaký chladný stroj, jako generátor věčných řešení. „Dobře, zejtra zavoláme tý poradkyni, vypadala sympaticky, co myslíš?“ Podívala se na něj usazenými očima plnými výčitek. „Jo, byla milá, děsně empatická... protože jí se nic takového nestalo. Ona nám nemá jak pomoci, nemůže nám pomoci, i kdyby stokrát chtěla, chápeš?“ Chápal, ale znovu se pokusil o věčný tón. „Musíme nějak ustát ten pátek, přijede spousta lidí, brácha s rodinou, tvoje sestra, kluci z Jindrovky kapely... Irena.“ To jméno řízlo jako nůž. V jejím hlase byla najednou nová energie. „Irena. Co když to udělal kvůli ní?“ Byl si jist, že to není to, co hledají. „To ne, Irena přece nebyla první holka, která se s ním rozešla, navíc se rozešel spíš o s ní.“ Energie v jejím hlase zesílila. „Já musím vědět, proč nám to udělal!“ Sebral síly k dalšímu konstruktivnímu návrhu. „Taky to chci vědět, ale teď na to asi nepřijdeme, musíme zařídit spoustu věcí. Hned jak to v pátek skončí, vypadnem na chalupu, budeme tam sami, odpočineš si, probereme, co dál.“ Energie jejího hlasu jakoby hledala hromosvod, který pro ni bezděčně postavil svým návrhem. Pohlédla na něj, jako by on byl tím

viníkem, kterého společně hledají. „Jak co dál?! Žádný dál nebude, já nechci, aby něco bylo, pro mě je konec. Absolutní konec, rozumíš?“

S příběhem je možné pracovat různými způsoby. Základní zadání může směřovat k tomu, aby studenti po přečtení textu nejprve samostatně označili veškeré skutečnosti či okolnosti, které považují za relevantní ze sociologického hlediska. Některé části příběhu takto označí všichni nebo téměř všichni studenti, jiné jen někteří – lze pak diskutovat příčiny těchto rozdílů. Následovat může sada otázek, přičemž je vhodné začít těmi jednoduššími (např. *Kdo a o čem v této ukázce nejspíš hovoří? K čemu došlo v pondělí? Co se chystá na pátek?*) V každé studijní skupině se zpravidla najde někdo, kdo na tyto otázky odpoví poněkud odlišně než většina ostatních, což může být příležitostí k diskusi nad tím, jak percipujeme příběhy, jakou roli při tom sehrává projekce a další fenomény. Bude-li celý příběh rozdělen do čtyř částí tak, jako je tomu v tomto článku, může se od každé z nich odvíjet učivo příslušného semináře. Diskuse nad první ukázkou se pak může dotknout např. důvodů, které vedly ke vzniku sociologie zdraví jakožto samostatné sociologické subdisciplíny, významu rituálů a jejich proměn, odlišných očekávání, která má společnost od žen a od mužů... Zmínit lze též rozdíly v perspektivě sociologie zdraví a psychologie zdraví, což lze opět vztáhnout ke konkrétním jevům obsaženým v příběhu.

Nešťastné pondělí

Po dvou letech neúspěšných pokusů o léčbu už Jindřich nevěděl kudy kam. Vyzkoušel snad všechno, radil se s kdekým. Za ty dlouhé měsíce navštívil víc specialistů než za celý dosavadní život. Kluci z kapely už si z něj začínali dělat legraci; byl to však jejich frontman, tak se museli krotit – dali mu přezdívkou Hyperchondr. Vůbec se ho to nedotklo, byli to jeho kámoši a cítil, že ve skutečnosti jeho problémy nezhlednou. Dobře věděli, že pro hudebníka s absolutním sluchem je tinnitus hotové peklo. Vlastně je peklem i pro člověka bez hudebního sluchu – slyšet celý život pískání v uších, před kterým není úniku, je utrpení, ať jste Bono Vox, nebo pokladník v supermarketu. Co však Jindřicha srazilo na kolena, byl jeho poslední rozhovor s praktickým lékařem. Pořád měl před očima jeho povýšený výraz, když prohlížel výsledky nejruznějších vyšetření. Audio, CT, MR... vše bez patologického nálezu. Jindřovi bylo dost nepříjemné, když mu dával nepokrytě najevo, že by jako dospělej chlap neměl tolik fňukat, že by měl něco vydržet – vždyť jsou na tom lidi mnohem hůř! Vrcholem však bylo, když si začal lékař dělat legraci z Jindrových nedávných návštěv u profesora Chmelíka. Rozhodl se, že už

do této ordinace nikdy nevzkročí. A vlastně do žádné ordinace, stejně mu nikde nedokázali pomoci. V lepším případě krčili rameny, v horším mu naznačovali, že by neměl své potíže zveličovat. Jejich rady nebyly o moc kvalifikovanější než rady přátel – musíš to vydržet, slýchal od nich. Když mu něco podobného řekla i Irena, měl pocit, jako by mu bodla kudlu do zad. Ne, nemusím. Vážně nemusím. Nemusím to vydržet už ani hodinu, opakoval si pořád dokola. Vše, co potřeboval, měl v garáži-zkušebně po ruce. Přírodní provaz z hobbymarketu, ze kterého chtěl Ireně vyrobit škrabadlo pro kočku, už potřebovat vážně nebude. Číča si bude muset nadále vystačit jen s pohovkou. Nedopitá flaška, která tu zůstala od poslední zkoušky, mu přišla celkem vhod, ale šlo by to i bez ní. *Wine is fine, but whiskey's quicker / Suicide is slow with liquer / Take a bottle, drown your sorrows / Then it floods away tomorrows...*

Opět je žádoucí, aby studenti nejprve sami označili ta místa v příběhu, která pokládají za sociologicky relevantní. Následovat mohou základní otázky (např. *Proč je nutné suicidium nahlížet jako sociální, nikoli pouze individuální, fenomén? Jaké sociální faktory mohly mít na protagonistovo rozhodnutí ukončit vlastní život vliv? Je člověk, u kterého byla všechna provedená vyšetření negativní, skutečně zdrav?*). Zatímco v první ukázce lze vysledovat projev fenoménu medicalizace, resp. medikalizace, v této je možné identifikovat projevy (psychosociální) iatrogenie. Z didaktického hlediska je ovšem cenné, když studenti tyto a podobné jevy sami odhalí a popíší vlastními slovy a teprve poté jsou seznámeni s příslušnou odbornou definicí, příp. teorií. Další témata, která mohou být odvozena od této části příběhu, jsou např. sociální opora, tzv. nemoci bez choroby a jejich vnímání společností, vliv nemoci na rodinu apod.

Škaredá středa

Jednoho slunného jarního odpoledne seděl Jindřich na stoličce uprostřed malé sklepní místnosti polorozpadlého rodinného domku a nevěřícně těkal očima sem a tam. Na stěnách visely svaté obrázky, rituální masky a všemožné ozdoby, ve vitríně bylo možné spatřit nesourodou sbírku nejrůznějších artefaktů, kterým dominovala skleněná lebka v životní velikosti. ORDINACE PROFESORA CHMELÍKA, jak se tato místnost nazývala, připomínala spíše pouťový kabinet kuriozit. Josef Chmelík, původním povoláním učitel techniky administrativy a obchodní korespondence, seděl v křesle a listoval v jakémsi foliantu. Po chvíli se na Jindřicha obrátil s pobídkou: „No tak pověz, co tě trápí.“ Jindřich nedokázal potlačit pochybnosti, zda je na správném místě, ale

když už tu byl, rozhodl se stručně nastínit, co ho přivedlo. Lékaři ho nedovedou zbavit tinnitu a on se doslechl, že pan Chmelík to dokáže. „Jistě, že to dokážu,“ přerušil léčitel Jindrovo váhavé svěřování. „Kde přesně tě to bolí?“ zeptal se. „To nebolí, je to jen nepříjemné,“ hlesl Jindřich. „Jistě, ale kde je to nepříjemné?“ doptával se léčitel. „V uchu?“ zkusil to Jindřich upřesnit, jak nejlépe uměl. „Jistě, příčinou je opačná rotace buněk ve tvém zvukovodu a tu my teď změníme,“ prohlásil profesor rozhodně. „A jak ji chcete měnit?“ zeptal se Jindřich skoro polekaně. „Neboj se, pracuju s magnetismem, nebude to bolet,“ odtušil pan Chmelík a přiložil k Jindrově levému uchu malý elektromagnet. Jindru ani nepřekvapilo, že věčička nebyla připojena k žádnému zdroji energie, ačkoli z ní čouhaly dva kablíky. Upozornil však profesora, že má problém s pravým, nikoli levým uchem. Léčitel se zatvářil dotčeně, nicméně přiložil magnet k Jindrovu pravému uchu. Za okamžik se usadil zpět do křesla a vykládal cosi o zlé energii, která nahlodává Jindrovo jemnomotné tělo. Potíže prý teď nicméně ustoupí během dvou až tří týdnů. Cena sezení je tisíc dvě stě korun. Za vyléčení tinnitu by to byla směšná částka a jako daň za blbost je to suma docela přiměřená, pomyslel si Jindra, když přikládal platební kartu k terminálu, který se až do této chvíle cudně skrýval pod orientální vyšívanou dečkou. „Platíte daně?“ neodpustil si však otázku, která ho během transakce napadla. „Jistě, mám živnostenský list na ubytovací služby,“ přisvědčil podnikatel. „Ubytovací služby?!“ podivil se Jindřich. „Jistě, je to tak lepší, nečeří se tím voda. Jdou po mě doktoři z velkých klinik, kterým vadí moje terapeutické úspěchy. A takhle na mě nemůžou,“ triumfoval profesor techniky administrativy a obchodní korespondence ve výslužbě.

Třetí část příběhu je vstupem do sociologicky nahlížené problematiky alternativní medicíny. Studenti by měli hledat odpovědi na otázky jako: *Co přivádí lidi (i ty vzdělané) do ordinací nejrůznějších léčitelů? Čím lze vysvětlit, že mnoha lidem léčitel či alternativní lékař skutečně pomohl? Co mají lékaři a léčitelé společného a v čem se naopak liší? Podle jakých kritérií by se daly rozmanité směry a přístupy alternativní medicíny utřídít? Jaké sociální faktory nahrávají rozvoji trhu s alternativní medicínou a ezoterikou?* Text může být východiskem k výkladu o zdravotně relevantních sociálních rolích (pacienta, lékaře, ale i zde nezmníněné zdravotní sestry a dalších). Dalším tématem, které je příběhem uvozeno, je problematika komercializace a komodifikace zdraví. Opět platí, že je vhodné, aby studenti daný koncept nejprve sami identifikovali a až poté se případně seznámili s jeho teoretickou reflexí v odborné literatuře.

Smutná neděle

Hlas Karla Gotta, který jinak zbožňovala, nemohla v této písni vystát. Nedělní návštěvy v soumraku odchází / Prázdný a hloupý však můj večer zůstává / Čpím celý od kouře, víc ale od frází / V ruletě týdne to neděle prohrává... Namáhavě došla až k rádiu a s úlevou ho vypnula. Vzala telefon, který ležel vedle přijímače, a stiskla jedničku. Po krátkém vyzvánění se ozval netrpělivý mužský hlas. „Co se děje, mami?“ Nadechla se. „Péto... nic se neděje, jen se chci zeptat, jestli dneska přijedete.“ Jeho hlas zněl podrážděně. „Vždyť jsem ti říkal, že dneska ne, kluci mají trénink.“ Znova se těžce nadechla. „A tak příští týden, příští týden přijedete?“ Jeho hlas zněl unaveně. „Proboha mami, kolikrát ti to mám říkat, příští víkend musí Monika k rodičům, pojedeme s ní. Potřebuješ něco? Máš ještě nakoupeno?“ Znova se nadechla ke krátké odpovědi. „Jo, ještě mám. A kdy teda přijedete?“ Jeho hlas už zněl zase netrpělivě. „Až to bude možný, tak přijedeme, teď ti to nedokážu říct. Haló, seš tam?“ Vzdychla: „Jsem.“ Jako by ho tím rozčílila. „Hergot, mami, je ti něco?“ Zkusila být stručná a věcná. „Píchá mě zase u srdce.“ Na věcný tón on slyšel. „Tak prosím tě lež, hodně pij, a kdyby ti bylo opravdu zle, tak si zavolej záchranku. Já ti zavolám, až budu mít čas. Domluveno?“ Nemohla říct nic jiného než: „Domluveno.“ Posadila se ztěžka do křesla, v ruce stále svírala telefon a už už chtěla stisknout dvojku. Na dvojce má uloženou Karlu, kamarádku, která na ni má čas vždycky. Je to snad jediný člověk na tomhle šíleném světě, který už nikam nespěchá. Ne, dvojku stisknout nemůže, nemělo by to cenu – Karla je už měsíc v eldéence a telefonovat nevládne, už u sebe nemá ani mobil. Další rychlé volby – trojka, čtyřka, pětka... byly prázdné, stejně by je neměla kým obsadit. Manžel jí zemřel před deseti lety, od té doby měla pocit, že už jen přežívá. Dokud mohla chodit ven, potkávala alespoň sobě podobné životní ztroskotance v obchodě či v parku a mohla s nimi prohodit pár slov. Řádku let už ale nikam nechodí, bojí se, aby neupadla a neskončila v nemocnici. Tiše se rozplakala. Najednou ji prudce zabořilo v rameni, až jí na čele vyvstaly kapičky potu. Lekla se. Kdyby teď umřela, kdoví, za jak dlouho by ji tu našli. Jakmile bolest trochu ustoupila, vzala telefon a vytočila 155. Za několik minut už ležela v houkající erzetě, která si agresivně razila cestu k místní nemocnici. Když sanitka na okamžik zastavila v úzké ulici mezi vysokými domy a čekala na uvolnění cesty, někteří chodci si zakrývali uši. Jedním z nich byl i Jindřich. Nestačil to však udělat dost pohotově, a když přišel domů, zjistil, že mu píská v pravém uchu...

Tato část textu uzavírá retrospektivně koncipovaný příběh v záměrně hyperbole, jejíž pomocí načrtává destruktivní dopady fenoménu osamělosti

a poukazuje na skutečnost, že sociologie by si měla programově všimnout i nezamýšlených důsledků lidského jednání. K otázkám, které mohou rozprodit diskusi, patří např. tyto: *Jak by mohla znít pravděpodobná lékařská diagnóza pacientky? Jak by mohla znít její pravděpodobná sociální diagnóza? Co se rozumí sociální hospitalizací? Jaké jsou možnosti nemedicinské prevence podobných nešťastných událostí?* Fakultativně je možné využít k dalším diskusím symboliky, která se v celém příběhu vyskytuje (dny v týdnu nebyly zvoleny náhodně) a samozřejmě také aluze na umělecká díla, v tomto případě na texty populárních písní.

Při výuce s využitím didaktické narativizace je velmi důležité vést studenty k metodické práci, zejména k tomu, aby vycházeli pouze z informací uvedených v textu a vyvarovali se (přirozeného) fantazijního domýšlení příběhu. To však není v rozporu s požadavkem číst i „mezi řádky“ a využívat při tom zkušeností a dříve nabytých vědomostí. Vyučující by měl dát studentům dostatečný prostor a diskusi pouze moderovat – ostatně to může být obohacující i pro něj (srov. např. Kasíková & Valenta, 2024, s. 8). Prostřednictvím těchto diskusí by měli být studenti vedeni mj. k poznání, že odpovědi na otázky v sociálních vědách bývají zpravidla dílčí, často spekulativní. Uvedený příběh samozřejmě nepokrývá veškerá relevantní témata sociologie zdraví a tvoří pouze část proponované učebnice.

Ještě zbývá pár dnů...

Vytvářet nové české vysokoškolské učebnice pro sociálněvědní disciplíny se může na první pohled jevit jako pošetilost. Odborné periodické i neperiodické publikace české i zahraniční provenience jsou stále dostupnější, nabídka informačních zdrojů je už takřka nepřehledná. K tomu přistupuje ještě skutečnost, že scientometrie, a zvláště její současná zvlčilá forma, tvorbu učebních textů na vysokých školách divže nepenalizuje. Přesto je snad možno tvrdit, že psát vysokoškolské učebnice není u nás dnes zbytečné, ba že je to dokonce nutné. Předně se citelně mění celý kontext vysokoškolské výuky, studující i vyučující se musejí potýkat i s problémy, které se v elitním terciárním vzdělávání řešit nemusely. Práce s didaktizovaným odborným textem se jeví jako nezbytná. Vysokoškolská výuka (a používání vysokoškolských učebních textů) je také vhodnou příležitostí pro kultivaci české odborné terminologie, která je v mnoha oborech silně ohrožena. V neposlední řadě je třeba podotknout, že právě přístupná učebnice může

být pro mnoho studujících motivací ke studiu a důležitou vstupní branou k náročnějším odborným textům, ke kterým by si jinak cestu nenašli.

Název tohoto příspěvku v nadsázce parafrázuje známý Spinozův výrok o svobodě. Jakkoli je takto proklamovanou nepostradatelnost učebnic třeba brát *cum grano salis*, nutnost pečlivě plánovat, realizovat a reflektovat výuku je míněna s plnou vážností. Ať již s učebnicemi, nebo bez nich, vysokoškolské výuce sociálních věd je dnes nezbytně nutné věnovat mimořádnou pozornost. Kvalita výuky těchto disciplín totiž bez nadsázky ovlivní budoucí osud naší svobodné společnosti. A tvorba učebnic a podobných materiálů může být přinejmenším dobrou příležitostí k důkladnějšímu promýšlení cílů a metod výuky, tedy cestou k jejímu zkvalitnění.

Bibliografie

- Hábl, J. (2013). *Učit (se) příběhem: Komenského Labyrint a didaktické možnosti narativní alegorie*. Brno: Host.
- Kasíková, H., & Valenta, J. (Eds.). (2024). *Učitelé učitelů: profesní dráhy a pojetí výuky*. Praha: Karolinum.
- Nohavová, A. (2018). *Didaktika psychologie: od cíle výuky k jeho realizaci*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.
- Russell, T. (1997). How I teach IS the message. In J. Loughran & T. Russell (Eds.), *Purpose, passion and pedagogy in teacher education* (s. 32–47). London/Washington, DC: Falmer Press.
- Štech, S. (2009). Zřetel k učivu a problém dvou modelů kurikula. *Pedagogika*, 59(2), 105–115.
- Zvírotský, M., High, R., Duschinská, K., & Wildová, R. (2020). Vzdělávání akademických pracovníků Univerzity Karlovy v oblasti pedagogických dovedností. In *Vzdělávání dospělých v kontextu profesního rozvoje a sociálního kapitálu*. Praha: Česká andragogická společnost.

Ke kulatému stolu Mladí sociologové o stavu soudobé české sociologie¹

Marek Skovajsa

Katedra sociologie

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Začnu osobním ohlédnutím. Do redakce *Sociologického časopisu* jsem nastoupil koncem listopadu 2001 a kulatý stůl proběhl o dva týdny později (12. prosince 2001). Už si nepamatuji, jak se za tak krátkou dobu podařilo svolat oněch osm kolegyň a kolegů z různých institucí, kteří se skutečně v daný den a hodinu objevili v Jilské 1 s tím, že přicházejí diskutovat o stavu české sociologie. Někdo přišel pozdě, někdo odešel dříve, ale vcelku byla účast dostatečná a diskuse poměrně živá. Nejspíš přípravy už nějakou dobu probíhaly, na Sociologický ústav AV ČR jsem docházel na schůze týkající se mé budoucí činnosti šéfredaktora SČ od října. Myšlenka kulatého stolu nebyla moje, přišlo s ní vedení ústavu, nevím ale, kdy vznikla, kdo byl jejím skutečným iniciátorem a jakým vývojem prošla. Mohu si tedy dělat nárok maximálně na zásluhu o realizaci (spolu s tehdejší redakcí), ne za nápad. Nevzpomínám si ani, že bych hrál aktivní úlohu při výběru účastníků, jistě jsem ale bez většího váhání odsouhlasil jména, která někdo jiný navrhoval na některé schůzi, a možná jsem k nim i nějaké další jméno přidal.

Tehdy se mi tento kulatý stůl zdál být méně podstatnou součástí monočísla SČ o české sociologii v letech 1989–2001, které jsem dostal za úkol připravit na zahájení svého šéfredaktorského mandátu. Nepovažoval jsem se tehdy za reprezentanta mladých českých sociologů, ba vůbec za sociologa,

¹ Kulatý stůl: Mladí sociologové o stavu soudobé české sociologie. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 38(1–2), 153–168 (<https://www.jstor.org/stable/41131682>)

a navíc k pocitu starší generace, že je třeba nechat zaznít hlas „mladých“, zřejmě proto, aby se odhalily nebo potvrdily nepříjemné pravdy, které někteří staří nechtějí slyšet, jsem choval značnou dávku zdravé skepse, utvářené ještě za socialismu. „Staří“ totiž tíhnou k tomu vybírat si jako mluvčí „mladých“ takové mladé (což je relativní pojem), kteří říkají to, z čeho jsou staří nadšení a v čem vidí potvrzení sebe samých vůči jiným starým mladou generací. Ale na zadání popovídat si s několika milými a inteligentními kolegyněmi a kolegy o tom, jak se dívají na kondici oboru sociologie a na svoje místo a vyhlídky v něm, nebylo nic špatného.

Sociologickému ústavu jako vydavateli časopisu a jeho redakci tenkrát stejně jako vždy při podobných příležitostech velmi záleželo na tom, aby to byla akce otevřená pro celou českou sociologii, to znamená aby ústav v ní nevyčníval nad další instituce: „Musíme tam mít ještě někoho z univerzity (tj. z UK)!“, „Je tam někdo z Brna? Možný se naštve, až si to přečte.“, „Co ještě někoho z dalších univerzit, nebo ne?“. Při rychlosti, s jakou byl kulatý stůl svolán, se institucionální nebo geografickou „representativitu“ naplnit nepodařilo, ale důvodem pro to určitě nebyl záměr nebo lhostejnost. Přesto mě při zpětném pohledu mrzí, že se kulatého stolu nezúčastnilo více brněnských kolegů, aspoň jeden sociolog z Olomouce, zástupci jiných fakult Univerzity Karlovy než FSV a případně také někdo z tehdy se teprve rodících nových kateder sociologie a někdo se zkušeností dlouhodobého doktorského studia a akademického zaměstnání v zahraničí. Tak velký a systematicky pojatý plán jsem však tehdy neměl ani já, ani iniciátoři myšlenky kulatého stolu.

Když teď čtu přepis kulatého stolu, což dělám od jeho vydání poprvé nebo nanejvýš podruhé, s překvapením zjišťuji, že čas mu dodal zajímavosti jako historickému dokumentu o české sociologii v určité době. Myslím si, že dnes by rozhovor sociologů a socioložek na začátku akademické kariéry reflektoval velmi odlišné hodnoty a očekávání, ale některé jejich zkušenosti, které je vedou ke stejně kritickému, ne-li kritičtějšímu názoru na současné poměry, by byly skoro stejné jako tehdy. Rád bych tu vyjmenoval, co považuji za zvlášť zajímavé shody i rozdíly v situaci tehdy a dnes u hlavních témat, kolem kterých se diskuse u kulatého stolu točila.

Doktorandi a nedávni absolventi byli před oněmi skoro pětadvaceti lety velmi kritičtí k doktorskému studiu. Mezitím se mnoho věcí změnilo, katedry

jsou dnes po personální stránce dobře zajištěny, doktorské studium je mnohem více podrobeno formální reglementaci, mělo by tedy být lepší a efektivnější, ale dnešní doktorandi a doktorandky jsou často podobně nespokojení nebo frustrovaní, jako jsme byli my tehdy. Někdy to může být ze stejných důvodů, třeba z pocitu, že student potřebuje, ale nemá svého sociologického „guru“, nedaří se dosáhnout intenzivní spolupráce se školitelem nebo že nemají s kým pravidelně sdílet problémy a výsledky svého doktorského výzkumu.

Možná se dnes díky čerstvě schválené reformě doktorského studia nacházíme v okamžiku zlomu. Nové podmínky studia, které se plně projeví až za několik let, budou výrazně odlišné. Studium ale bude, řečeno současným jazykem, mnohem méně „inkluzivní“, to oslabí politickou legitimitu nového modelu, a kdoví, zda se nový systém zase nezačne přibližovat stávajícímu stavu.

Jestliže už v roce 2001 platilo, že podmínky k výzkumné práci pro začínající vědkyně a vědce jsou na Akademii věd výrazně lepší než na univerzitách, snad s čestnou výjimkou brněnské univerzity, pak tento rozdíl nezmizel, ale spíš se ještě prohloubil. Obávám se, že pokud se nic nezmění, přiblížíme se stavu, kdy fakulty budou pouhými evidenčními místy pro studenty, kteří se budou účastnit výzkumných projektů na ústavech AV. Mohlo by to být jinak, kdyby učitelé na vysokých školách mohli méně učit a vést méně pregraduálních studentských prací, a tedy by měli více pracovní kapacity na podávání a řešení grantových projektů. Ale z čeho zaplatit více úvazků na daný počet studentů?

Účastníci kulatého stolu z roku 2001 dávali jasně najevo velké zklamání z podfinancování akademických institucí a z patologických jevů, ke kterým vede. Na některých institucích je toto téma stejně akutní nebo ještě akutnější v současnosti. Přiznávám, že jsem si před dvaceti pěti lety optimisticky myslel, že podfinancování je způsobeno dočasnými problémy postsocialistické transformace a dočkáme se lepších časů. Dnes bych začínajícím akademikům s ohledem na ekonomickou kondici Česka i celé Evropské unie doporučil včas se důkladně zamyslet nad veršem klasika: „Zanechte naděje, kdo vstupujete.“

Jiným opakujícím se tématem kulatého stolu je nedostatek komunikace v české sociologické obci: neochota (až neschopnost) se číst navzájem,

nedostatek intelektuální diskuse v doktorském studiu, na katedrách, na vědeckých pracovištích. Tento trend se v posledních desetiletích ještě prohloubil, protože vývoj jde jednak k větší specializaci a profesionalizaci, jednak k pojetí akademické práce jako životní aktivity, která nezabírá příliš mnoho času. Jinou příznačnou stránkou tohoto jevu je fakt, že se píše velmi málo recenzí, kromě studentů, kteří to dostanou úkolem, a snad také kromě partiček, které si účelovými recenzemi a sympozii nahánějí citační počty. Trend se v budoucnosti nezlepší. Od doktorských studentů se dnes už ani nesmí očekávat, že mají cosi jako obecný přehled o celém oboru, nebo alespoň o většině. Sotva se dá doufat, že si obzory budou rozšiřovat akademici v pozdějších fázích kariéry, kdy se od nich vyžadují publikace, které zpravidla předpokládají monotematické soustředění pozornosti na jednu dílčí oblast. Ale věřím, že se začnou objevovat aspoň důchodci – generalisté, tedy lidé, kterým už nezáleží na kariérních cílech a mohou porušit imperativ specializace. To však předpokládá, že důchody budou dostatečně štědré na to, aby penzistům umožnily věnovat čas nezainteresované intelektuální exploraci.

Zpětně zjišťuji, že ve výpovědích účastníků kulatého stolu se už začala jasně rýsovat polarizace sociologie mezi specializovaným výzkumem (*research*) a širěji ukotveným oborovým poznáním (*scholarship*), o kterém píše například Colin Campbell v knize *Has Sociology Progressed? Reflections of an Accidental Academic* (2019). Napětí mezi těmito stanovisky vyplývá na povrch u témat, jako jsou překlady klasických prací nebo právě optimální okruh literatury, kterou by měl kompetentní sociolog nebo socioložka sledovat. Není asi třeba ztrácet čas vysvětlováním, která strana vyhrává a z jakých důvodů. Opět mohu jen doufat, že český sociologický *scholarship* jednou zachrání spiknutí osvícených penzistů. To není pokus udělat špatný vtip na účet osob v postproduktivním věku, ale popis reality na Západě (kde ale tito dnešní důchodci zpravidla strávili celou aktivní akademickou dráhu na prestižních univerzitách; v dalších generacích už tento typ akademika nebude existovat).

Teprve to právě řečené podle mého názoru dovoluje se podívat z vhodného úhlu na další vracející se téma kulatého stolu: proč je v české sociologii tak málo velkých osobností a velkých „počinů“? Předně si nejsem jistý, že jich je opravdu vzhledem k velikosti, jazyku, ekonomickým podmínkám a historii

málo. Faktem ale je, že v současné české sociologii nevyrostla žádná mezinárodně známá a široce uznávaná osobnost, škola, dílo. To je prostě dáno tím, že prostředí pro špičkovou sociologii u nás nikdy neexistovalo a neexistuje ani dnes. Možná však dává lepší smysl se na tento problém podívat z hlediska polarizace mezi vědou a *scholarshipem*. Také specializovaný výzkum samozřejmě má mezinárodně uznávané špičkové odborníky. Za hranicemi daného zaměření ale většinou nejsou známí a jejich publikace specialisté na něco jiného nečtou. V zemi, kde byla nastolena naprostá převaha specializovaného výzkumu nad poznáním typu *scholarship*, jistě existuje v mnoha různých subdisciplínách nemálo výsledků a jednotlivců, kteří jsou uvnitř příslušné mezinárodní komunity vysoce ceněni. Ale logika specializace je nemilosrdná, odtud málokdy vede cesta k širokému světovému uznání a známosti.

Posledním bodem, který chci aspoň zmínit, i když zde není prostor pro to jej důkladně rozebrat, je fakt, že v debatě z roku 2001 téměř zcela chybí prvek politické angažovanosti a aktivismu. Tu a tam se objevují jeho projevy v jakési nehotové a ne zcela artikulované formě, ale explicitně formulováno je jen protikladné stanovisko, které angažovanou sociologii odmítá. Kdyby se kulatý stůl konal dnes, dopadlo by to bezpochyby zcela opačně. Vazba mezi obsahem sociologie na jedné straně a politikou sociálních hnutí nebo státní politikou na straně druhé je v současnosti mnohem silnější, nebo je přinejmenším mnohem častěji tematizována a zdůrazňována jako něco, co k sociologii patří a co ji definuje. Nemalá část sociologie měla svou politickou agendu jistě i před pětadvaceti lety, ale v dosud nestabilním ideovém prostředí posttransformační doby tato skutečnost zůstávala zastřena. Tehdy se zdálo být možné, že sociologie a další sociální vědy se budou rozvíjet jako výhradně nebo převážně poznávací projekt, ve vysoké míře neredukovatelný na politické zájmy a na nich nezávislý. Dnes se to patrně jeví jinak, a nepochybně se změnilo také to, pro koho je obor sociologie atraktivní nebo naopak.

Bude napínavé sledovat, jak se česká sociologie bude vyvíjet dále.

Kdy potkají děti Sociologii?

Bára Vacková

Katedra občanské výchovy

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity

Odpovědět na otázku, jak je to v českém základním a středním školství s výukou sociologie, není úplně jednoduché. Už proto, že české školství je extrémně decentralizovaná instituce, ve které se vzdělávání dětí a mladých lidí řídí dokumenty známými jako rámcové vzdělávací programy (RVP). Jejich hlavní myšlenkou je, že školy si mohou své výukové plány nastavovat velmi svobodně, což také znamená, že konkrétní obsahy vzdělání se mohou na jednotlivých školách významně lišit. Na druhé straně, ve většině škol se stále v zásadě udržuje tradiční rozdělení na předměty, které si ještě pamatujeme i my, co to máme dávno za sebou. Jinými slovy to znamená, že na takovou otázku neznáme přesnou odpověď. Základní odpověď můžeme nalézt právě v RVP.

Už předem si ale můžeme říci, že ve skutečnosti v českém vzdělávacím systému, dle jeho základních dokumentů, o *sociologii* vůbec nejde. Jde o témata, kterými se sociologie zabývá, nejsou ale nutně představována jako témata sociologická, respektive jako výsledky sociologického bádání, sociologie jako věda zde nutně představována není. Závisí na každé učitelce a učiteli, zda bude mluvit o *sociální struktuře*, *nerovnostech*, *socializaci*, *institucích*¹ jako o termínech vlastních specifické vědní disciplíně.

¹ Příklady z popisu učiva tematické oblasti *Občanský a společenskovědní základ*, jak je popsán v RVP G, tedy v programu pro gymnázia platném od roku 2021.

Sociální vědy a RVP

V Havlově *Vyzvání* se Gross, ředitel úřadu, ptá svého náměstka Baláše: „Proč to vlastně zavádějí?“ Baláš odpovídá: „Je to takový experiment. Má prý zpřesnit úřední korespondenci a zavést do její terminologie pořádek.“² Hovoří o novém jazyku ptydepe, ve kterém nyní úřad komunikuje. RVP, stejně jako většina dalších podobných dokumentů, také využívá specifický jazyk. Autoři RVP deklarují, že jde o texty určené široké veřejnosti: měl by si je přečíst (a jistě přečte!) každý rodič. Protože všichni rodiče chtějí vědět, co mají školy jejich děti naučit. Shodou okolností jsou v tuto chvíli „RVPéčka“ také občasným mediálním tématem, neboť právě probíhá jejich velká revize (jak se jí říká v zasvěcených kruzích, malá proběhla pár let tomu nazpět).

Mnohé ze školních dětí se se slovem *sociologie* poprvé setkávají ve chvíli, kdy už nejsou školními dětmi, ale středoškolskými studenty a studentkami. A to především na gymnáziu, kde je sociologie tradičně jedním z oborů v předmětu *základy společenských věd* (pravděpodobně především proto, že jsou tak už desetiletí koncipovány učebnice ZSV a prostě se to tak dělá). V aktuálních RVP se ovšem se slovem *sociologie* také nesetkáme, a to ani těch pro základní školu³, ani pro gymnázia (o dalších středních školách nemluvě).

Fakticky jsou témata, která považujeme za sociologická, obsažena ve *vzdělávací oblasti Člověk a společnost*, která je tvořena obsahy předmětů (v RVP *vzdělávacích oborů*), jež tradičně známe jako dějepis a občanskou výchovu (v RVP G prozatím také geografii nebo zeměpis). Jinými slovy, místo, kde na většině⁴ škol děti potkají něco jako sociologii, je „občanka“. Navíc jsou její témata také součástí *průřezových témat*, ve kterých došlo při aktuální revizi k poměrně rozsáhlým změnám. V nové úpravě se zdá být zajímavé téma *Společnost pro všechny*, které má vést především ke kritickému čtení textů, respektive mediálních sdělení různého druhu.

² Havel, V. 1992. *Hry*. Nakladatelství Lidové noviny, str. 46.

³ A to ani těch aktuálně platných, ani těch nových, které by měly platit od roku 2027.

⁴ RVP a jejich systém funguje v českém systému od roku 2007. Ačkoliv na většině základních škol se děti stále setkávají s tradičními předměty, existují i školy, které svá kurikula řeší originálně a jinak. RVP jsou zavazující z hlediska obsahů (a kompetencí), které si mají děti osvojit. To, jakým způsobem toho škola dosáhne, je do značné míry v jejích rukou, respektive v rukou ředitelů a ředitelek.

RVP každému ze vzdělávacích oborů předepisuje hlavní *vzdělávací cíle*, budu se věnovat těm, které jsou v aktuálně schválené verzi revidovaných RVP.⁵ V obecné charakteristice oblasti Člověk a společnost se v úvodu píše, že „vybavuje žáka kompetencemi potřebnými pro jeho aktivní zapojení do života demokratické společnosti. Je zásadní pro formování a posilování postojů souvisejících s demokracií, rovností, respektem k rozmanitosti a významně se podílí na utváření hodnotové orientace žáků“. Je tvořena třemi *tematickými okruhy* nazvanými *Já ve společnosti*, *Odpovědný občan* a *Já a svět financí*.

Tzv. OVU, tedy *očekávané výsledky učení* po ukončení základního vzdělání, na konci 9. třídy, ale také v odpovídajících ročnících víceletých gymnázií pro vzdělávací okruh (pozor, nikoli oblast) *Já ve společnosti*, zní takto:

CAS-VKO-001-ZV9-001 *Charakterizuje společenské role, do kterých se ve svém životě dostává, a posoudí, co pro něj znamená příslušnost k rodině, ke škole, ke kultuře, k náboženství, k genderu, k obci, k národu, ke státu.*

CAS-VKO-001-ZV9-002 *Zdůvodní svůj žebříček hodnot a způsoby jeho uplatňování v různých životních situacích.*

CAS-VKO-001-ZV9-003 *Rozpozná předsudky a stereotypy v komunikaci a jednání a zaujímá k nim kritický přístup.*

CAS-VKO-001-ZV9-004 *Zhodnotí, co nebo kdo má vliv na něj a na jeho rozhodování ve fyzickém a v digitálním prostředí.*

Je celkem zjevné (náročnost a proveditelnost nyní nehodnotím), že některá sociologická témata dokážeme v takto definovaných OVU najít. Vidíme téma rolí, s ním snad i související téma sociálních statusů, a tedy stratifikace a nerovností (i když to je momentálně spíše nadstavba realizovaná dle RVP G na gymnáziích). Vidíme téma přináležení, identit. V doposud platném RVP (z aktuálního to vypadává) se můžeme podívat například i na cíle dějepisu, ve kterých je jasně popsáno, že děti by měly chápat specifické charakteristiky moderní společnosti. Vidíme snahu motivovat vyučující k tomu, aby děti vedli, respektive většinou vedly, ke schopnosti kritického čtení a reflexivnímu přemýšlení o světě. V části věnované odpovědnému občanství pak čteme, že jde o okruh věnovaný politickým systémům, pochopení občanské role člověka ve společnosti, schopnosti se informovaně rozhodovat a vůbec významu liberální demokracie. Je třeba říci, že občanské vzdělávání je

⁵ Znění aktuálních revidovaných RVP je dostupné na webu prohlednout.rvp.cz

především charakterizováno jako oblast vedoucí člověka k tomu, aby byl odpovědným občanem, chápal cenu demokracie a současně se svými právy také byl schopen pro společnost něco udělat. Máme zde tedy předmět zaměřený na podporu společenské koheze a pěstování tolerantního vztahu k jiným, ale také k pochopení vlastní společenské role.

Pouze jako drobnou vsuvku si otevřeme okno do každodenní praxe: Občanské vzdělávání má hodinovou dotaci jednu hodinu týdně (proti podobné dotaci se nyní snaží vystupovat kolegové a kolegyně z oblasti dějepisu a geografie). To není mnoho, ale s dobře proškoleným učitelem či učitelkou, která dokáže výše popsanou problematiku dobře podat, rozumí jí a ví, proč je důležitá, by to nemuselo být málo. Každá škola má dále počet tzv. disponibilních hodin, které by mohla nějakému sociálněvědnímu tématu věnovat. Na druhou stranu jsou hodiny často nahrazovány hodinami třídnickými, jsou často vynechávány (jazyky a matematika jsou přece důležitější) a současně jsou velmi často vyučovány neaprobovanými vyučujícími. To mimo jinou souvisí právě s nízkou hodinovou dotací. Hodiny občanského vzdělávání slouží často jako doplnění úvazku jiným vyučujícím. (A lidé s aprobací na „občanku“ zase učí třeba přírodopis...)

Okno do praxe zavřeme a zůstaneme u ideálně-typického průběhu občanského vzdělávání. Osobně proti takto koncipovanému předmětu nic nemám. Naopak se zdá, že podobně vybavené občany a občanky státy, které stále tvrdohlavě trvají na liberální demokracii, potřebují. Dokonce bych řekla, že pro vzdělávání budoucích sociologů a socioložek je takto nastavené vzdělání příhodné. Rozhodně to ale není vzdělávání v oblasti sociologie. Sociologicky zajímavé totiž na něm je právě to, že je to vzdělávání kopírující potřeby konkrétní ideologie, že je hodnotově zaměřené, k tomu využívá institucionalizovaný vzdělávací systém, který současně v mnoha ohledech funguje jako konzerva sociálních nerovností. A v neposlední řadě je zajímavé i to, že k popisu svých funkcí využívá takové méně komplikované úřednické ptydepe. Trvalo mi pár let, než se mi do něho podařilo proniknout. A ještě pořád to není úplně ono. Konec konců, jazyk je živá věc a jeho autoři tezaurus stále upravují, doplňují a zdokonalují!

Věda o čtení v sociologické perspektivě

Magdaléna Gorčíková

Katedra sociologie

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

Čtenářská gramotnost není jen schopnost dekodovat text, ale především dovednost porozumět informacím, které ovlivňují vzdělanostní dráhu, uplatnění na trhu práce, rozvoj lidského kapitálu i společenskou participaci, interpretovat je a pracovat s nimi. Z pohledu sociologie je čtení nejen individuální jazykově-kognitivní kompetencí, ale také sociální praxí, která se utváří v konkrétním sociokulturním kontextu. Přístup ke čtení, jeho význam a způsob, jakým se děti učí číst a psát, je formován nejen školním systémem, ale zejména rodinným prostředím.

V tomto článku se zaměřím na to, proč je důležité propojit sociologické zkoumání čtenářského prostředí s poznatky vědy o čtení, jaké mechanismy osvojování čtení bychom měli brát v úvahu a jak může takový přístup pomoci lépe pochopit vzdělanostní nerovnosti a jejich reprodukci.

Čtenářská gramotnost jako klíčový faktor vzdělávání a sociální stratifikace

Čtenářská gramotnost je klíčová pro porozumění světu kolem nás, protože umožňuje nejen interpretovat psaný text, ale také kriticky přemýšlet, analyzovat informace a orientovat se v současné globální znalostní společnosti. Empirické studie ukazují, že nízká úroveň čtenářské gramotnosti v raném věku negativně koreluje s akademickými výsledky v pozdějších fázích vzdělávací dráhy a může představovat bariéru při přechodu na vyšší stupně

vzdělání. Tato skutečnost se promítá do širších společenských nerovností, neboť jedinci s nižšími čtenářskými kompetencemi častěji čelí omezeným možnostem na trhu práce a nižším příjmům v dospělosti (Heckman & Kautz, 2012). Člověk s nízkou úrovní čtenářské gramotnosti může mít častěji potíže s rozhodováním, finanční gramotností a integrací do společnosti, protože nerozumí důležitým dokumentům, zprávám, ani veřejné debatě. V digitálním prostředí je navíc takový člověk ohrožen fake news, konspiračními teoriemi a algoritmy sociálních sítí, které mu mohou podsvouvat zkreslené nebo nepravdivé informace. Nově vzniká digitální propast. V České republice se úroveň čtenářských dovedností výrazně liší nejen mezi jednotlivými typy škol, ale také mezi regiony s vyšší mírou sociálního znevýhodnění. Jedním z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících čtenářskou gramotnost je socioekonomické zázemí rodiny, které hraje klíčovou roli v přístupu dětí ke vzdělávacím příležitostem (OECD, 2022; ČŠI, 2023).

V sociologických výzkumech kulturní reprodukce a čtení ve vztahu k sociálním a kulturním nerovnostem se dlouhodobě pracuje s ukazateli, které mají zachytit čtenářské prostředí rodiny. Nejčastěji používaným indikátorem je počet knih v domácnosti, který se považuje za proxy proměnnou kulturního kapitálu (Bourdieu, 1986) a bývá spojován s lepšími akademickými výsledky dětí. Počet knih je považován za robustní a relativně snadno měřitelný ukazatel kulturního kapitálu, který koreluje s čtenářskými dovednostmi i vzdělanostními aspiracemi. Děti vyrůstající v domácnostech s větším počtem knih dosahují v průměru vyšší úrovně čtenářské gramotnosti, a to i při kontrole socioekonomického statusu rodiny (např. Evans et al., 2010). Nicméně existují zásadní limity tohoto měření – počet knih v domácnosti nemusí odrážet kvalitu interakcí mezi rodičem a dítětem. Dítě může žít v prostředí s bohatou knihovnou, ale bez aktivní podpory ke čtení. Samotná přítomnost knih v domácnosti nevypovídá nic o tom, jakým způsobem se v rodině čte, zda rodiče čtou dětem nahlas, diskutují s nimi o obsahu knih či zda dítěti aktivně pomáhají rozvíjet porozumění textu. Měřítko není citlivé k digitálním formám čtení, v době rostoucího podílu e-knih a audioknih může být počet fyzických knih méně relevantní. Hodnota knih může být v různých kulturních kontextech odlišná, kdy v některých rodinách mohou být knihy primárně dekorací, zatímco jiné rodiny mohou podporovat čtení i bez rozsáhlé knihovny. Jinými slovy, tradiční sociologické výzkumy často zjednodušují čtenářské prostředí na dostupnost knih v rodině, ale méně

se zabývají samotnými mechanismy osvojování si čtení, tedy tím, jak dítě čtení aktivně rozvíjí v interakci s rodinou a okolím.

Domácí gramotnostní prostředí a jeho vliv na rozvoj čtenářských dovedností

Domácí prostředí pro rozvoj čtenářské gramotnosti (HLE – Home Literacy Environment), formované rodiči, představuje klíčový faktor gramotnostního vývoje dětí, a to i přes významnou roli pedagogů a odborníků v předškolním vzdělávání. Domácí gramotnostní aktivity mohou mít vyšší efektivitu než intervenční programy, neboť jejich působení je dlouhodobé, flexibilně přizpůsobené individuálním potřebám dítěte a poskytované blízkými členy rodiny, kteří zároveň zajišťují emocionální podporu.

Mezi klíčové faktory HLE patří společné čtení, přímá výuka čtenářských dovedností, dostupnost knih a čtenářské vzory (Sénéchal & LeFevre, 2002). Nejvýznamnější prediktory čtenářských dovedností zahrnují aktivní interakci mezi rodičem a dítětem, zejména společné čtení a cílenou výuku dovedností, jako je rozpoznávání písmen, fonematická analýza a dekodování slov (Mol & Bus, 2011). Navíc během společného čtení rodiče používají složitější a bohatší jazyk než při běžné každodenní komunikaci a jejich slovní zásoba je pestřejší a věty jsou delší a složitější. Podnětné rodinné prostředí je proto velmi důležité pro čtenářské dovednosti dětí, které jsou implicitním výsledkem vzdělávání.

HLE tak zahrnuje několik oblastí, které formují čtenářské dovednosti dítěte. Patří sem například dostupnost knih a čtenářských materiálů v domácnosti. Děti vyrůstající v rodinách s bohatou knihovnou (i digitální) mají lepší výsledky v testech čtenářské gramotnosti. Dále jde o frekvenci čtení rodičů dětem, protože časté předčítání dětem v raném věku rodiči pozitivně ovlivňuje rozvoj slovní zásoby a porozumění textu. Další oblastí jsou samotné postoje rodičů k četbě a vzdělání a vzdělávání obecně. Rodiče, kteří sami čtou a považují vzdělání za důležitou hodnotu, častěji podporují čtenářské návyky u svých dětí. A nelze opomenout ani výše zmíněnou interakci v rodině zaměřenou na verbální schopnosti a čtení, protože diskuze o textech, kladení otázek a podpora analytického myšlení významně zlepšují porozumění čtenému textu.

Novější výzkumy z oblasti vědy o čtení naznačují, že predispozice k vývoji a rozvoji gramotnostních dovedností dítěte a rodinné prostředí se vzájemně ovlivňují a společně přispívají k úspěchu dítěte ve škole. Dostupnost knih v domácnosti podporuje nejen kognitivní schopnosti, jako je rozšiřování slovní zásoby a porozumění textu, ale také nekognitivní schopnosti (například motivaci ke čtení). Rodiče zásadním způsobem vytváří a formují HLE prostřednictvím svého vlastního vztahu ke knihám, který je pro děti jakousi základnou (Gorčíková, 2025). Jejich vlastní čtenářské návyky a přístup ke čtení ovlivňují, jak každé dítě čtení vnímá bez ohledu na svoji úroveň čtení a jak se jeho dovednosti rozvíjejí.

Věda o čtení a sociální nerovnosti

Věda o čtení, multidisciplinární obor, umožňuje komplexně zkoumat proces osvojování čtení, jeho kognitivní a sociální aspekty i faktory ovlivňující čtenářskou gramotnost v různých sociokulturních kontextech. Sociologii tak poskytuje cenné poznatky o mechanismech osvojování čtenářských dovedností a jejich vlivu na vzdělanostní nerovnosti. Propojení těchto disciplín umožňuje lépe pochopit, jak sociální prostředí, kulturní kapitál a vzdělávací systém ovlivňují čtenářskou gramotnost a její roli v reprodukci sociální stratifikace. Poskytuje důležité poznatky o tom, jak domácí gramotnostní prostředí (HLE) vytváří a formuje čtenářské dovednosti dětí a jak lze vzdělávací nerovnosti kompenzovat. Tradiční měření kulturního kapitálu pomocí počtu knih je sice užitečné, ale samo o sobě nedostačuje k pochopení mechanismů osvojování čtenářské gramotnosti a vlivu rodinného gramotnostního prostředí na vzdělávání. Naopak HLE představuje komplexnější koncept, který lépe reflektuje skutečné čtenářské klima v rodině. Děti z rodin s nižším HLE častěji potřebují systematickou a explicitní výuku čtení, která zahrnuje fonologické cvičení, systematické budování slovní zásoby a učení se strategiím porozumění textu. Kompenzační programy zaměřené na děti z málo podnětného čtenářského prostředí mohou významně zlepšit jejich čtenářskou gramotnost, pokud propojí výuku čtení ve škole s intervencemi v rodině. Bez systematické podpory rodinného čtenářského prostředí vzdělávací politika zaměřená na rozvoj čtenářských dovedností zůstane pouze částečně efektivní.

České děti a jejich čtenářské dovednosti

I v českém prostředí bylo doloženo, že bohatší gramotnostní prostředí je spojeno s lepšími jazykovými a čtenářskými dovednostmi českých žáků a s jejich akademickým úspěchem. České děti vstupují do školy s rozdílnou úrovní rané gramotnosti, přičemž tento náskok se nevyrovnává ani po letech školní docházky (Gorčíková, 2019). Tyto rozdíly lze vysvětlit zejména vzděláním rodičů a kulturním kapitálem rodiny. Úroveň čtenářské rané gramotnosti na počátku školní docházky má významný vliv na školní výsledky na konci prvního stupně. Lepšího školního prospěchu dosahují také dívky a o něco starší děti. Ze sociálně-kulturních charakteristik má na prospěch vliv především vzdělání rodičů. V případě přechodu na víceletá gymnázia zvyšuje šance jak vstupní raná gramotnost, tak vzdělání a kulturní kapitál rodiny. Dodejme, že v regionech s nižší úrovní vzdělanosti a vyšším podílem sociálně znevýhodněných rodin (např. Ústecký, Moravskoslezský a Karlovarský kraj) je často pozorován slabší HLE, což se odráží v horších výsledcích čtenářské gramotnosti u žáků. Děti z těchto regionů mají méně knih v domácnosti a častěji vyrůstají v rodinách, kde rodiče nečtou nebo mají negativní postoj ke čtení. HLE je tedy zásadním faktorem ovlivňujícím čtenářskou gramotnost a vzdělanostní nerovnosti.

V českém vzdělávacím systému se sice v posledních letech objevují snahy o podporu čtenářství (např. čtenářské dílny nebo důraz na rozvoj kritického myšlení), ale přetrvávají i výrazné vzdělanostní nerovnosti. Socioekonomické a sociokulturní faktory, jako jsou vzdělání a příjmy rodičů, dostupnost knih v domácnosti či přístup ke kvalitní výuce, ovlivňují čtenářsky orientované zázemí a možnosti rodin a v konečném důsledku nejen motivaci dětí ke čtení, ale i samotné dovednosti žáků. Výsledky PISA naznačují, že právě děti z méně čtenářsky podnětného prostředí často zaostávají, což se může projevit i v jejich budoucí profesní dráze. A přestože se Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) snaží situaci řešit, například prostřednictvím projektů na rozvoj školních knihoven, otázkou zůstává, jak efektivní jsou tato opatření a zda skutečně cílí na ty, kteří je potřebují nejvíce.

Podpora čtenářství v raném věku a systematická práce s dětmi z ohrožených skupin by mohla být klíčovým krokem k větší vzdělanostní rovnosti. Pokud chce český vzdělávací systém efektivně snižovat nerovnosti

v čtenářské gramotnosti, měl by se více zaměřit na podporu HLE, a to zejména v ohrožených regionech. Možná opatření by se měla soustředit na podporu čtenářských programů zejména pro rodiče, např. kampaně podporující společné čtení v rodinách. Důležitá je i dostupnost bezplatných digitálních knih a čtenářských aplikací, aby se eliminoval vliv digitální propasti. Užitečné je také vytvářet zacílené intervence na regiony s nízkým HLE, např. mobilní knihovny a komunitní čtenářské programy. Podstatné je i vzdělávání rodičů v oblasti digitální gramotnosti, aby dokázali efektivně využívat online zdroje k podpoře čtení.

Závěrem

Z výše uvedených zjištění jasně vyplývá, že čtenářská gramotnost není jen individuální dovedností, ale zásadním sociálním fenoménem, který se utváří v interakci mezi školním vzděláváním a zejména rodinným čtenářsky (ne)podnětným prostředím. Tradiční přístupy v sociologii vzdělávání, které dosaženou úroveň čtenářské kompetence zkoumají na straně rodiny pouze skrze kulturní kapitál a počet knih v domácnosti, nepostačují k porozumění mechanismům, jimiž se čtenářské dovednosti formují a reprodukuji. Pro hlubší uchopení tohoto procesu je nezbytné propojit sociologické perspektivy s poznatky vědy o čtení, která nabízí detailnější vhled do osvojování gramotnosti, vývoje jazykových schopností a interakce dítěte s psaným textem. Sociologové by měli věnovat větší pozornost kvalitě domácího gramotnostního prostředí, jeho dynamice a způsobům, jakými rodiče podporují (či nepodporují) čtenářský rozvoj a vývoj dětí.

Zároveň je nezbytné reflektovat regionální disparity v HLE a jejich dopady na vzdělanostní nerovnosti, a to jak na úrovni jednotlivců, tak vzdělávacích institucí a pracovního trhu. Pokud má vzdělávací politika skutečně přispět ke snižování nerovností, nemůže se soustředit pouze na školní intervence – je třeba integrovat podporu bohatého a kvalitního domácího gramotnostního zázemí a čtenářských praktik do širších sociálních opatření.

Bibliografie

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Česká školní inspekce. (2023). *Výsledky čtenářské gramotnosti v ČR*. Česká školní inspekce. <https://www.csicr.cz>
- Evans, M. D. R., Kelley, J., Sikora, J., & Treiman, D. J. (2010). Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations. *Research in Social Stratification and Mobility*, 28(2), 171–197. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2010.01.002>
- Gorčíková, M. (2019). *Raná socializace dětského čtenářství v rodině a její vliv na školní úspěch* (disertační práce). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd. Dostupné z <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/11149>
- Heckman, J. J., & Kautz, T. (2012). Hard evidence on soft skills. *Labour Economics*, 19(4), 451–464. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2012.05.014>
- Mol, S. E., & Bus, A. G. (2011). To read or not to read: A meta-analysis of print exposure from infancy to early adulthood. *Psychological Bulletin*, 137(2), 267–296. <https://doi.org/10.1037/a0021890>
- OECD. (2022). *PISA 2022 results: Reading performance and equity in education*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/19963777>
- Sénéchal, M., & LeFevre, J. (2002). Parental involvement in the development of children's reading skill: A five-year longitudinal study. *Child Development*, 73(2), 445–460. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00417>

STUDENTSKÉ REFLEXE: VÝUKA SOCIOLOGIE

Studovat, či nestudovat sociologii?

Martina Veletová

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Stejně jako si dánský princ Hamlet pokládal otázku *Být, či nebýt?*, tak i já jsem si v posledním ročníku bakalářského studia sociologie Univerzity v Hradci Králové pokládala otázku *Studovat, či nestudovat sociologii dál?*. V souvislosti s touto problematikou jsem si pokládala další, a to *proč studovat společnost?* Odpovědí při rozhodování mi byla skutečnost, že sociologie odhaluje skryté zákonitosti společnosti, ve které žijeme a kterou všichni vědomě či nevědomě tvoříme. Jsem absolventkou bakalářského studia sociologie na UHK a absolventkou magisterského studia sociologie na Univerzitě Palackého v Olomouci a v tomto příspěvku bych ráda reflektovala výuku sociologie na obou zmíněných katedrách.

Univerzita v Hradci Králové mě oslovila svou lidskou otevřeností vůči studentům. Cítila jsem zde „rodinné zázemí“ – vyučující, kteří přicházeli na přednášky s úsměvem, nám předávali poznatky, jež nás podněcovaly k hlubšímu přemýšlení o chodu společnosti. Na základě mnohých výzkumů si člověk v roli výzkumníka mohl osahat předmět sociologie v tzv. syrové podobě – vzpomínám si na nespočet kvantitativních i kvalitativních výzkumů, které jsem měla možnost realizovat s kapacitami v oboru sociologie. Byl nám předáván sociologický background, který si člověk odnesl ve svém socializačním batůžku.

Sociologie je různorodý obor, který zahrnuje všestranné vědomosti a znalosti, jež jsou neocenitelné jak v praxi, tak v rámci dalšího akademického

studia. V rámci bakalářského studia na UHK jsem prostřednictvím povinných a povinně volitelných předmětů získala pevné základy pro své další, nejen akademické, kroky. Z povinných předmětů na UHK si vybavuji zejména úvod do sociologie, metody sociologického výzkumu, obecnou sociologii, teorie a dějiny sociologie aj. Měla jsem příležitost vyzkoušet různé oblasti sociologie, od sociologických teorií přes aplikované metody až po metody sběru a analýzy dat. Důraz na empirický výzkum a jeho aplikaci v reálných situacích byl klíčovým aspektem celého bakalářského programu, kdy my jako studenti jsme měli mnoho příležitostí zapojit se do výzkumné činnosti. Epicentrum těchto aktivit bylo samotné město Hradec Králové, kde jsme aplikovali teorii do praxe při dotazníkových šetřeních. Povinně volitelné předměty poskytovaly obrovskou škálu zajímavých témat z předmětů sociální psychologie, sociologie životního způsobu, sociologie domova či rodiny a dalších. Kdyby se předměty časově nepřekrývaly, ráda bych je absolvovala všechny.

Zvědavost a zvědavost mě vedly k tomu, že jsem získané poznatky chtěla rozvíjet a prohlubovat dál, proto jsem neváhala a přihlásila se do navazujícího magisterského studia v Olomouci. Univerzita Palackého mě zaujala historickým prostředím, atmosférou a kantory, kteří vykazovali hodnoty profesionality i lidskosti. Olomouc mi hodně připomínala Hradec Králové, vnímala jsem ji jako „dceřinou univerzitu“. Na Katedře sociologie v Olomouci jsem získala něco navíc – vědomosti z mnohých témat napříč různými studijními obory, od sociologie náboženství po sociologii sexuality. Celý koncept studia je více než obohacující a každý si v něm nalezne to své. Magisterské studium zahrnovalo předměty, které prohlubovaly moje poznatky z této vědní disciplíny. Klíčovým prvkem tohoto studia bylo zaměření na mezinárodní literaturu, která čerpala z cizojazyčných, zejména anglických, odborných publikací. Tento přístup obohatil mé teoretické znalosti získané na UHK, ale i posílil schopnost kritického myšlení, které bylo nezbytné pro pokročilý výzkum realizovaný v diplomové práci.

Dodala bych, že studovat ten stejný obor na dvou katedrách s sebou nese klady i zápory. Kladné stránky spatřuji v novém prostředí, které přináší nové podněty, osoby a studijní předměty, o kterých jste možná do současných dnů ani neslyšeli. Zápory naopak shledávám v tom, že začínáte tzv. od začátku. Nemyslím tím s vědomostmi, ale s adaptací právě na vše nové, výše

uvedené. Sociologie není pouze analýza získaných dat, ale je to i budování měkkých technik každého výzkumníka. V rámci reflexe mého vzdělávacího procesu v oblasti sociologie si dovoluji vyjádřit názor, že tento obor mi položil základní stavební kámen mého profesního života, ale i seberozvoje.

Závěrem všem, kteří přemýšlíte o studiu tohoto oboru, mohu poradit jen jedno: *Jděte do toho! Jedná se o natolik rozmanitou společenskovědní disciplínu, že nikdy nevíte, jaký předmět zkoumání vás osloví.*

První zkušenosti s vyučováním mi připomněly, proč se sociologie stala mým oborem

Patrik Pýcha

Katedra sociologie

Fakulta sociálních studií Masarykovy Univerzity

Mám za sebou první rok doktorského studia, ve kterém jsem si už vyzkoušel asistenci ve výuce formou poskytování písemných zpětných vazeb studentům i osobního vedení několika hodin seminářů. Když jsem se ocitl na prvním semináři, byl jsem možná nervóznější než jeho osazenstvo, které zrovna nastoupilo na univerzitu. Když využiji Goffmanovu metaforu, najednou jsem už neseděl v hledišti, kde člověk může doufat v to, že se mu podaří schovat ve stínu ostatních. Stál jsem na jevišti, obklopený kulisami jako počítač nebo projektor, a všechny oči byly namířeny na mě, plny očekávání, že jim předvedu něco srozumitelného a zajímavého. Všechno bylo připraveno pro moje představení, nicméně já sám jsem se do své role ještě nestihl úplně vžít. Cítil jsem sice, že už jsem něčím víc než studentem, ale ještě jsem si nepřipadal zcela jako učitel. Občasné nervózní vtipy a vzpomínky na moje studentské začátky dávaly obecenstvu do tohoto vnitřního rozpoložení nahlédnout. Masku učitele ještě s mým obličejem nestihla splynout.

Ovšem připomenutí mých vlastních začátků skrze kontakt s bakalářských studentstvem v seminářích pro mě bylo tím nejdůležitějším zážitkem. Jako bych znovu prožil ony pocity údivu, pomocí kterých mě k sobě sociologie přitáhla a už nikdy nepustila. Když se mě někdo ptá, čím mě sociologie tak upoutala, obvykle řeknu, že mě naučila dívat se na svět jinými očima, prohlédnout skrze fasádu, dohlédnout za horizont nebo se divit věcem,

jež ostatní lidé považují za normální a samozřejmé. Berger to ve svém *Pozvání do sociologie* nazývá sociologickou formou vědomí. Jde také o jeden z prvních textů, na které studenti a studentky na začátku studia narazí. Když jsem si otevřel některé studentské přípravy na seminář, někdy jsem měl možnost číst věty jako: „Takhle mě o tom vůbec nenapadlo přemýšlet!“ Nechyběly samozřejmě ani negativní odezvy, například povědomé stížnosti na nekonečná a nesrozumitelná souvětí v textech sociologických klasiků.

První rok asistování při výuce mi každopádně velmi silně připomněl, proč se ze sociologie coby původního doplňku k mému prvnímu oboru stal postupně můj obor hlavní. Stejně jako se snad mým skvělým učitelům podařilo probudit ve mně Millsovu sociologickou imaginaci, byl bych rád, kdyby se to samé povedlo mně u nové generace studentstva. Role studenta ustoupí do pozadí, zatímco roli učitele možná časem přijmu za svou, ale věřím, že fascinace sociálními tajemstvími za fasádami domů, o nichž psal Berger, nám zůstane společná.

Nejsem hloupá, jsem humanitní

Barbora Korčáková

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Když jsem si pro doktorské studium vybrala obor sociologie, přestože jsem se sociologii předtím nevěnovala, mnozí v mém okolí se tomu podívovali a upozorňovali mě na to, že mi sociologický vlak nejspíš už ujel. Po absolvování japanistiky jsem ale chtěla pokračovat ve výzkumu japonského náboženství a společnosti, sociologie mě tedy lákala jako zdroj širšího teoretického zázemí a sociologických metod. Nenechala jsem se tedy odradit a po úspěšném absolvování přijímacího řízení jsem se nadšeně vrhla do studia sociologie v doktorském programu. V tomto textu se pokusím popsat nástrahy, specifika studia sociologie a její přínos pro jiné obory, zejména z pohledu někoho, kdo přišel do sociologie s předchozími zkušenostmi z humanitních věd.

Přechod z humanitních a kulturních studií (v mém případě japanistiky a religionistiky), které jsou často zaměřeny na konkrétní oblasti a jednotlivé kultury, do širšího rámce sociálních věd, které zkoumají společnosti jako celek, přináší specifické výzvy i příležitosti. Pro japanistiku i religionistiku je typické, že disciplíny jsou vymezeny předmětem výzkumu, nikoliv teoretickou rovinou či metodologií. Jednou z hlavních výzev, které jsem při přechodu na studium sociologie pocítila, byl zcela rozdílný přístup k teoriím. V rámci japanistiky žádné obecné teorie neexistují a během bakalářského studia religionistiky jsem se s teoretickou rovinou setkala pouze velmi omezeně. A najednou jsem zjišťovala, že už to, z jaké pozice nahlížím

na společnost, zásadně ovlivňuje můj výzkum. Nebudu zastírat, že ze začátku pro mě bylo velmi náročné se v sociologických teoriích zorientovat a svůj handicap v podobě pozdního nástupu do sociologie jsem výrazně pocítovala, nicméně později jsem začala chápat význam rámce sociologických teorií pro tento vědní obor a pro samotnou praxi sociologického výzkumu. To, co mi zprvu připadalo jako svazující, mi ve skutečnosti ukazovalo cestu. Podobně tomu bylo i se sociologickou metodologií. Základní dělení na kvantitativní a kvalitativní metody mi bylo samozřejmě známé a rámcově jsem se orientovala, ale osobně jsem měla zkušenost pouze se zúčastněným pozorováním a v oblasti metodologie jsem neměla žádné teoretické ani praktické základy. Pevně věřím, že přínos sociologických metod pro humanitní vědy je nesporný a sociologie má v tomto ohledu jiným vědním oborům co nabídnout.

Naopak pro výuku sociologie je fakt, že mé původní akademické zázemí není sociologické, výhodou. Je pro mě snazší přiblížit se úrovni studentů a obsah přednášek přizpůsobit začínajícím sociologům. Domnívám se, že je pro mne jednodušší si uvědomit a předat základní perspektivy sociologie, jelikož se pro mne nejedná o něco implicitního.

Ve srovnání s mou zkušeností výuky na japanistice je výuka sociologie více založena na četbě primární literatury. Zatímco u humanitních oborů slouží četba k prohloubení znalostí představených během výuky, od studentů sociologie se očekává četba klasických děl sociologického kánonu. Během přednášky si pak studenti ověřují, zda načtené teorie správně pochopili. Hlavním úkolem vyučujícího tedy není předkládat studentům soubor základních reálií a znalostí studovaného oboru, jako je tomu například u humanitních věd, ale sociologické teorie představit jednoduše a srozumitelně. To je umožněno tím, že studující mají představované teorie nastudované z původního zdroje a základní obsah si doplní komplexními informacemi z četby. Další důležitou rovinou výuky sociologie je zasazení teorií do sociologického a společenského rámce, což je klíčovým úkolem vyučujícího. Spíše než konkrétní informace tedy jako vyučující sociologie předkládáme studujícím teoretickou perspektivu nahlížení na empirii.

To souvisí také s tím, že u výuky sociologie je zásadní provázání teoretické a empirické roviny. Při přípravě přednášek je pro mě toto jedna z největších výzev, kdy se snažím nastavit mezi těmito rovinami výuky rovnováhu.

Přestože některá témata jsou více teoretická a jiná více vychází z empirie, vždy se snažím o jejich propojení, což by mělo studentovi přinést komplexnější obraz o tématu.

V mém případě sociologie působí jako jakýsi interdisciplinární most. Na základě znalostí a schopností získaných během studia japanistiky a religionistiky mohu stavět během svého sociologického bádání, které mi umožňuje fenomény vnímat v širší perspektivě. Například studie o náboženských a kulturních fenoménech mohou získat novou dimenzi, pokud jsou nahlíženy z hlediska sociologických teorií. Na druhou stranu jazyková vybavenost a detailní znalost japonského kulturního prostředí je pro mě velkou výhodou během empirického výzkumu. Propojení disciplín shledávám jako velmi obohacující a důležitý krok pro mé budoucí směřování, mimo jiné také proto, že mi otevírá více možností pro budoucí uplatnění.

Přechod do studia sociologie může být pro někoho, kdo předtím studoval humanitní obory, velmi osvěžující, ale zároveň i náročný proces. Sociologie nabízí nové nástroje a perspektivy, které umožňují analyzovat lidskou společnost na mnohem širší a komplexnější úrovni.

Moje cesta k Sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy

Barbora Bezoušková
Katedra sociologie
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Na FF UK mě zaujal přístup k přijímacímu řízení, a proto jsem si ji nakonec vybrala. Přijímačky byly dvoukolové. V prvním kole jsme psali testy zaměřené na všeobecný přehled, společenskovědní základ, porozumění textu a esej na téma *společnost a film* – žádná předražená SCIA plná nabílovaných právníků. Druhé kolo byl pohovor, kde jsme obhajovali svůj seznam přečtené literatury, včetně sociologických děl.

V tu chvíli mi došlo, že tahle škola se opravdu zajímá o studenty – o to, proč chtějí sociologii studovat a jak ji chtějí využít. Dodnes na tuto zkušenost ráda vzpomínám. Vyučující byli zapálení a bylo vidět, že chtějí vybrat studenty, kteří mají o studium opravdu zájem a chtějí je posouvat dál.

Sociologie se u nás neučí jen z knížek a testů – důraz je kladen na aktivní zapojení studentů do výuky. Teoretické i metodologické znalosti si osvojujeme nejen z přednášek, ale i díky participaci na seminářích, čtení vybrané literatury ke zkouškám a možnosti volit si vlastní témata pro seminární i závěrečné práce. Už během studia nám vyučující pomáhají najít naši specializaci a orientovat se v oboru. A protože sociologové se rádi socializují, pořádají se nejen neformální setkání, jako jsou posezení u piva nebo sociologický ples, ale také odborné akce – filmová promítání s diskuzí, přednášky o bakalářských a diplomových pracích nebo inspirativní debaty s vyučujícími.

Studium mi přineslo víc, než jsem čekala. Nejvíc si cením *sociologické imaginace*, která mi pomáhá nejen při studiu, ale i v běžném životě. A co mi sociologie vzala? Schopnost vyplnit dotazník bez kritiky jeho podoby a otázek – obzvlášť, když ho sestavil nesociologický student. Na druhou stranu mi dala nadhled a schopnost hledat řešení z širší perspektivy.

Galerie sociální fotografie při Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie FF UP v Olomouci

Veronika Gigalová

I v minulém roce proběhly v galerii výstavy fotografií, které zachycovaly některé z částí sociální reality. První výstavu roku můžeme považovat za přelomovou, především vzhledem k nově pojaté kurátorské činnosti. Joanna Watala a Konstancja Lasota představily společný projekt s názvem **Paralelní realita**. Psycholožka, fotografa, sociální aktivistka a jogínka Konstancja Lasota pracuje v centru sociální pomoci v Pyskowicích. V současnosti také studuje na Institutu tvůrčí fotografie v Opavě. Lékařka anestezioložka Joanna Watala dlouho pracovala s dospělými, teď již přes deset let pracuje na dětské jednotce intenzivní péče. K profesionálnímu fotografování se dostala při studiu Institutu tvůrčí fotografie v Opavě.

Na výstavě *Paralelní realita* ukazují polské fotografky Joanna Watala a Konstancja Lasota dva zdánlivě nesmírně vzdálené světy, které nám však připomínají, že na fotkách chce vypadat hezky úplně každý. Děti s těžkým postižením ani stoleté ženy společnost obvykle nespojuje s krásou či atraktivitou, bývají spíš skryté a obestřené řadou stereotypů. Proto dvě polské fotografky představují neviditelné stáří a dětství prostřednictvím společenských očekávání, a to jak v představách fotografovaných starých žen a dětí odkázaných na ústavní péči, tak v očích diváků. Netradiční instalace někdy až hmatatelně ukazuje, že hraní rolí či představy o tom, co je normální, krásné nebo atraktivní, nejsou ničím jednoznačným ani neměnným.

Státní děti

Soubor fotografií Joanny Wataly zachycuje děti, které nejsou v péči rodičů, nemohou být v dětských domovech ani v nemocnicích a jedinou rodinou jim je centrum vedené řádem jeptišek. Tyto děti žijí s těžkými postiženími, pro svět jsou v podstatě neviditelné, ale zároveň za sebou mají silné příběhy. „Je tam holčička, která neměla žít a teď chodí, dokonce zvládá skládat jednoduché věty. Jednou za mnou přiběhla, objala mě a zeptala se: ‚Máte pro mě puzzle?‘ Je jí dvanáct let a ráda skládá puzzle pro dvouleté děti,“ říká fotografa, jež zároveň pracuje jako anestezioložka. Dětské centrum na ni zapůsobilo nejprve péčí, jakou jeptišky dětem věnovaly, a když do něj později začala jezdit, zjistila, že děti mají veliký zájem o fotografování. Chtěly se do něj zapojit a fotit se, i když nedokázaly chodit, sedět, mluvit nebo se usmívat. Rády si fotografie také prohlížely. „Ve vzpomínkách mi zůstanou ty děti, které ukazují oblečení, ve kterém chtějí být, a které se tak moc snaží, aby vypadaly dobře před foťákem. To, že mají postižení, ale strašně chtějí vypadat dobře. Že mají sebeúctu a je to pro ně důležité,“ říká Watala.

Staré ženy

Konstancja Lasota pracuje jako psycholožka a jednou dostala pozvání do denního centra pro seniory, aby připravila aktivizační program s focením. Připravila si workshop založený na legendě o indiánech amerického Jihu – příběhu Motýlí ženy z knihy Ženy, které běhaly s vlky. Začala čtením úryvku z této knihy, reakce byly různé, nicméně postupně se setkávání stala prostředkem hledání pozitivní energie. Seniorky zjistily, že mohou nosit křídla, že mohou tančit nahé a smát se. „Ta fotka vůbec nebyla to nejdůležitější, nejdůležitější bylo navázat ten vztah. To, že jsme to prožívaly samy za sebe,“ říká Lasota. Do centra docházela dva měsíce každý týden, ženy společně sahaly do vzpomínek a snažily se vybavovat pozitivní zážitky. Podstatné bylo, že všichni mohli dělat cokoli a nemuseli se starat o to, co si myslí okolí. Situacemi vytvořená energie přitom pronikala i do fotografií a zůstává v nich, i když už některé ženy nežijí. „Pokud je vám sto let a chcete nosit motýlí křídla a tančit, tak to dělejte. Život je tady a teď a je přesně takový, jaký si myslíte, že je. Stará žena už ví všechno a ví, že může všechno,“ dodává fotografa.

Druhá výstava, kterou bych ráda zmínila, byla fotograficko-terapeutickým projektem street fotografa Vojtěcha Cimpla **The Dark Side**. „Fotografování se neživím, fotografováním se stávám živým,“ to jsou slova Vojtěcha Cimpla, fotografa, jehož studiem je ulice. Jeho street photography mě zaujaly natolik, že jsem jej oslovila pro vystavování v Galerii sociální fotografie v Olomouci. To jsem ještě ani netušila, že Vojta připraví nejen soubor k vystavování, ale rovnou celý fotografický projekt, který ilustruje jeho cestu ke střízlivosti. Fotografování a práce s vizuálním zachycením každodenního života u něj zaujaly terapeutické místo v životě. K vizuálnímu představení jeho cesty ze závislosti na alkoholu k abstinenci využil vlastní fotografie zachycující vždy nearanžované situace a momenty s maximálním důrazem na jejich autentičnost a symboliku, který krok v boji se závislostí mají představit. Na otázku, proč právě street photography, odpovídá: „Žánr pouliční fotografie rámuje mou tvorbu již dlouhou řadu let a baví mě na něm právě ta prchavost každodenního života kolem nás, kdy, pokud daný moment nestihnou vyfotit, už se nikdy takhle přesně nezopakují. Baví mě ulici vnímat vlastně jako takové obrovské jeviště a nás všechny na něm vystupující jako herce s různě výraznými rolemi a scénami. Pro jejich ideální zachycení mám často jen okamžik na správný výběr místa a odhadnutí, jak se bude scéna vyvíjet.“

Fotografický projekt zachycuje dvě cesty jednoho velmi citlivého člověka do závislosti a ze závislosti. Když jsem po Vojtovi chtěla, aby mi napsal pár vět o sobě, začínalo to informací: Vojta, toho času abstinující 560+ dní. Jeho fotografie ilustrují, jak snadná je cesta do závislosti a jak těžká je cesta ven. Projekt byl nazván *The Dark Side* (cesta do závislosti a z ní) a *The Bright Side* (bytí bez závislosti). Vojtěch Cimpl si klade mnohdy až filozofické otázky ontologického charakteru, často se nespokojí s jednoduchou a jednou odpovědí. Takové jsou i jeho fotografie. Zachycují nejen každodennost, ale také to, jak je za fotoaparátem vnímána. Vojtovy fotky nejsou zcela typické pro pouliční fotografii, kde se setkáváme s převážně černobílými snímky. Vojta svojí empatií a citem pro barvu dokáže zachytit nejen okamžik, ale i jeho náladu.

Jeho příběh je silný a Vojta nesmírně otevřený k jeho sdílení. Je to vzácné. Jak tedy vidí *suchý únor* abstinující alkoholik, citlivý člověk a v neposlední řadě fotograf?

„Zkusme si tedy letošní únor pojmut jako zkušební verzi života někoho, kdo onemocněl závislostí na alkoholu. Kdo už se do konce života napít nemůže a denně musí chodit kolem těch stejných obchodů, kde je pokušení na každém kroku. Třeba to alespoň trochu pomůže pochopit náročnost udržení si abstinence a tím i zvýšení empatie k těm, kteří měli odvahu přiznat si, že alkohol z nich dělá lidi, kterými už být nechtějí, své závislosti se zodpovědně postavili a vyměnili ji za něco přínosnějšího pro sebe i okolí. V mém případě šlo o fotografii. Co bude tou vaší zdravou závislostí?“ V hlavě mi rezonuje Vojtova definice, co je pro něj fotografování. Je to jeho (ne) závislost. Nemohl to pojmenovat lépe.

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Bioetnografie rozšířeného metabolismu

Varvara Borisová

Národní kontaktní centrum – gender a věda

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Paní Zelené je čerstvých padesát let. Celý život bojuje s „kily navíc“ a během let získala bohaté zkušenosti s různými metodami hubnutí – od diet a cvičení až po bariatrickou operaci. Před několika lety se totiž rozhodla podstoupit bandáž žaludku, což je chirurgický zákrok určený k léčbě obezity. Při takové operaci se kolem horní části žaludku umístí nastavitelný silikonový pásek, který zmenší žaludeční prostor. Tento pak omezuje množství jídla, které lze najednou zkonzumovat, a zároveň navozuje rychlejší pocit sytosti. V rozhovoru paní Zelená přiznává, že její očekávání se nenaplnila a operace nepřinesla tak výrazný úbytek hmotnosti, jaký si představovala. S odstupem času vnímá výsledek jako „poloviční úspěch“ a žije s pocitem, že selhala, protože to „nedotáhla do konce“.

„Ten metabolismus mám prostě pomalý,“ říká paní Zelená se smutným úsměvem na tváři, která se trochu rozostřeně rýsuje na mé počítačové obrazovce. O svém metabolismu mluví převážně v pojmech energetického příjmu a výdeje, počítání a spalování kalorií. Když se znovu pouští do snahy zhubnout, jejím cílem je především dosažení kalorického deficitu – tedy stavu, kdy je energetický výdej vyšší než příjem. Tento přístup zůstává desítky let pilířem léčby obezity – civilizačního onemocnění, které podle Světové zdravotnické organizace aktuálně ohrožuje jednoho z osmi lidí na světě.

Svůj metabolismus paní Zelená vnímá jako proces situovaný v hranicích jejího individuálního fyzického těla. Jídlo, které konzumuje, se v jejím těle

přeměňuje na energii. Toto přirovnání k továrně je úzce spjato s konceptem „industriálního metabolismu“, který ve své práci popsala americká historička Hannah Landecker. Podle Landecker (2013) se vědecké poznání metabolismu formovalo v období a pod vlivem industrializace, což vedlo k modelu metabolismu jako „lidského motoru“. Tento model se však podle současných biomedicínských studií, které akcentují komplexitu a tvarovatelnost metabolismu, ukazuje jako příliš zjednodušený, ne-li zavádějící. Namísto továrny, která bez ohledu na původ, kvalitu či složení přijímaných kalorií transformuje vše na energetický výdej, je metabolismus spíše „regulačním systémem“. Reaguje nejen na to, co prochází trávicí soustavou, ale také na podněty z prostředí, které se mohou dostat „pod kůži“ jinými způsoby než jen skrze stravu. Tento „postindustriální metabolismus“, jak jej Landecker nazývá, již není uzavřený v těle – je komplexní, proměnlivý a dynamicky ovlivňovaný okolním světem.

Metabolismus je proto třeba studovat jako proces přesahující hranice individuálního těla. V rámci projektu *Technokultury rozšířeného metabolismu*, podpořeného Grantovou agenturou České republiky, zkoumáme, jak se utváří a rozšiřují metabolismy lidí žijících s diabetem 1. typu, obezitou a na domácí parenterální výživě. V každém z těchto případů metabolismus expanduje za hranice těla díky různým mediátorům. U diabetu 1. typu hrají klíčovou roli moderní inzulinové pumpy na bázi umělé slinivky, které se stávají součástí pacientova metabolického systému a fungují téměř automaticky díky integrovaným algoritmům. V případě obezity metabolismus ovlivňují metabolická léčiva na bázi semaglutidu a tirzepatidu, jako jsou Saxenda a Mounjaro, která snižují pocit hladu a zrychlují nasycení. Užívání těchto léků mění nejen množství konzumovaného jídla, ale také chuťové preference pacientů, čímž eliminuje tzv. selektivní hlad. U lidí na domácí parenterální výživě metabolismus sahá za hranice lidského střeva – střevo je z metabolických procesů z velké míry vynecháno, protože živiny jsou podávány přímo do krevního oběhu infuzí a obchází tak trávicí trakt.

Kromě těchto prvků se zaměříme i na „běžnější“ metabolické extenze, jako jsou například nositelné technologie, experimentování s jídlem, personalizovaná výživa a probiotika. Projekt realizujeme ve spolupráci s Centrem pro výzkum výživy, metabolismu a diabetu 3. lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Metabolismus nahlížíme jako biosociální proces propojující

biologické a sociální skutečnosti. Přitom, jak píše hlavní řešitelka projektu Tereza Stöckelová (2023) v editoriale sedmého čísla časopisu *Academix Revue* nazvaného *Biosociální metabolismus*, „žádný z jevů či procesů obvykle označovaných jako ‚biologický‘ nebo ‚sociální‘ není ontologicky primární a předurčující ten druhý“. Práce v interdisciplinárním týmu nám umožňuje tuto symetrii rozvíjet a respektovat.

Po roční přípravě, která zahrnovala pilotní testování scénářů rozhovorů a realizaci rozhovorů se zdravotníky, přecházíme nyní do fáze rekrutace pacientů žijících s diabetem 1. typu, obezitou a na domácí parenterální výživě. Naším cílem je za pomoci kvalitativních metod vytvořit sociologická data, která následně ve spolupráci s týmem Centra budeme analyzovat v kombinaci s daty klinickými. Tímto způsobem chceme koncipovat a otestovat metodu biosociální kazuistiky, jež umožní symetrické propojení sociologických a klinických dat. Cílem přitom je přispět ke komplexnějšímu a nuancovanějšímu přístupu k metabolickému zdraví, který by reflektoval biosociální povahu metabolismu, jeho propustnost a vliv okolního prostředí. Naší ambicí je rozšířit a posílit význam tzv. „sociální anamnézy“, která bývá v biomedicinském prostředí často opomíjena, přestože může být stejně zásadní jako anamnéza somatická.

Významnou inspiraci v tomto ohledu pro nás představuje metoda bioetnografie, kterou rozvíjí výzkumný tým pod vedením sociální antropoložky Elizabeth Roberts z Michiganské univerzity. Badatelé se podíleli na rozsáhlém výzkumu ELEMENT v Mexiku, který je zaměřen na zkoumání vlivu chemických expozic, zejména olova, na růst plodu, vývoj dětí a jejich neurologické zdraví. Sociální vědci se připojili k původně čistě epidemiologickému výzkumu a začali propojovat etnografická data s výsledky biostatistických analýz. Tento inovativní přístup přinesl zásadní poznatky. Například se ukázalo, že v některých čtvrtích obyvatelé vnímali vystavení toxickým látkám jako formu ochrany před policejním násilím, protože policie se těmito lokalitami spíše vyhýbala. Naopak v oblastech s nižší toxicitou obyvatelé čelili vyšší míře stresu kvůli častým policejním zásahům. Přítomnost nebo absence policie se tak významně promítá do biomarkerů stresu, přičemž paradoxně může být vyšší právě u lidí, kteří nebyli vystaveni chemickým látkám.

Roberts a Sanz (2018) zdůrazňují, že etnografický výzkum má potenciál stát se klíčovou součástí interdisciplinárních studií a pomoci k vytváření

„lepších čísel“ (Roberts, 2021). Vymezují se vůči přístupu, kdy sociální výzkum probíhá paralelně a izolovaně od medicínských a biologických studií, přestože se zabývají stejnou problematikou, nebo když jsou kvalitativní metody jen zpětně kombinovány s již existujícími biologickými a klinickými daty. V pojetí bioetnografie oba typy dat měly již od počátku být integrovány „v syntetické, symetrické analýze“. Etnografické poznatky tak mohou přispět k obohacení biostatistického poznání tím, že kladou promyšlené otázky k tomu, co a jak se měří, a rozšiřují rozsah zkoumaných jevů směrem k intimním životním příběhům a každodenním praktikám. Díky tomu lze vytvářet „lepší čísla“ vystihující biosociální komplexitu skutečnosti.

Vzhledem k povaze našeho výzkumu se nyní intenzivně pohybujeme v bio-medicínském prostředí. Zdravotnictví tvoří naše epistemické partnerství, ale zároveň se střežíme nekritického přejímání poznatků od klinické části našeho badatelského týmu. Proto se při diskusích o zdraví ptáme: Co je vlastně zdraví? Pokud je pacientka s diabetem 1. typu dobře kompenzovaná (tedy má stabilní hladinu cukru v krvi), ale zároveň ji sužuje tzv. diabetický distres – stav neustálé úzkosti a obav z možného zhoršení její kompenzace –, považuje ji lékař za zdravou? Cítí se ona sama zdravá? A zachází s ní její rodina jako se zdravým člověkem? Tyto otázky nám pomáhají překročit tradiční medicínské definice zdraví a zaměřit se na jeho komplexní biosociální rozměr.

Podobnými otázkami se podrobněji zabýváme v našem článku „This doctor knows shit about you, but the first thing he says is, ‘you need to lose some weight’: Anti-fat bias and the contradictory effects of fat medicalization in Czech healthcare“, který vyšel v létě 2024 v časopisu *Fat Studies Journal* (Borisova & Stöckelová, 2024). V textu rozebíráme ambivalentní povahu medikalizace tloušťky. Na jedné straně může přispět k překonání stigmatu, kterému čelí lidé s většími těly, často vnímaní jako nezodpovědní a líní. Medikalizační přístup uznává, že tělesnou hmotnost ovlivňuje celá řada faktorů, jako jsou genetické dispozice nebo sociální prostředí, které jsou mimo kontrolu jednotlivce. Tím narušuje rozšířené přesvědčení, že obezita je výhradně osobní selhání. Na druhé straně biomedicínský pohled na tloušťku často staví na tom, že se jedná o zdravotní problém, který je prostě nezbytné řešit. Nicméně pro ženy, s nimiž jsme vedly rozhovory, byla tloušťka mnohem častěji otázkou schopnosti zvládat každodenní činnosti,

snadněji se pohybovat a udržovat celkovou vitalitu. Pro mnohé z nich tak nejde primárně o zdraví v úzce medicínském smyslu, ale spíše o kvalitu života, psychickou pohodu a celkovou spokojenost.

Bibliografie:

- Borisova, V., & Stöckelová, T. (2024). "This doctor knows shit about you, but the first thing he says is, 'you need to lose some weight'": Anti-fat bias and the contradictory effects of fat medicalization in Czech healthcare. *Fat Studies*, 13(3), 358–376.
- Landecker, H. (2013). Postindustrial metabolism: Fat knowledge. *Public Culture*, 25(3), 495–522.
- Roberts, E. F. S. (2021). Making better numbers through bioethnographic collaboration. *American Anthropologist*, 123(2), 355–369.
- Roberts, E. F. S., & Sanz, C. (2018). Bioethnography: A how-to guide for the twenty-first century. In M. Meloni, J. Cromby, D. Fitzgerald, & S. Lloyd (Eds.), *The Palgrave Handbook of Biology and Society* (749–775). Palgrave Macmillan.
- Stöckelová, T. (2023). Zprávy z metabolických trhlin (Editorial). *Academix Revue*, 7(1).

KULTIMED

(Kultivace (vztahů, prostředí a podmínek) medicíny)

Romana Marková Volejníčková

Gender a sociologie

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Již nějaký čas nás nejen média, ale také profesní a studentská sdružení, která podporují a sdružují mladé lékaře/ky nebo studenty/ky medicíny v České republice informují o mnohých negativních jevech v prostředí medicíny. Ať už se jedná o vysokou míru přesčasů a služeb, neadekvátní finanční ohodnocení nebo o nedostatky ve vzdělávání, přípravě a vedení mladých lékařů/ek, kteří/které směřují k atestační zkoušce. Nejen tyto podmínky vedou ke kritickému nedostatku zdravotnického i lékařského personálu v českých nemocnicích. Sama psychická a časově náročná a stresující profese také není vždy ideálním podhoubím pro pěstování dobrých mezilidských vztahů, pozitivní komunikace a prostředí bez předsudků a stereotypů. Nejedná se však jen o prostředí v nemocnicích, ale již při samotném studiu především studentky a absolventky lékařských fakult (kterých je více než absolventů) reflektují organizační a komunikační nedorozumění a/nebo genderové stereotypy, které je odrazují od setrvání v takovém prostředí.

Kvalitní zdravotní péče a fungující zdravotnictví je však základní pilíř fungování státu. A projekt KULTIMED reaguje na tyto výzvy, kterým české zdravotnictví čelí, a své aktivity směřuje tam, kde budou nejvíce prospěšné, tedy do prostředí lékařských fakult. Systematické zvyšování kompetencí budoucích lékařů a lékařek (i jejich vyučujících), s důrazem na empowerment, vytváření etického a genderově senzitivního prostředí respektujícího mezigenerační rozdíly, individualitu a rozdílné priority jeho jednotlivých

aktérů a akterek již v prostředí lékařských fakult, pomůže tuto filozofii dále šířit do klinické a zaměstnavatelské praxe. Výuka genderové senzitivity a vytváření prostředí postaveného na principu rovnosti současně lépe připraví české zdravotnictví na probíhající feminizaci tohoto oboru.

Projekt KULTIMED je finančně podpořen TA ČR a jeho partnery jsou 1. a 2. lékařská fakulta Univerzity Karlovy. Již samotný fakt, že projekt podpořily při jeho tvorbě téměř všechny lékařské fakulty v ČR i sama rektorka Karlovy Univerzity svědčí o tom, že jsme „ve správný čas na správném místě“. KULTIMED byl zahájen v září 2023 a tvoří jej několik vzájemných provázaných klíčových aktivit. Jednou z nich jsou dva smíšené výzkumy formou dotazníků a rozhovorů, popř. fokusních skupin, a to za a) studujícími vysokých škol, dále pak specificky studujícími lékařských fakult a za b) čerstvými absolventů/tek lékařských fakult, kteří/ktelé jsou v procesu specializačního vzdělávání. Výzkum zaměřený na mezioborové srovnání studentů/ek lékařských fakult a ostatních oborů ukazuje zajímavá specifika medicínského prostředí. Za zmínku stojí extrémní časová a psychická náročnost studia na lékařských fakultách (kdy nejčastěji medicí a medičky (celých 82 %) vnímají studium jako obtížné až neúměrně obtížné). Z toho vyplývá další fakt, a to že více než polovina studujících lékařských fakult zažívá pocity nervozity, stresu a úzkosti v souvislosti se studiem více než polovinu dní v měsíci. Další prvenství pak medicí/čky vykazují také ve výskytu osobní zkušenosti s diskriminací na základě pohlaví/genderu (celých 33 %) a zdaleka se to netýká jen žen studentek (v průměru se pak tento jev na ostatních vysokoškolských oborech vyskytuje u 14 % dotázaných). Při detailnějším pohledu zjistíme, že mimo genderovou diskriminaci jsou v prostředí lékařských fakult rozšířené i další typy nevhodného chování směrem od vyučujících ke studujícím, a to zesměšňování, ponižování a urážky (toto deklaruje 23 % mediků/ček). Jistým paradoxem je fakt, že medicí/čky vnímají nejčastěji svůj studijní obor jako smysluplný a vykazují nejvyšší míru spokojenosti (78 %)¹. Nyní, zkraje roku 2025, budeme už jen mezi studujícími lékařských fakult smíšeným výzkumem detailně zjišťovat, v čem tkví časová a psychická náročnost studia, jak na ně dopadá, s čím jsou naopak nejvíce spokojeni apod. Tohoto výzkumu se účastní všechny

1 Celá tisková zpráva k přečtení zde: <https://kultimed.soc.cas.cz/cs/aktuality/vysokoskolske-prostredi-ocima-studentu-studentek>

lékařské fakulty v ČR a veškeré výstupy budou k dispozici na stránce a na sociálních sítích projektu KULTIMED.

V rámci KULTIMEDu jsme také začali s pilotním mentoringovým programem, který míří na studenty/ky lékařských fakult a na čerstvé absolventy/ky. Hlavní část aktivit proběhne v letošním roce a vyjde také první mentoringová brožurka zaměřená na mentoring v lékařském prostředí (bude zdarma ke stažení na stránce projektu <https://kultimed.soc.cas.cz/cs>). Nyní probíhá fáze párování mentees a mentorů/rek a stále máme pár volných kapacit! Pro případné přihlášení do mentoringového programu prosím kontaktujte Josefa Vošmika (josef.vosmik@soc.cas.cz).

V letošním roce nás čeká zpracování všech výzkumných zjištění (nejen výše zmíněných výzkumů, tj. mezioborového srovnání studujících vysokých škol a výzkumu pouze lékařských fakult, ale také smíšeného výzkumu zaměřeného na mladé lékaře/ky), a to do podoby dvou e-learningových modulů (pro studující a vyučující lékařských fakult), které budou pilotně otestovány a poté zařazeny do pravidelné výuky partnerů projektu (1. a 2. lékařské fakulty UK). Moduly by měly odrážet nejpálčivější problémy a situace, kterým čelí lékařské fakulty (především pak studující). Modul pro studující by měl rozvíjet jejich empowerment, systematicky zvyšovat komunikační a vyjednávací kompetence v situacích, kterým čelí již dnes při svém studiu. Modul pro vyučující by naopak měl nabídnout možnosti, jak ve výuce využít senzitivní komunikaci citlivých a palčivých témat (jako je např. feminizace lékařských oborů). Oba moduly současně znamenají modernizaci přípravy budoucích lékařů/ek, rozvoj respektujícího přístupu v pracovním kolektivu i směrem k pacientům/kám a rozvoj osobního potenciálu mediků/ček, čímž se zvýší odolnost i schopnost čelit problémům, předcházet syndromu vyhoření, a především pak přispějí k vytváření takového pracovního prostředí v oboru lékařství, které stojí na vzájemném respektu, úctě a toleranci.

Nové výukové datasey Generations and Gender Survey

Dominika Perdoch Sladká

Katedra sociologie

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Pro všechny studující a vyučující sociologie a příbuzných oborů jsou nyní dostupné výukové datasey z výzkumu Generations and Gender Survey (GGS). Tyto datasey jsou snadno dostupné bez nutnosti registrace a nabízí studujícím možnost vylepšovat své dovednosti kvantitativního výzkumu prostřednictvím reálných dat z mezinárodního výběrového šetření.

Datasey pro výuku a trénink analýzy dat byly vyvinuty mezinárodní infrastrukturou Generations and Gender Programme (GGP). Infrastruktura GGP poskytuje data o jednotlivcích, regionech a státech. Hlavní součástí GGP je výběrové šetření GGS – mezinárodní panelové šetření, které sleduje životní dráhy a rodinnou dynamiku jedinců ve věku 18–79 let. Longitudinální design šetření umožňuje zachytit retrospektivní i prospektivní informace o životních tranzicích, jako je opuštění domova rodičů, vstup do partnerství nebo narození dítěte. Česko je dlouhodobým členem GGP a momentálně u nás probíhá sběr dat druhé vlny GGS-II (druhé kolo výzkumu GGS). V Česku je tento výzkum známý také pod názvem GGP – „Současná česká rodina“.

Výukové datasey jsou zjednodušenou verzí dat z první vlny GGS-II. Data existují ve dvou verzích – *starter* a *advanced*. *Starter* dataset je ideální pro začátečníky a obsahuje menší počet proměnných vhodných pro základní analýzu. *Advanced* dataset obsahuje navíc proměnné o životních událostech a je vhodný například pro analýzu historie událostí. Oba datasey jsou dostupné ve formátech SPSS, Stata a Excel a jsou ke stažení na <https://www.ggp-i.org/ggs-teaching-datasets/>. Na webové stránce je dostupná také uživatelská příručka a dvě pomocná videa.

Vzdělávací počítačová hra o postavení Romů ve společnosti

Kateřina Čanigová, Irena Kašparová

Katedra sociologie

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

V tomto textu představíme především metodologické aspekty projektu „Vzdělávací počítačová hra o postavení Romů ve společnosti“(TQ01000081), který byl podpořen v TAČR výzvě, konkrétně v programu na podporu aplikovaného výzkumu a inovací SIGMA z roku 2022. V textu bychom chtěly ukázat jak a vysvětlit proč jsme my jako sociální antropoložky součástí aplikovaného výzkumu, jehož výstupem je PC hra a doprovodná metodika určená především žákům a žákyním druhého stupně základních škol.

Projekt je interdisciplinární a je realizován od září 2023 do října 2026. Smyslem hry je zprostředkovat základním školám problematiku diskriminace, sociálního vyloučení a rasových předsudků, kterým čelí Romky a Romové¹ například prostorem a časem. Reagujeme tak na stávající stav, při kterém jsou tato témata jak v RVP, tak v ŠVP jednotlivých škol podrepresentována. Naším cílem je reagovat na Strategii rovnosti, začlenění a participace Romů (Strategie romské integrace) 2021–2030 (Vláda ČR, 2021) především v oblasti prevence anticiganismu a mediální reprezentace Romů.

Tým tvoří dvě sociální antropoložky (autorky textu), dva designéři a jedna designérka, pedagog a pedagožka, tři herní designéři a jedna herní designérka. Zapojení každé z jednotlivých odborností je podmínkou pro úspěšné

¹ Dále používáme pouze generické maskulinum „Romové“, stejně tak „žáci“ a „pedagogové“ či „studenti“. Jsme si vědomy důležitosti využívání i feminina a moc rády bychom využívaly obě verze, tuto omezenou volbu však volíme především kvůli rozsahu textu.

naplnění cílů projektu. Druhý stupeň ZŠ byl zvolen na základě předpokladu, že je povinný pro všechny žáky v ČR a hra se tedy dostane potenciálně ke všem skupinám žáků. Medium hry bylo zvoleno, vzhledem k cílové skupině, jako atraktivní a plošně využitelný nástroj, skrze který je možné efektivně šířit výzkumná zjištění a současně autenticky zprostředkovat zkušenosti Romů se strukturálními problémy, kterým čelí.

Hra je postavená především na primárních datech, jejichž sběr jsme zajišťovaly my sociální antropoložky (částečně také i na datech designérů). Data pro vývoj hry jsou sbírána a analyzována s důrazem na co největší míru participace všech zapojených aktérů – Romů, studentů, pedagogů a věcně příslušných odborných organizací – s cílem zajistit na jedné straně uplatnitelnost hry ve vzdělávacím procesu a na straně druhé vytvořit komunikační prostor pro autentické vyjádření Romů a Romek. Velký důraz je kladen na etické aspekty sběru dat a vizuální a symbolickou reprezentaci Romů v rámci vývoje hry. Sběr dat se skládá ze dvou navzájem oddělených fází a metod – výzkumných minitýmů a shadowingu na ZŠ.

Výzkum s romskými mladistvými zástupci a jejich buddies pomocí výzkumných minitýmů.

Zde čerpáme z kreativních přístupů k metodám sběru dat: vizuálních metod, arts-based metod, autoetnografie, netnografie, PAR (participativně akčního výzkumu) a CBPR (komunitně založeného participativního výzkumu). Ty doplňujeme o klasické metody jako pozorování a rozhovory. Jedná se o participativní experimentální výzkumný přístup, který je realizován terénním výzkumníkem romského původu s pomocí kolegy studenta, neroma, a to pod naší supervizí. Výzkumné minitýmy jsou věkem velmi blízko cílové skupině, čímž se daří zahrnovat i perspektivu mladistvých autentičtěji (např. skrze užívaný jazyk či volená témata).

Předání výzkumnických kompetencí do rukou participantů vychází z vizuálních výzkumných metod (např. metoda photovoice), my jdeme v rovině participace ještě dále a přenecháváme klíčové výzkumnické kompetence včetně analýzy dat a tudíž rozhodnutí, která data budou vybrána na samotné cílové skupině – mladistvých Romech. Navazujeme na projekty zaměřující se na Romství ve vzdělávání ISOTIS – *Inclusive Education and Social Support to Tackle Inequalities in Society*, projekt zaměřen v ČR na vzdělávání nízkopříjmových a romských dětí. Především však navazujeme

na celou řadu úspěšných aplikovaných projektů, které jsme v rámci MU aplikovaného výzkumu cílili na inkluzi a vzdělávání, jakož i na vzdělávání romských dětí (SOVYROL 2008; Třídílná metodika pro MŠ 2021; Klíče k úspěšnému učení 2021.)

Motivací k této metodě pro nás byly principy PAR a principy vizuálních metod. Zranitelné skupiny obyvatel jsou často z výzkumných rozhovorů vyloučeny, protože jsou považovány za příliš obtížně dosažitelné. Pokud jsou zařazeny, často se potýkají s překážkami, které brání aktivní účasti a spolupráci mezi účastníky. V takových případech se přistupuje k méně tradičním, až k neortodoxním metodám. PAR je inovativní výzkumný přístup využívaný často ve výzkumech se sociálně znevýhodněnými skupinami obyvatel, který překračuje obvyklé institucionální hranice v oblasti rozvoje tím, že aktivně zapojuje participanty do vytváření znalostí o jejich vlastních podmínkách a o tom, jak je lze změnit. Vyžaduje silný závazek zúčastněných výzkumníků deprofesionalizovat své odborné znalosti a sdílet je s lidmi a zároveň uznat, že přímo zapojené komunity mají rozhodující slovo při určování směru a cílů změny jako subjekty, nikoli objekty (Fals-Borda & Rahman, 1991).

Vizuální metody jsou také často využívány ve výzkumech s obtížně zastizitelnými skupinami, jako jsou děti a mladiství. Pomáhají překonat nerovné postavení mezi výzkumníkem a participanty (Čanigová, 2022). Participant získává větší kontrolu nad průběhem výzkumu. Působí inkluzivně, participanti mají větší chuť se zapojit, mohou být prostředkem empowermentu (Margolis & Zunjarwad, 2011), podporují participaci, z participantů jsou spoluautoři. Ve výzkumu fungují jako alternativní jazyk (Ayala & Koch, 2019). Vizuální metody v sobě zahrnují reflexivitu genderu, třídy a etnicity. Jejich zapojení snižuje riziko tokenizace a nese s sebou vysoký etický standard (Pink, 2003).

Minitymy sesbíraly na přelomu let 2023/2024 v rozmezí dvanácti týdnů více než sto příběhů. Témata příběhů souvisela s diskriminací a vyloučením, klíčovými oblastmi projektu, a zahrnovala emoce, fakta a materialitu. Týmy byly v začátku výzkumu námi metodologicky proškoleny, následoval sběr dat na zadaná témata v rozmezí dvou týdnů, vždy ukončený sdílením a supervizí. S využitím této metody jsme získaly reálný vhled do života současné romské mládeže, jejích problémů a témat, kterými se zabývají

nejen v souvislosti s vyloučením, ale např. i s preferencemi ohledně médií, sociálních sítí, vizuality, grafiky apod. Osobní vztahy umožní rovněž i následné navrácení se do terénu, např. v případě nutnosti doptávání se na další informace či ve fázi zkoušení prototypu hry nejen mezi studenty z řad majority, ale i mezi romskými mladistvými. Tato metoda smíšeného výzkumného týmu se osvědčila v projektu Barevný svět, který v roce 2002 podpořila v Brně Kanadská ambasáda a jehož byla Irena Kašparová, členka výzkumného týmu za FSS MU, iniciátorkou a realizátorkou.

Zároveň s prvním vstupem minitýmů do terénu proběhly dvě fokusní skupiny s pedagogy z fakultních škol, škol, které spolupracují s PdF MU. Pomocí nich jsme zjistily základní informace o technickém vybavení škol, ale zejména o pokrytí námi zvolených témat ve výuce a celkově o pozici Romů v daných školách. Díky těmto fokusním skupinám jsme navázaly kontakty s pedagogy z různých brněnských základních škol. Ti se na přelomu let 2024/2025 proměnili v gatekeepery a umožnili nám další metodologickou fázi – shadowing ve školách.²

Shadowing pedagogů na základních školách

Současně se sběrem dat se jako sociální antropoložky podílíme i na vývoji scénáře hry a následně i na doprovodné metodice pro pedagogické pracovníky. Uvědomujeme si, že úspěch hry ve výuce úzce souvisí i s podporou vyučujících, kteří ji budou žákům představovat. Proto sběr dat zahrnul i aktivní vstupy pedagogů. Kromě fokusních skupin představených výše jsme realizovaly shadowing neboli nezúčastněné pozorování v šesti školách, kdy dvě jsou ze segregovaných spádových oblastí, dvě z oblastí hraničních a dvě z místa, kam Romové do školy nechodí. Tím pokrýváme všechna možná prostředí, do kterých bychom rádi hru zavedli. Cílem shadowingu je zjistit, jak nejideálněji navrhnout hru, ale i metodiku tak, aby pro pedagogy a pedagožky byla nástrojem, který chtějí využít. Nástrojem, ze kterého budou mít pocit, že jim opravdu pomůže a jeho využití bude snadné. Chceme tím předejít neochotě k zapojení hry ve výuce.

Součástí shadowingu byl náhled do hodin výchovy k občanství, českého jazyka, dějepisu a informatiky. V každé ze škol jsme strávily zhruba 3 dny

² Jedna ze škol byla vybrána jiným způsobem, jako zájemce o účast při prezentaci NPI pro segregované školy.

pozorováním výuky u různých pedagogů. S řediteli škol jsme realizovaly individuální rozhovory. Do těchto škol se plánuje znovu vrátit náš designový tým při testování prototypů hry později v tomto roce.

Je důležité dodat, že ne vše, co jsme měly ze strany antropologie naplánováno, proběhlo. Snažíme se dynamicky reagovat na potřeby týmu i nás samotných. Rozhodly jsme nerealizovat jednu z výzkumných fází – fokusní skupiny s lidmi pracujícími s romskými žáky, kteří jsou s nimi v intenzivním kontaktu, s pracovníky neziskových organizací a institucí. Důvodů bylo několik: data z výzkumu od minivýzkumů jsme považovaly za dostatečně bohatá a pokrývající více perspektiv, jelikož výzkumníci si za své participanty volili i starší rodinné příslušníky. S romskými dospělými a zástupci organizací realizoval výzkum designerský tým.

Projekt nám přinesl nové výzvy, čekané i nečekané, např. v podobě spoluvytváření herního scénáře. V současnosti zpracováváme data ze shadowingu ve školách, která budou sloužit pro následné vytváření metodiky a propagace hry mezi pedagogy a pedagožkami. Na závěr bychom chtěly dodat odvalu všem, kteří také uvažují nad vytvořením interdisciplinárního projektu, popř. nad realizací aplikovaného výzkumu, aby tak učinili. Zatím není projekt u konce, ale už teď víme, že je to práce, která nám dala mnoho výjimečných zkušeností, jež v jednooborovém prostředí nezískáme. A v neposlední řadě – jsme idealistky. Věříme a doufáme, že hra poslouží k pochopení zkušeností Romů a Romek a zažehnutí solidarity, byť jen u pár žáků a žaček. Přispějeme tak k budování společnosti, která k minoritám přistupuje s respektem.

Bibliografie

Návrh projektu na stránce ISTA TAČR

Ayala, R. A., & Koch, T. F. (2019). The image of ethnography—making sense of the social through images: A structured method. *International Journal of Qualitative Methods*. <https://doi.org/10.1177/1609406919843014>

Čanigová, K. (2022). “Will you work with me?”: Visual worksheets as facilitators of inclusive, collaborative, and empowering interviews with vulnerable populations. *International Journal of Qualitative Methods*, 21.

- ISOTIS – *Inclusive Education and Social Support to Tackle Inequalities in Society*. Dostupné z: <https://www.ped.muni.cz/vyzkum/veda-a-vyzkum/resene-projekty/35064>
- Fals-Borda, O., & Rahman, M. O. (1991). Action and knowledge breaking the monopoly with participatory action-research. *Cinep*.
- Kašparová, I., Čanigová, K., & Kubová, B. (2021). *Třídičná metodika pro mateřské školy*. 1. vyd. Praha: Asociace Montessori ČR. ISBN 978-80-907774-0-8
- Kašparová, I., Břečková, D., Jandová, R., Komárková, P., Kotůlková, V., Krásná, D., Rising, L., Šlencová Bílská, P., & Voltr, P. (2021). *Metodika, aktuální situace a perspektivy formativního hodnocení v ČR*. 1. vyd. Praha: Montessori školy Andílek – mateřská škola a základní škola, o.p.s. ISBN 978-80-907774-1-5.
- Margolis, E., & Zunjarwad, R. (2011). *The SAGE handbook of visual research methods*. SAGE Publications.
- Pink, S. (2003). Interdisciplinary agendas in visual research: re-situating visual anthropology. *Visual Studies*, 18(2), 179–192. <https://doi.org/10.1080/14725860310001632029>.
- SOVYROL (Kašparová, I., Ripka, Š., Sidiropulu Janků, K., eds.). (2008). *Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice. Moravské lokality*. Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity.
- Vláda České republiky. (2021). *Strategie rovnosti, začlenění a participace Romů (Strategie romské integrace) 2021–2030*. Dostupné z: https://vlada.gov.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/strategie-rovnosti--zacleneni-a-participace-romu-strategie-romske-integrace-2021_2030-188413/#

Projekt Projednávání energetických komunit v bytových domech

Eva Richter

Katedra sociologie

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Bytových domů je v České republice něco málo přes 200 tisíc. V roce 2021 se v nich nacházelo více než 2,4 milionu obydlených bytů, což je přibližně polovina (SLDB 2021). Z hlediska energetické transformace se tedy jedná o rozsáhlý a zásadní sektor bydlení a obyvatelstva. Dvě třetiny (68 %) obyvatel bytových domů přitom mají pozitivní názor na výrobu elektřiny z fotovoltaických panelů a podobný počet v dotazování deklaruje, že by ji schválil pro svůj bytový dům (STEM, 2023). Jenže v průzkumu deklarované pozitivní postoje jsou ještě daleko od toho, že se společenství domu kolektivně rozhodne fotovoltaickou elektrárnu pořídit a sdílením elektřiny se stát i energetickým, nejen sousedským, společenstvím.

Právě zkoumání a následná podpora efektivních deliberativních a rozhodovacích procesů v otázce fotovoltaiky je předmětem našeho projektu¹. Cílem je příprava metodiky, která by měla být zejména oporou pro předsednictva a výbory společenství vlastníků jednotek (SVJ) a bytových družstev (BD) sdružujících (spolu)majitele bytů v bytových domech. Dále by měla být oporou v projednávání neobvykle komplexního tématu, které klade velké nároky na předsedající schůzí z hlediska množství informací, odbornosti i zásadních koncepčních rozhodnutí, která je potřeba zvážit a prodiskutovat.

¹ Spolufinancováno Technologickou agenturou České republiky v programu SIGMA

Některým výzkumníkům či výzkumnicím (tedy zejména autorce textu) může přijít až s podivem, jak málo odborných publikací se i v zahraničí zabývá energetickými společenstvími bytových domů a potažmo bytovými domy obecně. Záhada se trochu vysvětluje, jakmile začnete vstupovat do terénu. Z několika stovek oslovených SVJ a BD se nám podařilo do výzkumu zapojit deset domů. V těchto domech jsme obyvatelům poskytli podpůrné materiály, rozeslali krátké dotazníky k jejich postojům a následně navštívili a pasivně pozorovali členské schůze věnované tématu fotovoltaiky. Druhým dotazováním jsme následně chtěli zjistit, došlo-li k názorovému posunu v důsledku projednání tématu. SVJ a BD byla za své zapojení ve výzkumu finančně kompenzována.

Jedním z prvních poznatků našeho zkoumání je právě to, že pokud jsou občas dotazování a výzkumná spolupráce s jednotlivci komplikované, zapojení celých společenství je jízda na horské dráze a vytvářená data mají celou řadu omezení a děr (např. názorový posun budeme schopni zjistit jen u menšiny dotazovaných). Výzkumná zkušenost, kterou nám tento projekt dává, je ale neocenitelná. A místy, jako obvykle, frustrující. Za všechny můžeme jmenovat příklad předsedkyně, která schůzi zahájila konstatováním, že ji dělají „pro peníze“. Typický problém zapojení respondentů do honorovaného výzkumu. Kupodivu to ale nebyla výzkumně marná zkušenost – ve své inscenaci pro naše oči se totiž jednání drželo námi navržené metodiky a, světe div se, dané SVJ nakonec fotovoltaiku projednalo, i když se rozhodlo její instalaci prozatím odložit.

Z hlediska průběžných výsledků je nutné podotknout, že oněch deset společenství, která se zapojila, byla především společenství, v nichž se o téma fotovoltaiky již někdo aktivně zajímal (a byl dokonce ochoten zprostředkovat zapojení do výzkumu). A přítomnost „tahouna tématu“ se ukazuje jako potenciálně klíčový faktor při projednávání. Většina zapojených společenství nicméně v době našeho šetření nepřijala jednoznačné rozhodnutí o záměru pořídit fotovoltaiku a sdílet vyrobenou energii – pouze deklarovali zájem získat více informací a tématu se dále věnovat (efektivně tedy rozhodnutí jestli pořídit, nebo ne, odložili). Z hlediska procesu projednávání se tak ukazuje, že bude nutně vícefázový. To potvrzují i zkušenosti zástupců firem realizujících fotovoltaické instalace pro bytové domy, s nimiž průběžně vedeme rozhovory. SVJ a BD mají také svoje „zaběhané“ procesy

a kulturu projednávání a rozhodování dané buď zvykově, nebo stylem řízení ze strany výboru či předsednictva. Doporučení, jakým způsobem je vhodné probírat komplexnější témata, jako je fotovoltaika, jsou v těchto existujících procesech přijímána spíše pro informaci, inspiraci nebo rovnou s úsměvem.

Nepřekvapí rovněž, že v popředí diskutovaných témat je ekonomická výhodnost produkce solární energie a jejího sdílení v domě a požární bezpečnost. Oproti tomu environmentální dopady se v diskusích mihly spíše výjimečně. Právě tématům, která se v diskusích objevovala a v jakých souvislostech, se chceme věnovat ve zkoumání mimo aplikovanou rovinu projektu. Pozorování členských schůzí totiž dává jedinečný vhled do toho, jak jsou fotovoltaika a sdílení energie tematizovány *in vivo* v praktických rozhodovacích procesech převážně laické veřejnosti. Samy rozhodovací procesy a faktory, které jsou klíčové pro dosažení konsensu i podobu rozhodnutí, jsou předmětem doktorského výzkumu navazujícího na projekt.

Jsme v polovině projektu a čekají nás nyní hlubší analýzy našich deseti případových studií, první návrh kompletní metodiky, její projednání s experty a stakeholdery a následně se vypravíme na další členské schůze, abychom zjistili, nakolik využitelná a prospěšná navržená metodika skutečně je.

Pokud máte zájem projekt a jeho průběžné výstupy sledovat, najdete nás na sociologie.ff.cuni.cz/proj-ekt. A pokud bydlíte v bytovém domě a chcete projednávat fotovoltaiku, dejte nám vědět na e-mail eva.richter@ff.cuni.cz!

Centrum pro studium sociální změny a materiálního prostředí: Nenápadné inovace

CESCAME

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Centrum pro studium sociální změny a materiálního prostředí (CESCAME) na Sociologickém ústavu AV ČR vstupuje pod vedením Slavomíry Ferenčuhové do čtvrtého roku své činnosti. Zajímají nás inovativní mikropraktiky spojené s každodenním životem ve městě (v oblasti bydlení, pěstování a spotřeby potravin, péče o své okolí), které vznikají nebo se různě proměňují nejen v reakci na vnější vlivy (například klimatická změna, energetická krize, krize bydlení). Takové inovace mohou jednoduše vycházet z ustálených postupů nebo odborných znalostí, ale mohou také vznikat zcela mimoběžně a nezáměrně.

V CESCAME se primárně soustředíme na neformální a nenápadné městské inovace, které se objevují na úrovni domácností, sousedství nebo individuálních biografií. Ty jsme doposud zkoumali skrze několik témat: Slavomíra Ferenčuhová se věnuje zkušenostem obyvatel s životem v historických prefabrikovaných dřevěných domech a často téměř neviditelným praktikám úprav bydlení; sleduje v nich mimo jiné inovace v zacházení se zdroji v reakci na různé typy společenských „krizí“ a změn (Bouzarovski et al., 2023; Ferenčuhová 2022). Petr Jehlička se zabývá potravinovým odpadem a praktikami jeho redukce a také netržními potravinovými řetězci. Anja Decker (2022) zkoumala neformální péči o zeleň v Praze a v Lipsku, která je nenápadná (například sázení stromků, péče o rostliny) a lidé ji považují za samozřejmou součást svého života bez zvláštní environmentální nebo

politické motivace. Například, ačkoliv v posledních letech narůstá pozornost věnovaná iniciativám, jako je komunitní zahradičnické nebo guerilla gardening, tito lidé se svými nenápadnými intervencemi se nepovažují za součást žádného hnutí. Přesto jejich činnost má lokální dopad a vykazuje jistý politický rozměr.

Činnosti, na které se ve výzkumu soustředíme, jsou místně zakotvené. Zároveň se ale také odehrávají v kontextu globálních sociálních, ekonomických i environmentálních výzev a jejich lokálních dopadů, na které se soustředí také expertní komunity. Ve městech vznikají i formální a expertní řešení, se kterými se různě experimentuje a která následně putují mezi městy. Takové formální intervence na jedné straně a neformální inovace na straně druhé spolu často různě interagují nebo na sebe narážejí. Tyto interakce představují druhou tematickou linii projektu: v našich studiích se ptáme, kdo a jak v městském prostředí vlastně vytváří inovace a jak jsou pak přijímány, zpochybňovány nebo odmítány. Terezie Lokšová (2023) již ve svém výzkumu participativních praxí v českém prostředí sledovala, jak se tvoří prostor pro to, aby laické vědění a každodenní zkušenosti mohly přispívat ke správě a rozvoji města. Ukázala, jak téma dědictví státního socialismu a z něj vycházející potřeba demokratizace a občanské aktivizace české společnosti stále přetrvává v akademických debatách jako základní rámec pro výklad participace a její role v českém prostředí. V realitě se však zdejší participativní praxe k této minulosti již nevztahují. V důsledku pak akademické pojetí participace v „postsocialistických“ středo- a východoevropských městech nedokáže zachytit, o co současným organizátorům zapojení a účastníkům se odborníkům vlastně jde, jak se zkušenostmi a postoji obyvatelstva nakonec „každodenně“ pracují a co vlastně tato expertně-laická inovace do českých měst přináší (Lokšová, 2024).

Specifikem výzkumu, kterému se věnuje CESCAME, je také to, že zkoumáme každodenní život ve středo- a východoevropském kontextu. Poznatky ze střední a východní Evropy, nejlépe ve srovnání s poznatky z jiných kontextů, přitom chápeme jako základ pro nové příspěvky do globálních debat v sociologii a v urbánních a environmentálních studiích. Reflektujeme přitom, že tyto debaty jsou poznamenány nerovným přístupem k tvorbě akademického vědění, a zvláště pak teorií, v globálním měřítku (Fishberg a kol., 2023; Jehlička & Jacobsson, 2021; Ferencuhová, 2016). Například

urbánní teorie byla historicky formována mimo jiné také tendencí chápat západní města jako primární zdroj kreativity, inovací a teorií (Robinson, 2006), zatímco města jinde na světě – a mezi nimi i středo- a východoevropská města – se ocitala v roli příjemce a testovacího terénu pro koncepty a výzkumné agendy ze Západu (Kuus, 2004; in Jehlička et al., 2020).

Dobrou ilustrací toho, jak na tuto nevyváženost reagovat, je výzkum Petra Jehličky (2022). Petr Jehlička v rámci CESCAME zkoumá tvorbu potravinového odpadu v domácnostech v jednom českém městě prostřednictvím fokusních skupin. Zjistil totiž, že české domácnosti vyhazují podle dostupných dat v průměru pouze přibližně polovinu toho, co průměrná domácnost Evropské unie. Přesto jim oficiální mezinárodní dokumenty (jako například Food Waste Index Report 2021 Programu OSN pro životní prostředí) přisuzují poměrně vysokou míru plýtvání. Většina českých výzkumů je také motivována snahami množství odpadu snížit. Podobné snahy jistě neuškodí. Petr Jehlička ale ve svém výzkumu upozorňuje na tento paradox a pátrá po jeho příčinách. Soustředí se na otázku, jak je možné, že české domácnosti vytvářejí méně potravinového odpadu, a sleduje každodenní praxe zacházení s potravinami a postoje členů domácností k plýtvání jídlem ve vybraném městském prostředí. Zároveň také upozorňuje, že poznatky ze střední a východní Evropy jsou v globálních odborných debatách o otázkách udržitelnosti systematicky přehlíženy. Nedoceněné jsou také další udržitelné praktiky, které se v tomto regionu objevují. Přistupuje se k nim spíše jako k jakémusi dočasnému a nedůležitému pozůstatku minulosti než jako k potenciálně inspirativním příkladům udržitelné praxe (Jehlička et al., 2020; Jehlička, 2021; Daněk et al., 2022).

V neposlední řadě se tedy CESCAME snaží explicitně vstupovat do debat o tom, jak je střední a východní Evropa reprezentována v odborném diskurzu v environmentálních a urbánních studiích (např. Daněk et al., 2022), nebo o tom, jak historicky vznikla a jak se udržují specifika tvorby akademického vědění v tomto regionu. V případě výzkumu měst tak například ukazujeme na dopad historických podmínek výzkumu v období státního socialismu (například omezení mezinárodního kontaktu a institucionální zázemí mimo akademii), na přetrvávající neviditelnost této části světa jako zdroje globálně relevantního vědění a teorie (Ferenčuhová, 2024a, b). Zároveň ale pracujeme také na textech, které systematicky ukazují, čím vším

poznatky z výzkumu tzv. postsocialistických měst mohou přispět k projektu „globálního urbanismu“ (Chelcea, Ferenčuhová, & Bădescu, 2021).

Kromě publikací a účasti na mezinárodních konferencích se snažíme naše cíle naplňovat i tím, že do Prahy zveme zahraniční hostky a hosty na semináře a na projektové „minikonference“. Mluvili u nás například Alexa Färber, Ágnes Gágyi, Tauri Tuvikene nebo Martin Müller. Na záznamy a zprávy z našich akcí se můžete podívat na našem webu: <https://cescame.soc.cas.cz/>. Akce se zahraničními hosty a hostkami plánujeme i na roky 2025 a 2026. Aktuální informace o činnosti CESCAME naleznete také na našem Facebookovém nebo Bluesky účtu a hlavně na našem webu, kde se také můžete přihlásit k odběru našeho newsletteru.

CESCAME vzniklo díky podpoře Akademie věd ČR prostřednictvím udělení prémie pro perspektivní výzkumné pracovníky – Lumina quaeruntur – v roce 2020 Slavomíře Ferenčuhové.

Bibliografie

(texty označené hvězdičkou či náš podíl na jejich vzniku vychází z práce CESCAME)

*Bouzarovski, S., Bichsel, C., Boyer, D., Ferenčuhová, S., Gentile, M., Mykhnenko, V., Oguz, Z., & Tysiachniouk, M. (2023). Forum: Russia, Europe and the colonial present: the power of everyday geopolitics. *Geographica Helvetica*, 78, 429–451. <https://doi.org/10.5194/gh-78-429-2023>

*Daněk, P., Sovová, L., Jehlička, P., Vávra, J., & Lapka, M. (2022). From coping strategy to hopeful everyday practice: Changing interpretations of food self-provisioning. *Sociologia Ruralis*, 62, 651–671. <https://doi.org/10.1111/soru.12395>

*Decker, A. (2022). *Prostor za zahradou: nenápadná péče o krajinu v Česku. Zápisky z výzkumu, web CESCAME*. Dostupné z: <https://cescame.soc.cas.cz/cs/vyzkumne-vystupy/anja-decker-prostor-za-zahradou-nenapadna-pece-o-krajinu-v-cesku>, publikováno 21. 6. 2022.

Ferenčuhová, S. (2016). Accounts from behind the Curtain: History and Geography in the Critical Analysis of Urban Theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 40(1), 113–131. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12332>

Ferenčuhová, S. (2022). Inconspicuous adaptations to climate change in everyday life: Sustainable household responses to drought and heat in Czech cities. *Journal of Consumer Culture*, květen, 146954052110139. <https://doi.org/10.1177/14695405211013955>

- *Ferenčuhová, S. (2024a). Multiple and regionally specific organisational forms of urban studies? *Dialogues in Urban Research*, říjen, 27541258231203998. <https://doi.org/10.1177/27541258231203998>
- *Ferenčuhová, S. (2024b). Overcoming the limitations of comparative urban research in the (post-) socialist context. In P. Le Galès & J. Robinson (eds.), *The Routledge Handbook of Comparative Global Urban Studies*. 11. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon New York, NY: Routledge.
- Fishberg, R., Grau Larsen, A., & Kropp, K. (2023). The 'where' of EU social science collaborations: How epistemic inequalities and geopolitical power asymmetries persist in research about Europe. *The Sociological Review*, říjen, 00380261231201473. <https://doi.org/10.1177/00380261231201473>
- *Chelcea, L., Ferenčuhová, S., & Bădescu, G. (2021). Globalizing postsocialist urbanism. In M. Lancione a C. McFarlane (eds.), *Global Urbanism: Knowledge, Power and the City*, (pp. 71–79). Abingdon, Oxon New York, NY: Routledge.
- Jehlička, P. (2021). Eastern Europe and the geography of knowledge production: The case of the invisible gardener. *Progress in Human Geography*, 45(5), 1218–1236.
- Jehlička, P., Griviņš, M., Visser, O., & Balázs, B. (2020). Thinking food like an East European: a critical reflection on the framing of food systems. *Journal of Rural Studies*, 76, 286–295. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.04.015>
- Jehlička, P., & Jacobsson, K. (2021). The importance of recognizing difference: rethinking central and East European environmentalism. *Political Geography*, 87, 102379. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102379>
- *Jehlička, P. (2022). *Záhada chybějícího odpadu. Zápisky z výzkumu, web CESCAME*. Dostupné z: <https://cescame.soc.cas.cz/cs/vyzkumne-vystupy/petr-jehlicka-zahada-chybejiciho-odpadu>, [14. 3. 2022].
- *Lokšová, T. (2023). *Participace obyvatel v českých městech: demokratický deficit a monolitický Západ. Zápisky z výzkumu, web CESCAME*. Dostupné z: <https://cescame.soc.cas.cz/cs/vyzkumne-vystupy/terezie-loksova-participace-obyvatel-v-ceskych-mestech> [3. 5. 2023]
- Lokšová, T. (2024). Participace v českých městech jako zdroj podnětů pro urbánní plánování: hranice a očekávání. *Urbanismus a územní rozvoj*, 4, 4–11.
- Robinson, J. (2006). *Ordinary cities: between modernity and development*. Oxon: Routledge.

Participace jako nástroj proměny správy a rozvoje českých měst

Terezie Lokšová

Lokální a regionální studia

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Když jsem před více než deseti lety dokončovala magisterské studium, zdálo se mi, že debaty o správě a rozvoji českých měst jsou plné důrazů na inovace, příkladů ze západní Evropy a příslibů zářné městské budoucnosti. Často ale nebylo jasné, jak jí budeme dosahovat a pro koho by měla být. Chtěla jsem tomuto světu městských příslibů (Färber, 2020) lépe porozumět a dozvědět se víc o tom, proč se o správě a rozvoji měst píše zrovna takto a co to prakticky znamená.

Odpovědi jsem pak hledala svým dizertačním výzkumem na Katedře sociologie FSS MU pod vedením Zdeňka Konopáaska. Zaměřila jsem se na jeden konkrétní přístup: top-down participaci. Zapojení veřejnosti například do procesu revitalizace náměstí nebo veřejného prostoru sídlišť totiž již tehdy představovalo, minimálně rétoricky, poměrně běžnou součást politického slovníku městské správy (Bernard, 2011). Měla jsem už i vlastní pracovní zkušenost v subjektu, který měl participativně podporovat místní rozvoj. Vztah vnější sebeprezentace, formálních požadavků a praxe však byl spíše volnější. Zároveň jsem brzo zjistila, že se nejednalo o nic neobvyklého: mezery mezi rétorikou a praxí top-down participace se ostatně v akademických debatách tematizují dlouhodobě (např. Bickerstaff & Walker, 2005; Beebejaun & Vanderhoven, 2010; Pacione, 2018). Mně ale nakonec přišlo nejzajímavější něco jiného: i když třeba provedení a výsledky zapojení

nemusí odpovídat prvotním příslibům nebo reportážním článkům, ideje participace přesto ovlivňují a proměňují způsoby, jak se přemýšlí o tom, co je dobrá správa a rozvoj měst.

Věnovala jsem se případům, kdy účast veřejnosti přesahuje zákony stanovené minimum a kde je obyvatelstvo přizváno investorem (nebo někým, kdo jej zastupuje) k tvorbě projektu nebo plánu. Nad rámec těchto kritérií jsem terén dál nevymezovala – naopak jsem sledovala odborníky a odbornice, kteří se participaci věnovali a šířili ji v českých městech. To, jak ji oni sami chápou a realizují, pak představovalo předmět výzkumu. Mohla jsem tak zahrnout projekty různého rozsahu: od plácku s dětským hřištěm přes náměstí až po novou obytnou čtvrť. Participace tak měla různý rozsah i podobu: od online ankety nebo jedné frontální prezentace s diskuzí přes architektonickou procházku až po celovíkendová setkání a účast na realizaci.

Proč ale veřejnost vůbec k něčemu takovému zvát? Obecně participaci obestírá příslib pozitivní změny, konkrétně může participace zvýšit kvalitu (Prilenska et al., 2020) nebo legitimitu projektu (Zakhour, 2020), zlepšovat vztahy (Cuthill, 2003), předcházet konfliktům (Perrons & Skyers, 2003). Literatura z prostředí střední a východní Evropy pak chápe participaci především jako nástroj demokratizace postsocialistické společnosti a zefektivnění správy jejích měst (např. Poljak Istenič & Kozina, 2020). Přínosy ale nejsou tak jednoznačné. Některé studie kritizují top-down participaci jako nástroj legitimizace již učiněných rozhodnutí (Rosol, 2010), depolitizace jednání a pacifikace nesouhlasu obyvatel (Purcell, 2009; Hammett, 2018). Případové studie ukazují, že místní politické sítě (de Vries, 2008; Flyvbjerg, 1998) nebo způsoby tvorby politik (Bickerstaff & Walker, 2005) zapojení veřejnosti významně nemění nebo není jasné, jaký dopad zapojení obyvatel vůbec mělo (Brown & Chin, 2013). Participace může také konflikt naopak rozdmýchat (Beebejaun & Vanderhoven, 2010).

Ambivalentní dojem z publikovaných výzkumů ještě posilují otázky, které znějí zejména mezi teoretiky a teoretičkami městského plánování. Richardson a Connelly to zformulovali již před dvaceti lety: *„Skutečně je zde nové paradigma participativního plánování, kdy se rozdílnost zájmů a hledání konsensu v prostorové tvorbě řeší s opravdovým zapojením veřejnosti? Nebo je participace zkrátka další povinností, se kterou se musí plánovači nějak vypořádat a prokázat v prostředí auditové kontroly, že získali pro své plány*

podporu komunity? Nebo ještě hůře, je participace zkrátka prostředkem, jak zajistit legitimitu pro již učiněná rozhodnutí? Co se vlastně ve jménu participace reálně děje?“ (2005, s. 87) Jejich otázky ukazují na dvě roviny vztahu mezi odborníky, odbornicemi a participací: na jedné straně zapojování obyvatelstva potenciálně ovlivňuje jejich odbornou praxi a zároveň právě oni (v našem případě odborníci a odbornice z oblasti urbanismu, architektury, krajinné architektury, plánování¹) jsou za výsledný návrh nebo plán odborně zodpovědní. Proces tak implicitně i prakticky vymezují svými odbornými kritérii a nástroji (Till, 2005), i když samozřejmě nejsou zdaleka jediní, kdo se na složitém procesu tvorby podílí.

Top-down participace v českých městech po roce 1989

Častá mnohoznačnost a vágnost prezentace participačních projektů navenek a zároveň velká nesourodost toho, co vše se pod pojmem top-down participace skrývalo, mě vedlo k tomu, že jsem se na participaci nejprve dívala perspektivou historického vývoje. Retrospektivně jsem tedy sledovala, jak se participace ustavovala skrze vnější vlivy (Robinson, 2015) jako součást praktik a představ o dobré správě a rozvoji českých měst. Provedla jsem obsahovou analýzu médií z oblasti (1) architektury a stavitelství a (2) městské správy mezi lety 1989 a 2022. Účastnila jsem se konferencí a seminářů, které měly šířit participativní přístupy do českých měst a veřejných participativních projednávání (2014–2019). Třetím zdrojem dat byly expertní rozhovory (Bogner et al., 2009) se 44 respondenty a respondentkami, kteří se prakticky věnovali zapojování veřejnosti z různých rolí a pozic, jež se navíc leckdy překrývaly (architekti a architektky, konzultanti a konzultantky, neziskové a servisní organizace, nadace, lokální politika, úředníci a úřednice).

Ukázalo se, že se český vývoj dá rozdělit na čtyři období, v rámci kterých se charakter participace podstatně lišil. Celkově se pak těžiště přesunulo od snah o demokratizaci, aktivizaci obyvatel a kultivaci materiálního prostředí více k otázkám profesionality a projektového řízení v rámci soukromé praxe a budování know-how uplatnitelného na trhu. V první polovině devadesátých let probíhaly kusé, ale koncepční debaty nad tím, jak vlastně participaci pojímat, zda a jak ji ošetřit legislativně a jak zapojování obyvatelstva

¹ Souhrnně mluvím, inspirována Petrem Klápště (2014), pro zjednodušení o architektch a architektkách.

systémově nastavit. Inspirací byly přehledy obvyklé praxe, legislativních a administrativních rámců a pozice participace v nich v zemích západní Evropy. Tyto debaty překryla v druhé polovině 90. let činnost organizací a nadací s podporou ze zahraničí, které na strukturální řešení takových otázek již neaspirovaly. Soustředily se především na realizaci malých projektů ve veřejném prostoru, které měly přinést změnu na lokální, individuální a mezilidské úrovni. Zhruba od roku 2008 se začala otázka participace znovu objevovat v architektonických debatách, tentokrát vlivem vlastních oborových organizací, České kanceláře architektů (ČKA) a Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy (IPR). Hlavní důraz se přesunul k organizačním otázkám spolupráce mezi obory a jednotlivými rolemi v projektu, zpravidla v rámci dlouhodobějších neformálních spoluprací mezi zadavateli, konzultanty nebo organizacemi a architektonickými studiemi. Pro poslední období, zhruba od roku 2018, je doposud charakteristická velká míra roztříštěnosti. Rozrůžnilo se, kdo se participaci věnuje, i to, co si pod ní představuje. Dochází k platformizaci (Robinson & Johnson, 2023), ale i k novým snahám o širší změnu, například skrze projekt koordinátorů participace na městských částech v Praze. Neznamená to nicméně, že by souběžně musel narůstat vliv přizvaných na to, co vznikne. S rostoucí velikostí projektu se mu obyvatelstvo spíš vzdaluje. Jejich vstupy se stávají jednou z mnoha složek komplexních záměrů, často spíše zprostředkovaně skrze výzkumné zprávy.

Už jen toto stručné představení rozmanitosti českého vývoje ukazuje, jak je dosavadní akademická debata o top-down participaci ve městech střední a východní Evropy (např. Maričić et al., 2018; Bajmócy, 2021; Poljak Istenič & Kozina, 2020) omezující: chápání participace jako nástroje demokratizace a zároveň používání socialistické minulosti (popř. neúspěšné, neukončené, nedostatečné tranzice) jako vysvětlení současného stavu představuje zastaralý interpretační rámec, který dostatečně nezohledňuje perspektivy a záměry těch, kteří se participaci v českých městech věnují. Je pravda, že českou praxi zhruba mezi lety 1997–2008 silně ovlivňovaly nově zakládané nevládní organizace za pomoci finanční i vědomostní podpory ze Západu, které explicitně usilovaly o demokratizaci. Činnost těchto organizací se ale již transformovala nebo podpora participativního plánování a navrhování tvoří jen jednu část toho, čemu se věnují. Více o tom, co přineslo stopování participace skrze analýzu médií, prostředků šíření a rozhovory s lidmi, kteří

u nás participativní přístupy v různých obdobích různými formami zaváděli, je možné nalézt v mé dizertaci (Lokšová, 2023).

Participace a architektonická práce

Při rozvíjení participace v českých městech byla pozornost věnována převážně veřejnosti a její aktivizaci/vzdělávání, samosprávám a organizačním rovině zapojování, přičemž odborné role zůstaly stranou zájmu, ponechány kusým vnitrooborovým, popřípadě neformálním debatám.

V českém prostředí jsem identifikovala ve vztahu k architektonické práci tři různá pojetí participace: Za prvé jde o participaci jako reakci na negativní postoj veřejnosti, což odpovídá typickému servisnímu postoji architektonických studií vůči investorovi (Albrecht, 1988). Většinou jde o jednorázové veřejné projednání, které má předejít začínajícímu konfliktu nebo jej uklidňovat. Jeho výsledky se příliš nezpracovávají, nebývá na to ani prostor v harmonogramu.

Druhým pojetím je participace jako běžná a nedílná součást architektonické praxe, ve které zapojení obyvatelstva zkrátka představuje jeden z mnoha podkladů pro projekt nebo jde o synonymum komunikace s lidmi. Schopnost pracovat s lidmi je v tomto případě často spojována se zájmem, citem, intuicí a zvykem (Kurath, 2015), i když několik architektonických studií si i vypracovalo vlastní interní metodiky.

Třetí pojetí vidí participaci jako specializovanou aktivitu, kterou často zajišťuje třetí strana (např. konzultanti a konzultantky), a architektonická studia pak případně pracují s výsledky. Toto uspořádání klade poměrně velké nároky na schopnost reflexe vlastních odborných postupů. Schopnost dobře definovat, jaké výstupy z participace jsou pro projekt užitečné, závisí na zvědomění vlastních postupů práce s informacemi o lidech a od lidí. Zároveň zde třetí strana může výstupy tvůrcům návrhu interpretovat a obhajovat a dbát na to, aby se do projektu propsaly. Jde o jeden z mála prostředků, jak využít potenciál participace naplno (Till, 2005): podpořit reflexi zajetých architektonických postupů, posílit potenciální redefinici řešeného problému a nezůstat u vyplnění jasně vymezených, očekávaných, prázdných míst v rámci předdefinované agendy (Dean, 2017). Pokud důsledná a motivovaná třetí strana v projektu není přítomna, tak tyto benefity participace závisí na náhodě, dobře informované dobré vůli, idealistické

míře otevřenosti vůči jinakosti a důkladné profesní sebereflexi – což jsou v rámci profesních rutin, souběhů projektů a tlaku na cenu poměrně velké nároky.

Jak tedy participace ovlivňuje práci českých architektů a architektek? Jedna z nejčastěji skloňovaných obav ohledně zapojení veřejnosti do vlastní práce je v akademických debatách (Di Raimo, 2021) i ve výpovědích respondentů a respondentek obava, že zapojení obyvatel naruší profesní autoritu a zkomplikuje práci. Můj výzkum ukázal, že je spíše neopodstatněná, participace obyvatel do architektonických kompetencí výrazně nezasahovala.² Pokud respondenti a respondentky vnímali v oblasti autority nějakou změnu, tak byla spíše pozitivní, například že participace jim dala příležitost vysvětlit svůj záměr, „spřátelit se“ a získat důvěru. Tyto přínosy se týkají spíše měkké, vztahové roviny. Pokud jde o otázky vlivu obyvatelstva na záměr, participace až na výjimky nevedla k zásadním reformulacím problémů, k posunům jejich hranic ani jejich řešení. Výstupy z participace jsou spíše využívány k onomu vyplňování prázdných míst v rámci předdefinované agendy (Dean, 2017): k prioritizaci dílčích problémů, doplnění chybějících informací nebo ozvláštnění návrhu. Detailněji jsem se práci s výstupy participace věnovala v časopise *Urbanismus a územní rozvoj* (2024).

Co dál?

Výzkum nevyhnutelně otevřel řadu dalších otázek, jejichž další zkoumání by podle mě vedlo k lepšímu akademickému porozumění současné městské správě a rozvoji, architektonické praxi i k posunům v tom, jak veřejnost ve městech zapojujeme.

Přála bych si, aby se víc výzkumné pozornosti věnovalo tomu, jak grantové programy ovlivňují decentralizovanou samosprávu a městský rozvoj. Domnívám se, že v tom, jak je zapojování obyvatel nyní chápáno a realizováno, dlouhodobě hraje silnou roli i to, že vykazováním participace byla podmiňována řada grantů. Participací to ale nekončí. Podmínky financování strukturují způsoby, jakými se o městské správě a rozvoji uvažuje, což zahrnuje celou paletu lokálních problémů od dopravní infrastruktury po adaptace na klimatickou změnu.

² Pokud byl nakonec někdo považován mými respondenty za zdroj komplikací, pak šlo spíše, v případě veřejných zakázek, o místní politiky.

Z logiky výzkumného záměru jsem ve svém výzkumu téměř zcela opomíjela perspektivu přizvaných. V této oblasti zbývá celkově hodně práce. Zmíním aspekt, který mi osobně připadá nejzajímavější: jak se formulují problémy (Marres, 2005), ke kterým jsou lidé posléze zváni – a jak situaci vidí oni. Takový výzkum by ukázal různé překryvy, míjení a snahy o redefinice toho, o co v projektech jde: co má záměr řešit a jakými prostředky. Zaznívají totiž hlasy, že obyvatelstvo se neúčastní, protože se nezajímá nebo je pasivní. Ty ale nevedou k reflexi, která může být vždy užitečná – do jaké míry představují top-down kanály přístupný formát, který umožňuje efektivně a smysluplně přispívat k tomu, na čem lidem záleží?

Participace v českém prostředí jsou doposud také téměř slepé vůči třídním nerovnostem a sociálnímu vyloučení. Manuály i organizátoři a organizátorky participace rozlišují obyvatele na základě příslušnosti k místu, aktivit v jeho rámci a demografických charakteristik (a z nich vycházejících potřeb), ale socioekonomické nerovnosti v drtivé většině opomíjejí. V několika zkoumaných projektech byli přítomni lidé bez domova nebo Romové, nicméně většinou jako „problémy k řešení“, nikoli jako účastníci a účastnice. Jedna má respondentka – komunitní koordinátorka na městském úřadě – při popisu své práce v lokalitě zmiňovala etnicitu a chudobu jako samozřejmý a daný důvod, proč se místní moc nezapojují, aniž by otázku jejich účasti chápala jako součást své práce; člen jednoho občanského sdružení se mnou naopak sdílel zkušenost, že když přizvali na setkání Romy, tak následně odmítali účast ne-Romové. Nad rámec zmínek těchto dvou vylučovaných skupin však rozpoznání odlišných životních situací, potřeb a kapacit k účasti téměř nejsou patrné. Ačkoliv se otázka nerovností začíná pomalu otevírat (např. Glumbíková et al., 2021), mám za to, že na ni v českém prostředí doposud neexistují smysluplné odpovědi, které by se propisovaly do praxe. Jak by mohla sociologie pomoci tento problém zviditelnit, a podpořit tak hledání cest k jeho řešení?

Bibliografie

- Albrecht, J. (1988). Towards a theory of participation in architecture: an examination of humanistic planning theories. *Journal of Architectural Education*, 42(1), 24–31. <https://www.jstor.org/stable/1424997>
- Bajmócy, Z. (2021). Participation in urban planning and the post-socialist legacy. Revisiting Maier's hypothesis through the case of Hungary. *DETUROPE – The Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 13(1), 4–23. <https://doi.org/10.32725/det.2021.001>
- Beebejaun, Y., & Vanderhoven, D. (2010). Informalizing participation: insights from Chicago and Johannesburg. *Planning Practice & Research*, 25(3), 283–296. <https://doi.org/10.1080/02697459.2010.503415>
- Bernard, J. (2011). Tradiční a nové modely participace a partnerství ve veřejné správě. In D. Čermák a kol (eds.), *Spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě: význam, praxe, příslib* (36–46). Praha: SLON.
- Bickerstaff, K., Tolley, R., & Walker, G. (2002). Transport planning and participation: the rhetoric and realities of public involvement. *Journal of Transport Geography*, 10(1), 61–73.
- Bickerstaff, K., & Walker, G. (2005). Shared visions, unholy alliances: power, governance and deliberative processes in local transport planning. *Urban Studies*, 42(12), 2123–2144.
- Bogner, A., Littig, B., & Menz, W. (eds.). (2009). *Interviewing Experts*. Research Methods Series. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.
- Brown, G., & Yeong Wei Chin, S. (2013). Assessing the effectiveness of public participation in neighbourhood planning. *Planning Practice and Research*, 28(5), 563–588. <https://doi.org/10.1080/02697459.2013.820037>
- Cuthill, M. (2003). The contribution of human and social capital to building community well-being: a research agenda relating to citizen participation in local governance in Australia. *Urban Policy and Research*, 21(4), 373–391. <https://doi.org/10.1080/0811114032000147412>
- De Vries, M. S. (2008). Stability despite reforms: structural asymmetries in Dutch local policy networks. *Local Government Studies*, 34(2), 221–243. <https://doi.org/10.1080/03003930701852286>
- Dean, R. J. (2017). Beyond radicalism and resignation: the competing logics for public participation in policy decisions. *Policy & Politics*, 45(2), 213–230. <https://doi.org/10.1332/030557316X14531466517034>
- Di Raimo, A. (2021). „What does informality have to say to architecture? Decolonising the enquiry and the enquirer. In A. Di Raimo, S. Lehmann, A. Melis (eds.), *Informality through sustainability: urban informality now* (8–22). Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, Taylor and Francis Group.

- Färber, A. (2020). „How does ANT help us to rethink the city and its promises? In I. Farias, C. Roberts, A. Blok (eds.), *The Routledge Companion to Actor-Network Theory* (264–272). London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Flyvbjerg, B. (1998). *Rationality and Power: Democracy in Practice*. Morality and Society. Chicago: University of Chicago Press.
- Glumbíková, K., Špiláčková, M., Špačková, et al. (2021). *Metodika participativního plánování v městském prostoru*. Ostrava: Ostravská univerzita, Technická univerzita Ostrava.
- Hammett, D. (2018). Engaging citizens, depoliticizing society? Training citizens as agents for good governance. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 100(2), 64–80. <https://doi.org/10.1080/04353684.2018.1433961>
- Klápště, P. (2014). *Participace a governance v územním plánování: faktory úspěšnosti participace na územním rozvoji*. Disertační práce, Praha: České vysoké učení technické.
- Kurath, M. (2015). Architecture as a science: boundary work and the demarcation of design knowledge from research. *Science & Technology Studies*, 28(3), 81–100.
- Lokšová, T. (2023). *Participace jako nástroj změny: historické trajektorie a současná uspořádání odborných rolí*. Disertační práce, Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Lokšová, T. (2024). Participace v českých městech jako zdroj podnětů pro urbánní plánování: hranice a očekávání. *Urbanismus a územní rozvoj*, 4, 4–11.
- Maričić, T., Cvetinović, M., & Bolay, J.-C. (2018). Participatory planning in the urban development of post-socialist Serbia. *A Support to Urban Development Process*, 1–28. <http://raumplan.iaus.ac.rs/handle/123456789/354>
- Marres, N. (2005). Issues spark a public into being: A key but often forgotten point of the Lippmann-Dewey debate. *Making things public: Atmospheres of democracy*, 208–217.
- Pacione, M. (2019). The Rhetoric and reality of public participation in planning. *Urban Development Issues*, 63, 5–15.
- Perrons, D., & Skyers, S. (2003). Empowerment through participation? conceptual explorations and a case study. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(2), 265–285. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00447>
- Poljak Istenič, S., & Kozina, J. (2020). Participatory planning in a post-socialist urban context: experience from five cities in central and Eastern Europe. In J. Nared, D. Bole (eds.), *Participatory Research and Planning in Practice* (13–30). The Urban Book Series. Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28014-7>

- Prilenska, V., Paadam, K., & Liias, R. (2020). „Challenges of civic engagement in the (post-socialist) transitional society: experiences from waterfront urban areas Mezapark in Riga and Kalarand in Tallinn. *Journal of Architecture and Urbanism*, 44(2), 109–121. <https://doi.org/10.3846/jau.2020.12223>
- Purcell, M. (2009). Resisting neoliberalization: communicative planning or counter-hegemonic movements? *Planning theory*, 8(2), 140–165.
- Richardson, T., & Connelly, S. (2005). Reinventing public participation: planning in the age of consensus. In P. Blundell-Jones, D. Petrescu, & J. Till (eds.), *Architecture and Participation* (87–109). London; New York: Routledge.
- Robinson, J. (2015). “Arriving at” urban policies: the topological spaces of urban policy mobility: debates and developments. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(4), 831–834. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12255>
- Robinson, P., & Johnson, P. (2023). The platformization of public participation: considerations for urban planners navigating new engagement tools. In R. Goodspeed, R. Sengupta, M. Kyttä, & C. Pettit (eds.), *Intelligence for Future Cities* (71–87). The Urban Book Series. Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-31746-0_5
- Till, J. (2005). The negotiation of hope. In P. Blundell-Jones, D. Petrescu, & J. Till (Eds.), *Architecture and participation* (pp. 19–41). Routledge.
- Zakhour, S. (2020). The democratic legitimacy of public participation in planning: Contrasting optimistic, critical, and agnostic understandings. *Planning Theory*, 19(4), 349–370.

Proč jsou kořeny úpadku liberalismu výzkumem stále ignorovány

Ivan Gabal¹, Romana Workman², Marek Boguszak³

¹ GAC, spol. s r.o.

² Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta
Univerzity Palackého v Olomouci

³ TNS AISA

Úvod

Základní otázkou, kterou tento článek nastoluje, je, zda zažíváme krizi liberální demokracie, nebo zda již v systému dochází k hlubším změnám, které mění rozložení moci a politický systém v jeho liberálních rysech. Tuto změnu dokumentuje průběh recentních voleb v různých zemích, kde roste počet antiliberálních voličů a hlasů pro antisystémové strany. Další otázka tedy zní: Jde o politickou změnu, nebo o hlubší společenskou změnu? Tyto otázky v sobě dále zahrnují několik dalších dimenzí problému, jako je sociální struktura a vliv sociálních sítí na distribuci moci, z nichž každá představuje samostatné vývojové vlákno pro další výzkum.

Krizové jevy nepostihují jen mladší evropské demokracie, ale i stabilnější „tradiční“ demokracie, včetně USA. Zdá se, že krize je systémová a anti-systémové strany z tohoto vývoje těží. Jsou aktéry, kteří pomáhají krizi proměnit v celoevropský a možná i celosvětový trend. Kořeny vývoje však leží uvnitř společností. Pokud by ve společnostech dotčených zemí pro tento vývoj neexistovaly hlubší předpoklady, nenašly by antisystémové strany úrodnou půdu. Vnitřní změnu, resp. krizi, také urychlují vnější zásahy nedemokratických „východních“ mocností. Například Rusko dlouhodobě vede hybridní válku proti západnímu demokratickému světu, jejímž cílem je rozvrátit a zdiskreditovat liberální systém.

Rusko se snaží

- i) navázat přímou spoluprací s antiliberálními stranami v rámci západního společenství, včetně jejich financování,
- ii) ovlivňovat voliče a jejich chování ve svůj prospěch,
- iii) destruktivně působit na institucionální demokratické prostředí, zejména prostřednictvím dezinformací a útoků na jeho důvěryhodnost,
- iv) o vytvoření globální aliance protidemokratických států/režimů.

Hybridní a nepřátelské operace Ruska proti liberálním demokraciím dlouho nečelily obranné reakci. To přispívá k otázce krize demokracie: *Do jaké míry je tato změna způsobena vnější destabilizací? A v jakém poměru jsme vnitřně natolik oslabeni, že nás nepřátelé demokracie považují za kořist pro svou geopolitickou expanzi?*¹

Krize demokracie jako nestrukturovaná agenda

Povaha krize, volební mechanismus a vnitřní i vnější nepřátelští aktéři vývoje představují nepřehledný komplex faktorů, jejichž nezávislou váhu zatím neznáme, natož abychom z nich mohli sestavit statistický model. Ve své vzájemné závislosti jsou zdrojem nejistoty, jak k této systémové změně přistupovat a jak se bránit destruktivnímu tlaku – například na politické úrovni podporou demokratických stran? Nebo na úrovni komunikace určené voličům antisystémových stran? Případně na ústavní úrovni právní žalobou na ochranu demokratických poměrů? Nebo na makroevropské úrovni či na úrovni EU izolací extremistů?

Pro informovanou obranu postrádáme znalost příčin

K uchopení nestrukturovaných otázek potřebujeme alespoň pracovní hypotézu, po které bude následovat hloubkový výzkum a analýza dat. Analýza dat by umožnila přesnější formulaci a testování hypotéz, v ideálním případě vypracování kauzálního nebo pravděpodobnostního modelu vývoje. Pokud

¹ Hovoříme zde o vnějším nepřátelském vměšování do voleb jako o strategické vrstvě hybridních operací, což jsou nepřátelské válečné operace vedené nevojenskými prostředky směřující od podpory migrace, manipulace s cenami energií, vyhrožování teroristickými útoky až po manipulaci s veřejným míněním pomocí dezinformací s primárním cílem ovlivnit volby. Neexistuje snadnější způsob manipulace s demokratickými systémy než prostřednictvím voleb, kdy lze za cenu jednoho útočného vrtulníku ovlivnit geopolitiku země. Praktický příklad jsme viděli v loňském roce například v Gruzii. Ničení demokracií z tohoto pohledu není samoúčelným procesem nebo hrou, ale má zcela praktické cíle. Předpokladem úspěchu je zde vnitřní rozvrat s cílem vyvolat vnitřní krizi systému.

je vývoj postřehnutelný v nárůstu voličů stran s antisystémovou tendencí, pak jsme svědky behaviorálních důsledků. O sociálních změnách, které stojí za posuny v politických preferencích a hlasování sociálních skupin a tříd, toho však zatím víme velmi málo. Posun v hlasování sociálních a demografických skupin oproti jejich dřívějším vzorcům vede k otázce, jaké faktory za touto změnou stojí. Jaké jsou příčiny těchto změn?

Jde o sociální strukturu, sociální zájmy a v tomto smyslu o změnu organizace společnosti, nebo jde pouze o změnu politické projekce těchto zájmů do antisystémové pozice? Změnily se sociální podmínky v našich společnostech? Zhoršily se sociální nebo třídní nerovnosti? Zhoršila se propustnost/plynulost sociální struktury z hlediska mobility? Došlo k odtržení elit od zbytku společnosti? Změnily se zdroje sociálního rozvrstvení společnosti? Nebo se změnila pouze politická interpretace, sémantika a projekce sociálních nerovností do volebního chování?

Existuje pro dnešní dynamiku nějaký precedens?

Mnozí badatelé by hledali paralely v historických podmínkách meziválečného období vzestupu totalitních, komunistických a nacionálně-socialistických politických doktrín a politických stran. Ty podobně usilovaly o zničení demokracie a liberalismu a katastrofálně uspěly. V dnešních podmínkách však nelze historické paralely považovat za zcela věrohodné. Pro zkoumání dnešních reálií máme mnohem robustnější možnosti. Historické rozdíly v životních podmínkách společností, vzdělanostní, informační a komunikační rozdíly dnešní reality jsou rovněž zásadní. V meziválečném období prošly systémovým kolapsem do totality jen některé země. Dnes pozorujeme krizi liberální demokracie v mnohem širším měřítku.

Máme však také poměrně čerstvé a prozkoumané volební zkušenosti. Jedná se o hlasování o „brexitu“, kde nečekaně převážilo odmítnutí proevropské kooperativní pozice Spojeného království vůči EU. Další příklad lze nalézt u prezidentského klání v USA s prvním zvolením Donalda Trumpa. Jeho volební kampaň tehdy porušila snad všechna pravidla politické korektnosti a projekce politických zájmů volebních skupin směrem k tématům, která jsou v USA tradičně tabu.

V obou těchto případech se můžeme opírat o rozsáhlé analýzy dat, které jsou k dispozici od poloviny minulého desetiletí (Garensen et al., 2018;

Rentfrow et al., 2015; Juhász, 2024). Populistické negativní kampaně oslovily především starší voliče a voliče z venkova. Ti změnili své primární ekonomické a sociální zájmy směrem k větší izolovanosti a odmítání vazeb s EU nebo odmítání globalizace při hlasování v USA. Hlavním faktorem této změny bylo snížení prediktorů sociální třídy vlivem osobních psychologických charakteristik v důsledku těchto zastrašovacích kampaní.

Metodologicky zajímavé na této analýze je, že ke standardním volebním datům byly k dispozici specializované psychologické dotazníky pro velké výzkumné soubory. Ty byly použity k vysvětlení variací volebního chování na pozadí očekávaných sociologických proměnných. Psychologický rozměr prohloubil poznatky o sociálních změnách vyvolaných negativními politickými kampaněmi.

Hypotéza změny sociální struktury

V porovnání s polovinou minulého desetiletí nyní zažíváme zmatky z období covidových restrikcí, energetickou nestabilitu, inflaci a rozsáhlý válečný konflikt na evropském dvorku. Samotná válka již více než tři roky vyzařuje spoustu nejistoty, dezinformací a negativní komunikace. Pokud za těchto okolností významná část společnosti volí antisystémové strany, jde pravděpodobně o hlubší změnu ve společnosti než jen o posun politických zájmů. Vyslovujeme hypotézu, že sociální struktura demokratických společností prochází změnami v těchto dimenzích:

1. Oslabení vertikality sociální struktury, která se rozpadá na více horizontálních bublin/granulí. V horizontálních příbuzenských vztazích převládá sociální vazba na rozdíl od tradiční motivace mobility ve vertikální stratifikaci.
2. Oslabení vertikální stratifikace oslabuje meritokratické principy v aktu společenských vztahů a hierarchii společenské stratifikace.
3. Mobilita je omezena mezi granulemi navzájem a pohybem granulí vůči sobě. Je spíše náhodná, jedinec může rychle změnit svou sociální identitu pohybem mezi granulemi/mezi granulemi.
4. Mobilita společnosti nemá žádný ucelený řád/vzor, koexistence meritokratických a „zrnitých“ struktur má charakter tekutých písků, které ovlivňují vnitro- a mezigenerační vztahy uvnitř společnosti.

5. Úbytek vlivu stratifikačních meritokratických principů uvolňuje systémy trvalejších hodnotových orientací a oslabuje váhu tradičních sociálních determinant sociálního statusu, jako je dosažené vzdělání, socioekonomický status, příjem nebo demografie (věk, fáze životního cyklu a samozřejmě pohlaví).
6. Zvýšila se volatilita determinant životních drah, vnitrogenerační mobilita je více náhodná – nedrží se profesní základny, ani vyšší – nižší pozice.
7. Sociální pozice se realizuje spíše jako subjektivně definované „právo“ na sebeurčení/sebeidentifikaci na sociálních sítích než jako sociálně determinovaná pozice.
8. Pro tu část společnosti, kde vertikální hierarchie zůstává relevantní, se objevuje nová hnací síla růstu – kreativní kapitál (schopnost vytvářet zcela nové produkty, služby, koncepty... většinou virtuální).
9. Čas se zkrátil, rychlost změn se zvýšila jak mezigeneračně, tak vnitrogeneračně. Změnila se základní časová jednotka vhodná k popisu společenského postavení – dříve to byla „generace“ nebo delší doba, nyní to může být „několik let“.
10. Jedinci jsou více modální – mají neukotvené a proměnlivé/plynulé orientace a preference (v pondělí tak, v pátek tak, sociální zapojení s touto osobou je takové a s jinou osobou jiné...).

Zkoumáme mikroúroveň, ale ignorujeme makroúroveň sociálních změn

Přetváření sociální struktury a její morfologické změny jsou deskriptivní a spíše spekulativní hypotézou. Na rozdíl od liberalizace struktury rodiny nebyla liberalizace struktury společnosti srovnatelně studována z hlediska posunů nebo mechanismů. Nevíme téměř nic o rostoucí váze „sebeurčení“ individuálního určení pozice v dnešní společnosti, které oslabuje sílu stratifikačních determinant. Podrobně se zabýváme liberalizací rodiny, která je způsobena genderovými změnami, změnami v reprodukčním chování nebo dosaženou ekonomickou/profesní úrovní, jež umožňuje relativně bezpečnou existenci matek samoživitelek a neúplných rodin. Můžeme očekávat podobné změny v mechanismu dosažení statusu?

Sociální síť – nová dimenze distribuce moci v demokratických společnostech

Pro politickou a volební projekci změn v sociální struktuře je k dispozici nový prostředek artikulace politických zájmů: sociální média/sítě. Fungují autonomně, a jsou tedy otevřené všem zájemcům, aniž by se snažily o politické profilování či zaměření na konkrétní cílovou skupinu jako tradiční média. Jednotlivci a skupiny je mohou utvářet podle svých konkrétních potřeb. Fungují potenciálně v rozporu se stávajícími mechanismy distribuce moci a jejich vazbou na sociální strukturu a její politickou reprezentaci.

Sociální média/sítě představují nový rozměr vyjadřování sociálních a politických postojů. Zároveň jsou novou platformou pro kumulaci společenského vlivu na jiném základě než tradiční média nebo autorita vytvořená ve strukturách demokratické moci, parlamentní, výkonné nebo soudní. Jejich vliv rychle akceleruje mezi dominantní formy komunikace ve společnosti². Na sociálních sítích získávají na síle a společenské legitimitě dezinformace, zpochybňování/podrávání autorit, vědeckých poznatků nebo byrokratických, legislativních či politických postupů a zavedených autorit. Sociální média/sítě jsou proto cíleně využívány k podkopávání důvěryhodnosti demokratických institucí a politického establishmentu.³

Hypotetické sociálně-politické efekty sociálních sítí:

- Povaha vlivu/působení sociálních médií/sítí je komunikace namířená proti úřadům, legitimním nebo legálním subjektům.
- Cíl je v rámci vlastního názorového pole a názorové skupiny (cíle konstrukce sociální bubliny, její oddělení od ostatních názorových skupin – granule sociálního prostoru –, odpovídá algoritmu algoritmizace/programování sociálních médií).
- Tím, že se sociální síť staví proti legitimnímu názoru, zpochybňují stávající sociální uspořádání společnosti, postavení autority a hierarchii prestiže. Narušují stávající vztahy, vymezují se proti zavedeným společenským normám a očekáváním/vztahům.

² Podle průzkumu, který v České republice provedla v říjnu 2024 agentura IPSOS pro Seznam.cz na vzorku 1001 respondentů ve věku 18+, sleduje sociální média jako zdroj informací denně 34,8 %, týdně 33,6 % a pouze 15,4 % je mimo sociální síť. Například veřejnoprávní televizi nebo rozhlas sleduje alespoň jednou týdně 69 % populace.

³ Podle stejného průzkumu čte pravidelně denně 28,5 % a týdně 32 % respondentů řetězové e-maily, které se většinou používají k šíření dezinformací. Z nich 58 % přiznává, že později vyvráceným informacím věří, polovina z nich opakovaně.

- Nové rozdělení vlivu a formování postojů je ve svém vlivu podstatně antiliberální, neboť:
 - i) polarizuje společnosti a převádí její jemnější rozvrstvení na třídní strukturu a její ideologickou antagonizaci,
 - ii) mění z hlediska stávajících podmínek a společenské organizace vztahy k polaritě obhajoby versus odmítnutí systému rozdělení moci,
 - iii) zhoršuje prostor pro možnosti soužití a dialogu různých sociálních tříd a jejich názorů.
- V interakci se změnami sociální struktury mohou sociální média vyvolat nové modelování organizace názorů ve společnosti, nové rozložení vlivu a politických zájmů.
- Informace zde nejsou definovány svou (ne)pravdivostí, ale svým spojením s osobní sociální realitou a interpretací moci a sociálních podmínek.
- Obranou proti dezinformacím pak není jejich vyvracení nebo zlepšení komunikace, ale pochopení jejich zařazení do nových společenských zájmů a politické struktury společnosti.
- Interakce sociálních sítí s tradičními sociálními determinanty (vzdělání, věk, životní etapa, město-venkov) vytvářejí novou realitu společnosti. Ve virtuálním prostoru sociálních a názorových bublin vznikají nové.

Diskuze: Jak postupovat při obraně liberální demokracie?

Zdá se, že obrana demokracií spočívá spíše v uznání základních změn ve společnosti, nejen v politickém rozměru a v bezprostředním politickém diskurzu. Pokud jsou změny v sociální struktuře společnosti a jejich promítání do politických zájmů základem rozpadu demokratického systému, je výzkumné úsilí v agendě sociální struktury předpokladem pro úspěšnou diagnózu.

O složitosti možných změn víme jen málo. Problém nebyl dosud rozpoznán a data chybí. Tradiční obory (sociologie, psychologie) ještě nezahájily základní akademický výzkum. Odborné časopisy o tématu nového rozdělení moci prostřednictvím sociálních sítí a jeho dopadu na sociální organizaci našich společností publikují jen velmi málo.

Vzhledem k tomu, že výsledky akademického výzkumu možných změn ve společenské struktuře a nového rozložení vlivu zatím nejsou k dispozici, zůstáváme tváří v tvář antiliberálním útokům a silám v defenzivě. Spoléháme více na komunikační nástroje než na výsledky výzkumu nebo odborné

znalosti. Potřebujeme výzkumné uchopení nové sociální reality, nikoli „lepší“ vnučování/komunikaci výhod liberálního uspořádání.

Historický příklad na podporu naší hypotézy: v 80. letech jsme potřebovali mnohem více výzkumu a dat, abychom pochopili (přímo a poměrně) komunistické (neliberální) společnosti, což bylo podmínkou pro jejich úspěšnou přeměnu v liberální podmínky/demokracii. Dnes musíme dosáhnout srovnatelného poznávacího chápání změn a dynamiky otevřených společností, abychom zvýšili jejich odolnost vůči kolapsu do neliberálních mocenských či geopolitických podmínek.

Závěr: Jaký výzkum tedy potřebujeme?

Autoři si jsou vědomi skutečnosti, že tento dokument nepředstavuje plnohodnotný dokončený výzkum, ale návrh na jeden či vícero dalších dílčích výzkumů, neboť toto téma obsahuje několik dimenzí, z nichž každá představuje individuální výzkumné vlákno. Tyto dimenze (sociální struktura, změna systému, dopad sociálních médií, antiliberální hlasování, geopolitická rizika) jsme dosud kombinovali bez jasného stanovení priorit či kritického zamyšlení, neboť to bude až cílem vlastního výzkumu, včetně kritického zhodnocení dostupných zdrojů a vymezení klíčových pojmů, jako je „krize demokracie“, „systémová změna“, „antiliberální strany“. Také jsme zdůraznili nedostatek empirických údajů, a proto je mimo rozsah tohoto textu měřit relativní dopad vnitřních sociálních změn a vnějších geopolitických tlaků. Rovněž je nad rámec tohoto textu dostatečné zohlednění rozdílů ve využívání sociálních sítí, kterým je přisuzována značná moc v rozkladu demokratických hodnot, v různých demografických skupinách či regionech.

Doporučení:

- i) Základní akademický výzkum, nejen sociologicky uchopené průzkumy veřejného mínění v politických preferencích.
- ii) Náš výzkum musí vycházet z kombinace tradičních stratifikačních proměnných, je třeba pokusit se empiricky uchopit nové liberální modelování společenského postavení a proces jeho dosažení a v neposlední řadě zvýšit povědomí o dopadu sociálních sítí.
- iii) Výzkum musí začít pilotním testováním národních vzorků kvůli jazykovému, kulturnímu a historickému ukotvení sociálních sítí.

Z hlediska koncepce je potřeba:

1. dostatečné množství národních pilotních výzkumů = sondy do reality,
2. srovnání jejich výsledků s ohledem na navrhované hypotézy změn sociální struktury a politických dopadů sociálních sítí,
3. pokud se hypotézy a předpoklady potvrdí, provést důkladný celoevropský výzkum.

Autoři jsou si vědomi skutečnosti, že financování takto ambiciózních projektů může být obtížně realizovatelné, a tak otázkou zůstává, zda je v takovém rozsahu i proveditelné. Některá krátkodobá a střednědobá opatření by však možná mohla některé přetrvávající problémy pomoci vyřešit. Tento text také vychází z implicitního předpokladu, že liberální demokracie je ideální formou vlády. Do budoucího výstupu bychom proto rádi přidali kritický odraz možnosti přirozeného vývoje politických systémů nebo práci s některými legitimními důvody nárůstu antiliberálních tendencí.

Bibliografie

- Bilek, J. (2021). International Linkage and Electoral Manipulation in Competitive Authoritarian Regimes. *SOCIOLOGIA*, 53(1), 5–25.
- Cartwright, B., Frank, R., Weir, G., & Padda, K. (2022). Detecting and responding to hostile disinformation activities on social media using machine learning and deep neural networks. *Neural Computing and Applications*, 34(18), 15141–15163.
- Cirone, A., & Hobbs, W. (2023). Asymmetric flooding as a tool for foreign influence on social media. *Political Science Research and Methods*, 11(1), 160–171.
- Eady, G., Paskhalis, T., Zilinsky, J., Bonneau, R., Nagler, J., & Tucker, J. A. (2023). Exposure to the Russian Internet Research Agency foreign influence campaign on Twitter in the 2016 US election and its relationship to attitudes and voting behavior. *Nature communications*, 14(1), 62.
- Galston, W. A. (2018). The populist challenge to liberal democracy. *Journal of Democracy*, 29(2), 5–19.
- Garretsen, H., Stoker, J. I., Soudis, D., Martin, R. L., & Rentfrow, P. J. (2018). Brexit and the relevance of regional personality traits: more psychological Openness could have swung the regional vote. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1), 165–175.
- Ivančík, R. (2024). Disinformation as a security threat spread on the Internet. *Auspicia*, 21(1), 26–36.

- Jerónimo, P., & Esparza, M. S. (2022). Disinformation at a local level: An emerging discussion. *Publications*, 10(2), 15.
- Juhász, K. (2024). European Union defensive democracy's responses to disinformation. *Journal of Contemporary European Studies*, 32(4), 1–20.
- Lemke, T., & Habegger, M. W. (2022). Foreign interference and social media networks: A relational approach to studying contemporary Russian disinformation. *Journal of Global Security Studies*, 7(2), ogac004.
- Markowitz, S. (2023). Crowddoing and crowdfunding democracy: Innovative strategies for countering foreign disinformation in Central and Eastern Europe. New Perspectives. *Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations*, 31(4), 294–313.
- Norri-Sederholm, T., Norvanto, E., Huhtinen, A. M., & Talvitie-Lamberg, K. (2019). Social Media as the Pulse of National Security Threats: A Framework for Studying How Social Media Influences Young People's Safety and Security Situation Picture. In *Proceedings of the 6th European Conference on Social Media*. Academic Conferences and Publishing International.
- Plattner, M. F. (2017). Liberal democracy's fading allure. *Journal of Democracy*, 28(4), 5–14.
- Rentfrow, P. J., Jokela, M., & Lamb, M. E. (2015). Regional personality differences in Great Britain. *PloS one*, 10(3), e0122245.
- Ross, A. R., Vaccari, C., & Chadwick, A. (2022). Russian meddling in US elections: How news of disinformation's impact can affect trust in electoral outcomes and satisfaction with democracy. *Mass Communication and Society*, 25(6), 786–811.
- Sato, Y., & Wiebrecht, F. (2024). Disinformation and Regime Survival. *Political Research Quarterly*, 77(3), 1010–1025.
- Stewart, B., Jackson, S., Ishiyama, J., & Marshall, M. (2024): Explaining Russian state-sponsored disinformation campaigns: who is targeted and why? *East European Politics*, 40(3), 431–446. <https://doi.org/10.1080/21599165.2024.2302597>
- Tóth, F., Mihelj, S., Štětka, V., & Kondor, K. (2023). A media repertoires approach to selective exposure: News consumption and political polarization in Eastern Europe. *The International Journal of Press/Politics*, 28(4), 884–908.

POHLED ZVENČÍ

„Elity selhávají v diagnostice doby. Pohled bývalé disidentky a ombudsmanky“

Rozhovor s Annou Šabatovou

Jaký je nejzávažnější problém současné české společnosti?

Odpovídat na takovou otázku v době, kdy se svět ve svých dosavadních strukturách otřásá a doslova se proměňuje před očima, není snadné. To platí pro Česko, Evropu i celý svět. Hroutí se poválečný mezinárodní řád (byť silně nedokonalý) a nahrazuje ho právo silnějšího. Místo aby světové společenství zvládalo důsledky klimatické krize, předcházelo jejímu prohlubování a usilovalo o spravedlivější přerozdělování zdrojů (příjmové nůžky se už několik desítek let stále více rozestupují), tak se stále více vyprazdňuje demokracie a posiluje se moc oligarchů. V Rusku a ve Spojených státech vítězí síly, které klimatickou krizi popírají a bez skrupulí vyhlašují politiky přikládání pod kotel celosvětového oteplování klimatu. Politické síly s obdobnými ideovými východisky a programy posilují i v Evropské unii, včetně největších států.

Největším problémem české společnosti jsou politické a intelektuální elity, které selhávají v diagnostice současné doby a v důsledku toho jsou pohrouženy do paradigmat předcházejících desetiletí. Navzdory tomu existují jednotlivci a různé skupiny, které analyzují palčivé problémy společnosti, ale jejich úsilí a reflexe se velmi nedostatečně promítají do reálných politik.

Je třeba napnout všechny síly společnosti do vize spravedlivé transformace uhlíkové ekonomiky, tak abychom se podíleli na zvládnutí klimatických výzev způsobem, který společnost nebude rozdělovat, ale bude ji sblížovat.

Posilováním soudržnosti společnosti jako celku, ale i menších společenství bychom měli zvyšovat odolnost nás všech. Prostředky a nástroje jsou ve spravedlivějším přerozdělení zisků a ztrát. V daňové reformě, tak aby se zdroje získávaly tam, kde jsou (u bohatší části společnosti), a aby se současně daňově penalizovaly činnosti, které jsou škodlivé. Aktuálně je nutné podporovat výstavbu neziskového bydlení a částečně trh s bydlením regulovat, aby každý dosáhl na přiměřené bydlení. Vytvářet podmínky a pobídky pro aktivitu a kreativitu lidí, aby se sami přímo mohli na tomto procesu podílet.

Co se vám v roli veřejné ochránkyně práv nejvíce podařilo, resp. z čeho máte největší radost či uspokojení? A naopak, s čím nejste spokojena?

Nemám moc ráda tuto otázku, nedá se jednoduše a v kostce odpovědět a takový pohled také trochu zakrývá důležitost této instituce v pomoci jednotlivcům. Významné bylo určitě působení celého oddělení, které se zabývá dohledem nad místy, kde je omezena lidská svoboda. Otevřeli jsme problém zařízení pro seniory bez řádné registrace. A obecně péči o zranitelné seniory v pobytových službách.

Kriticky jsme zhodnotili činnost ministerstva vnitra v řízeních s desítkami čínských křesťanů, kteří byli pronásledováni ve své zemi a žádali o azyl. To jim pomohlo zejména v soudních řízeních, kdy soudy naši právní argumentaci přebíraly. U řady lidí jsme dosáhli toho, že jim byl zvýšen špatně spočítaný důchod a doplacen rozdíl i za několik let. Některé děti se díky našemu zásahu mohly vrátit z dětských domovů k rodičům.

Stanoviska ochránce v otázkách diskriminace se stala v řadě případů podkladem pro soudní rozhodnutí, jež dalo za pravdu našemu/naší stěžovateli/ce. Například při propuštění těhotné ženy ze zaměstnání nebo v případě šikany zaměstnankyně vysoké školy. Poukázali jsme také na to, že realitní kancelář nemůže odmítnout romského zájemce o pronájem bytu s odůvodněním, že si to majitel bytu nepřeje. Na náš návrh byly zrušeny soudní poplatky v některých typech soudních řízení (o podporu v nezaměstnanosti nebo dávku péčovské péče).

Když bych se vrátila do období, kdy jsem byla zástupkyní ochránce (2001–2007), tak významná kauza se zásadním dosahem bylo důkladné prozkoumání protiprávních sterilizací romských žen. Poprvé státní orgán

poukázal na tento zásah do základních lidských práv. Právě ombudsmanova stanovisko bylo na počátku dlouhé cesty k zákonu, který byl přijat až v roce 2021 a na jehož základě mohou být ženy odškodněny. Dosáhli jsme též zákazu používání kamer ve výchovných ústavech, což byla bohužel rozmáhající se praxe. Zasáhli jsme úspěšně, když začaly úřady práce masově exekvovat rodičovský příspěvek, tzv. příkázáním jiné pohledávky, což znamená, že ho vzaly celý.

V době svého mandátu jsem upozorňovala státní orgány, že Česká republika by měla mít také dětského ombudsmana a měla by mít tzv. národní lidskoprávní instituci. Nepodařilo se mi však tyto zákonné změny prosadit. Je pro mě určitým zadostiučiněním, že v minulých týdnech prošel poslaneckou sněmovnou zákon, který tyto dva důležité mandáty veřejnému ochránci práv světuje. Cesta je často dlouhá. Kdysi jsme si dělali statistiku, jak dlouho trvá ochránci prosadit nějaké systémové opatření, obvykle změnu zákona nebo metodiky. Bylo to tak od dvou do desíti let. Trpělivost a důslednost se vyplácí.

ZE ŽIVOTA ODBORNÝCH SEKCIÍ

Sekce sociologie medicíny, zdraví a nemoci

Iva Šmídová

Spolupráce na diskusi, kultivaci výzkumu a reflexi tématu zdraví, nemoci a medicíny ze sociologické perspektivy pokračovala v roce 2024 uspořádáním celodenní konference. V září hostila Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze akci Mnohočetné krize a výzvy v oblasti zdraví, nemoci a medicíny, kterou uspořádala spolu se SYRI, Národním institutem pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik a naší sekci ČSS. Za přípravu a skvělé organizační zvládnutí děkujeme především Jaroslavě Hasmanové Marhánkové a Zuzaně Kotherové, v raných fázích také Emě Hrešanové.

V rámci konference zazněly zvané přednášky tematizující zdravotní péči o válečné uprchlíky z Ukrajiny (Karolína Dobiášová) nebo nápor na duševní zdraví, jaký tento typ krizí přináší českým zdravotníkům (Miroslava Janoušková et al.). Intenzivní a nabitý program¹ pak v paralelních sekcích nabídl dalších 24 příspěvků otevírajících jak obecnější, intersekcionální a strukturní perspektivy, tak do hloubky mapující jednotlivé problémy, jimiž se stávající tematický výzkum zabývá.

¹ <https://www.syri.cz/data/article/images/830/program.pdf>

Do programu bylo zařazeno i setkání samotné sekce Sociologie medicíny, zdraví a nemoci, kde uvolněné místo v předsednictvu po Emě Hrešanové zaujala Jaroslava Hasmanová Marhánková. Emě Hrešanové zároveň tímto děkujeme za dlouholetou spolupráci. Ve vedení sekce tak zůstává (od roku 2012) Iva Šmídová (FSS MU, Brno) jako předsedkyně, místopředsedkyněmi jsou Kateřina Ivanová (UPOL, Olomouc) a nově zvolená Jaroslava Hasmanová Marhánková (z FSV, Praha, stejně jako dřívější Ema Hrešanová).

Letošní konferenci jsme navázali na vysoko nastavenou laťku ze září 2022, kdy konferenci Sociologie medicíny, zdraví a nemoci v době globálních výzev organizoval Ústav ošetřovatelství 3. LF UK, tehdy v organizačním týmu Hany Janečkové a Blanky Jirkovské. Smutnou skutečností je, že Hana Janečková se letošní konference již nezúčastnila. Takto vzpomíná její dlouholetá spolupracovnice Eva Křížová: „(...) v roce 2024 opustili sociologickou obec dva významní představitelé české sociologie medicíny a zdravotnictví, PhDr. Jan Jaroš a PhDr. Hana Janečková, Ph.D. Oba byli absolventy Filozofické fakulty UK světlého období pražského jara, dr. Jaroš působil před rokem 1989 v Ústavu sociálního lékařství a zdravotnictví a po roce 1989 se ve své neziskové Nadaci pro výzkum zdravotnické soustavy intenzivně věnoval transformaci českého zdravotnictví a výzkumu zdravotního stavu vybraných skupin populace. Často úzce spolupracoval s tehdejším ministerstvem zdravotnictví. Dr. Janečková dlouhodobě působila v Institutu postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví, dříve ILF, v akademické sféře na 3. lékařské fakultě a Evangelické teologické fakultě a v prostředí Diakonie ČCE v oblasti vzdělávání. Měla velmi blízko k problematice zdravotně-sociální péče a sociální práce ve zdravotnictví, zájímala ji témata reminiscence a osobních přístupů zaměřených na klienta. Dr. Janečková odešla uprostřed rozdělané práce, kolega Jaroš po delším období chronické nemoci.“

Hana Janečková se nesmazatelně zapsala do práce sekce nejen jako skvělá organizátorka, vstřícná a podporující kolegyně, ale také jako inspirující inovátorka – metoda reminiscenční terapie a práce s „memory boxy“ obohatily řadu diskusí o to, jak překlenovat bariéry a nerovnosti a jak zapojit příjemce péče do formování mantinelů vlastních potřeb. Tato „agency“ v osobním a pracovním životě zůstane milou připomínkou toho, co Hana Janečková opakovaně vnášela do svých aktivit s námi i mimo sekci.

O rok dříve, v září 2021, jsme se sešli v Olomouci na spoluorganizované konferenci *Nemoc jako lékařská diagnóza a/nebo součást životní dráhy*, koordinované Dagmar Tučkovou a Kateřinou Ivanovovou. Tyto tři nedávné události spolu s řadou předchozích a paralelních (tematické bloky na sociologických konferencích) zvedají laťku tuzemské diskuse na poli sociologie medicíny, zdraví a nemoci a naznačují, že se v dalších letech máme na co těšit. Zpráva o činnosti sekce v *Bulletinu ČSS* může zafungovat i jako výzva pro další členky a členy ČSS nebo příležitostné čtenářky a čtenáře, abyste se přidali do týmu a podíleli se na psaní její historie společně s námi.

Sekce urbánní sociologie

Slavomíra Ferenčuhová, Barbora Vacková, Lucie Galčanová Batista

V roce 2024 se konal devátý ročník Brněnské konference urbánních studií (23.–24. 5. 2024, FSS MU, Brno). Letošním tématem akce bylo NE(-)LIDSKÉ MĚSTO. Tradičně mezioborová konference si kladla za cíl prozkoumávat, jak se historicky a mezikulturně proměňuje vztah „města“ a „přírody“ i vztah „lidského“ a „mimo-lidského“ v rámci městských prostorů a jak jsou tyto proměny reflektovány v různých vědních oborech. Na konferenci zaznělo téměř padesát příspěvků autorů a autorek, kteří reprezentovali obory od sociologie a geografie až po architekturu a urbanismus. Stejně jako v případě předchozích ročníků se konference účastnili nejen ti, kdo provádějí základní výzkum, ale také odborníci a odbornice z „praxe“. Velkou roli při zajištění konference i jako prezentující hráli také studující.

Konference začala dvěma úvodními přednáškami. V první, nazvané „Spontaneita života a domestikace světa: o vztazích mezi lidským a mimo-lidským ve městě“, se Karolína Pauknerová (Centrum teoretických studií UK a AV ČR) věnovala ošemetným, překérním místům ve městech. Na příkladech jezírek, mokřadů či drobných toků promýšlela výzvy a příležitosti, které přináší jejich existence v rámci soudobého města. Druhá přednáška, od Tomáše Hoření Samce (Sociologický ústav AV ČR a Fakulta architektury ČVUT), „Příliš lidská města...?“ pak prozkoumávala mimo jiné roli emocí a afektů ve výzkumu.

V průběhu akce byly navíc představeny nové publikace,¹ jako je například *Manuál participativního bydlení* editorského týmu pod vedením Jana Malého Blažka, kniha Magdaleny Macekové *Příjemné a odolné město* nebo *Souostroví / postižení / veřejnosti* Michala Synka a Dany Hradcové. V rámci neformálního večera jsme také oslavili vydání elektronické reedice již vyprodaných knih, které vzešly z minulých ročníků brněnské urbánní konference, a to *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*² a *Československé město včera a dnes*.³ Obě jsou volně ke stažení na stránkách MUNI Space.

Více informací o konferenci i o předchozích ročnících naleznete na webu: <https://urban.fss.muni.cz/>

S financováním ročníku 2024 pomohly Česká sociologická společnost a Katedra environmentálních studií MU v Brně, za což děkujeme.

¹ <https://urban.fss.muni.cz/program>

² <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2362>

³ <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2356>

Sekce sociologie životního prostředí, zemědělství a venkova

Jan Urban

Sekce sociologie životního prostředí, zemědělství a venkova obnovila v uplynulém roce svou aktivitu. Vedení sekce převzal Jan Urban (Univerzita Karlova). V rámci sekce byla vytvořena studentská skupina, která podporuje aktivity sekce a současně vytváří podmínky pro zapojení studentů do výzkumných a akademických aktivit zaměřených na problematiku ochrany životního prostředí. Studentskou sekci vede Ewa Duda (Univerzita Karlova).

Sekce životního prostředí zorganizovala v uplynulém roce tři přednášky domácích akademiků z oblasti sociologie životního prostředí, které se v průběhu roku uskutečnily v kampusu Jinonice. Karel Čada přednesl 14. 3. přednášku „Klimatická změna: žijeme na kraji apokalypsy?“, v níž představil výsledky svého výzkumu klimatických narativů jako sociálních konstruktů. Ve své přednášce mj. ukazoval, jak tyto narativy ovlivňují různé formy sociální praxe a jak lze v současné situaci hledat naději pro řešení klimatické krize.

Jan Urban přednesl 24. 10. přednášku „Why People Are Willing but Fail to Protect the Environment: The Role of Behavior Costs“ (Proč lidé chtějí, ale nedokážou chránit životní prostředí: Role behaviorálních nákladů). V této přednášce shrnul výsledky svého výzkumu zaměřeného na nesoulad mezi verbální podporou ochrany životního prostředí a skutečnou ochranou životního prostředí. Dále ukázal, jak může být tento nesoulad vysvětlen na základě postojové teorie Cambellova paradigmatu a jaké teoretické

a praktické důsledky to má pro porozumění a praktickou ochranu životního prostředí.

Eva Richter a Silvia Petty přednesly 21. 11. přednášku „Fashionable Certificates: Who Buys Eco-certified Clothes and Why“ (Módní certifikáty: Kdo a proč kupuje oblečení s ekocertifikátem?). V přednášce představily výsledky svého výzkumu zaměřeného na motivaci k nákupu ekocertifikovaného oblečení a vnímání ekocertifikátů. S využitím teorie plánovaného chování odhalily vliv morální motivace a dalších faktorů na rozhodování spotřebitelů. Dále ve své prezentaci poukázaly na fakt, že stávající ekocertifikáty často podávají zkreslenou informaci o environmentálních dopadech textilních výrobků a vedou k řadě zkreslení v rozhodování spotřebitelů.

Svou činnost Sekce sociologie životního prostředí, zemědělství a venkova uzavřela v uplynulém roce neformálním předvánočním setkáním v Kavárně na Boršově, které se uskutečnilo 19. 12. Setkání bylo otevřeno pro všechny zájemce o tematiku environmentální sociologie a sociologie venkova a zejména pro studenty.

V následujícím roce plánuje sekce pokračovat v sérii přednášek. Kromě domácích akademiků přivítáme na jaře zahraniční hosty Michaela Ranneyho (University of California, Berkeley), Tobiase Greitemeyera (University of Innsbruck) a Janu Sophii Kesenheimer (University of Innsbruck). Sekce mj. také plánuje uspořádat na podzim letošního roku menší kolokvium věnované environmentální sociologii. Naše sekce je otevřena všem zájemcům o environmentální témata z řad akademiků, studentů anebo praktiků se zájmem o ochranu životního prostředí. Více informací naleznete na <https://ceskasociologicka.org/envirural/>

Sekce sociologické teorie

Jakub Mlynář

„Neuskutečněné budoucnosti jsou pouze odnožemi minulosti: zaschlými odnožemi,“ napsal Italo Calvino v knize *Neviditelná města* (1972). Právě tento citát se stal mottem kolokvia „Sociologie neuskutečněná a neznámá“, které v pátek 29. listopadu 2024 uspořádala sekce sociologické teorie ČSS pod vedením Miroslava Paulíčka a Jakuba Mlynáře. Akce byla věnována zejména přehlíženým či opomíjeným aspektům sociologického myšlení, včetně neuskutečněných budoucností, opuštěných projektů a ztracených cest. Předmětem diskusí v útulných prostorách pražské Čítárny Unijazz byly neznámé stránky děl uznávaných velikánů, stejně jako socioložky a sociologové zmizelé/í v jejich stínu. Cílem setkání bylo ohledat obrysy paralelních, alternativních dějin naší disciplíny a prozkoumat, jak je sociologie jako obor utvářena pozadím dobových okolností – například rozhodováním grantových agentur, společenskými debatami, institucionálním financováním či vzdělávacími plány.

V programu kolokvia se sešlo celkem devět příspěvků, které ve třech panelech pokryly pozoruhodně rozmanité pole témat a otevřely řadu inspirativních otázek. První panel byl zaměřen na reflexi přehlížených a nových směrů v sociologii. Dušan Lužný pojednal o základních východiscích kognitivní sociologie a o přístupu neurosociologie, zejména pak o významu sociální a komunikace pro vytvoření lidského mozku v paleolitu či o průniku neurosociologie se studiem paměti a mimetické teorie kultury. Karel

Hlaváček v rámci vztahu sociologie a náboženství nastínil, jak by mohla vypadat sociologie, která by směřovala k postsekularitě a souzněla by snad s jiným náboženstvím, než je náboženství humanity. Hryhorii Maliukov pak představil existenciální sociologii jako již etablovaný, ale stále okrajový přístup propojující subjektivitu lidské zkušenosti s objektivními společenskými strukturami.

Druhý panel propojovalo především uvažování o sociologických klasikách. Miroslav Tížik návrat ke klasikům propojil se schopností „vidět současnost v minulosti a důsledky minulosti v současnosti“ a pojednal o Maxi Weberovi jakožto o autorovi, který krizi moderní společnosti spojoval s energetickou krizí a vyčerpáním fosilních paliv. Ján Mišovič představil Thorsteina Veblena a jeho zkoumání životního způsobu „zahálčivé třídy“, která sociologickou orientaci provazuje s ekonomickými, historickými a psychologickými kontexty. Spíše paralelní dějiny sociologické teorie pak probleskly v referátu Tomáše Čížka, jenž publikum seznámil s podivuhodným teoretickým systémem „techniky života“ profesora ČVUT Miloše Vaněčka, který jeho student Vladimír Turčín v 60. letech uplatnil v rozsáhlém empirickém šetření železničních zaměstnanců.

Po přestávce na oběd kolokvium pokračovalo třetím a závěrečným panelem. Svým příspěvkem jej otevřel Jiří Šubrt, který se vrátil k tomu, jak se koncem 80. let pokusil interpretovat zkušenost života v tehdejší Československu za pomoci konceptů, jež mezitím zakotvily v oblasti sociologie času a dějinnosti. Martin Fafejta obrátil pozornost k výzkumům J. H. Gagnona a W. Simona o lidské sexualitě, které předběhly a předznamenaly dílo slavnějších myslitelů, jako například Michela Foucaulta. V závěrečném příspěvku pak Vít Horák reagoval na některé metafory implicitně přítomné v anotaci kolokvia, které kriticky rozebral, a navrhl jiné možné, ilustrované i na příkladu Giddensovy sociologické teorie.

Jako celek tak kolokvium „Sociologie neuskutečněná a neznámá“ přineslo nejen originální reflexe dílčích témat a nové pohledy na opomíjené aspekty sociologického myšlení, ale podnítilo též živou diskusi mezi účastníky. Setkání ukázalo, že i nerealizované projekty a pozapomenuté myšlenky mohou obohatit současné sociologické bádání a inspirovat k novým úvahám. Kolokvium připomnělo nejen důležitost historických rekontextualizací a návratů do neuskutečněných budoucností, ale zároveň pootevřelo dveře k dalším navazujícím dialogům v rámci české i slovenské sociologické komunity.

Konferencia Spolupráca, konflikt a legitimita v spoločnosti

11. slovenské a české sociologické dni

Zuzana Kusá

Predsedníčka Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV v rokoch 2022–2024

Česká sociologická a spoločnosť a Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV sa od konca 90. rokov v dvojročných intervaloch striedajú v organizovaní konferenčných stretnutí nazvaných české a slovenské sociologické dni. Po tematicky voľných 10. českých a slovenských dňoch, ktoré boli v roku 2022 súčasťou októbrovej Olomouckej sociologickej konferencie organizovanej každoročne katedrou sociológie, andragogiky a kultúrnej antropológie FF UP, sme 11. slovenské a české sociologické dni pripravili ako samostatnú konferenciu. Konala sa v septembri 2024 v kongresovom centre SAV v Starej Lesnej pod názvom *Spolupráca, konflikt a legitimita v spoločnosti*, no výbor Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV v spolupráci so Sociologickým ústavom SAV a Českou sociologickou spoločnosťou začal s jej prípravou od predchádzajúceho leta. Po prvej výzve programového výboru (za Sociologický ústav SAV, v. v. i., Miloslav Bahna, za SSS pri SAV Roman Hofreiter a Zuzana Kusá, za ČSS jej predsedníčka Helena Kubátová z Univerzity Palackého a Petr Soukup z FSV UK) sa konkretizovaniu témy konferencie venovali českí a slovenskí kolegovia, ktorí pripravili koncepciu celkom 12 konferenčných sekcií. Vo väčšine prípadov sa podarilo zrealizovať idealistický zámer, aby návrh sekcií sformulovali v spolupráci kolegovia z oboch republík. S výnimkou pozvaných plenárnych rečníkov, ktorí boli hosťami SSS pri SAV a SÚ SAV, sa program konferencie teda formoval v širokej spolupráci a záujemcovia o účasť sa prihlasovali už priamo

do jednotlivých sekcií. Pre kolegyne a kolegov, ktorých výskum nepasuje do pripravených tematických okruhov, sme vytvorili trinástu otvorenú sekciu. V nej napokon odznelo 15 príspevkov.

Rýchla doba a rešpekt k množstvu záväzkov, tie žiaľ zabránili niektorým vedúcim sekcií zotrvať na konferencii po celé jej trvanie alebo vôbec prísť – nutne tvarovali aj organizačný poriadok konferencie, ktorý takmer stovku príspevkov vtesnával do dvoch dní. Doobedia aj poobedia začínali plenárnymi prednáškami pozvaných rečníkov. Po ich skončení sa konali štyri súbežné bloky, v ktorých bežal program sekcií. V niektorých blokoch sa stretli aj dve sekcie, iné sekcie (napríklad otvorená sekcia, sekcie venované vzdelávaniu, environmentálnym otázkam či obrane) pre veľký počet akceptovaných príspevkov si vyžiadali dva a viac programových blokov. Ako to už býva, daňou za intenzívne využitie časového priestoru bola nemožnosť vypočítať si množstvo skvelých prednášok, ktoré paralelne odzneli, a diskutovať s ich autormi. Túto ujmu čiastočne znižuje zverejnená kniha abstraktov s kontaktmi na účastníkov konferencie.

Neviem, či konferenčné sekcie poskytujú reprezentatívnu vzorku ťažiskových tém súčasného bádania českých a slovenských sociológov. Určite sú však obrazom výskumných oblastí, v ktorých pôsobia výskumníci – srdciari, majúci zmysel pre združovanie a sociologické debaty so známymi aj neznámymi, skúsenými aj začínajúcimi kolegami. Sekcie pokrývali okruhy spoločenskovedného bádania od kontextov obnovovania sociológie a empirického výskumu v prvej polovici 60. rokov 20. storočia a príspevku sociologických spoločností k teoretickej profilácii národných sociológií cez otázky znevýhodnení a zraniteľnosti, environmentálne témy, skúmanie organizácií a inštitúcií, vrátane väznenstva, otázky vzdelávania, miestnej demokracie ako priestoru konfliktu či spolupráce, cez skúmanie vojenstva a života v armáde po rozbor sociálnych a kultúrnych kontextov konšpiračných teórií.

V spoločnom bloku diskutovali účastníci sekcie *Kontexty obnovovania sociológie a empirického výskumu v prvej polovici 60. rokov 20. storočia*, ktorú spoločne pripravili Miroslav Tížik a Martin Vávra, obaja zo Sociologických ústavov akademií vied, a sekcie, ktorú pripravila Dilbar Alieva (emeritná pracovníčka SÚ SAV) s Miroslavom Paulíčkom (Ostravská univerzita), aby preskúmali prínos národných sociologických spoločností k disciplinárnej profilácii sociológie. V bloku vystúpil Marek Skovajsa s porovnaním

spôsobov obnovovania viacerých spoločenskovedných odborov, Hynek Jeřábek priblížil spoluprácu českých metodológov s Paulem F. Lazarsfeldom a s UNESCO v danom období a Tomáš Čížek ďalšie, niekedy až protirečivé, zdroje vtedajšej obnovy empirického výskumu v Československu. Do 70. a 80. rokov a na otázky teoretickej profilácii československej sociológie sa sústredila pozornosť Dilbar Alievy, ktorá v rámci sekcie teoretickej sociológie, ktorú v SSS pri SAV sama založila a dodnes vedie, v danom období výrazne prispela k predstavovaniu fenomenológie, symbolického interakcionizmu či etnometodológie. Príspevky Jakuba Mlynára a Mirka Paulíčka cielili väčšmi k súčasnosti slovenskej a českej sociologickej práce, ako to napovedá aj otázka v názve Paulíčkovho príspevku: Kam se poděl Marx?

Mirkovu odpoveď na túto vlastnú otázku žiaľ nepoznajú účastníci ďalších troch súbežných blokov. V jednom z nich odzneli príspevky sekcie *Štúdium disability: hranice Ne/normálnosti a postihnutia* v českých a slovenských spoločenských vedách. Jej garantom, Martinovi Fafejtovi (Univerzita Palackého) a Hane Porkertovej (Mendelova univerzita v Brne) sa medzi slovenskými sociológmi nepodarilo nájsť kolegov, ktorí sa tejto téme venujú. Spoločne s príspevkami garantov preto v tomto bloku odzneli príspevky prihlásené do otvorenej sekcie, ktorých autori skúmajú ďalšie druhy znevýhodnenia, akými môže byť vyšší vek (Radka Bužgová a Radka Kozáková z Ostravskej univerzity) či etnicita (Laura Fónadová, Tomáš Katrňák z Masarykovej univerzity a Daniel Škobla z SAV) alebo diskurz autorít, ktoré sa pokúšajú zmenšiť spôsobené utrpenie (Renáta Sedláková, Univerzita Palackého).

V ďalšom súbežnom bloku predstavovali svoj výskum účastníci sekcie *Lokální demokracie a její legitimita v České republice a na Slovensku. Prostor střetu zájmů či spolupráce?* Sekciu garantovali Dan Ryšavý z Univerzity Palackého a Ján Buček z Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave. Prednášajúci sa opierali o veľmi rôznorodé spôsoby skúmania – od komparatívnych medzinárodných výskumov názorov miestnych poslancov cez rodové analýzy po rozbor samosprávnych politík a ich vzťahu ľudskoprávnym otázkam. Ďalší súbežný blok zastrešil účastníkov sekcie *Tradícia a súčasnosť konzumácie alkoholu v ČR a SR: vzorce, funkcie, sociálne súvislosti*, ktorú garantoval Jiří Vinopal z FF UK Praha a neprítomný priekopník sociológie alkoholizmu Martin Bůtora, spolu so sekciou *Spotřeba a spotřebitelia: prieniky*

konzumerizmu do spoločnosti, ktorú pripravili Milan Zeman (Sociologický ústav SAV) a František Křížan (Přírodovědecká fakulta UK Bratislava).

Najviac účastníkov mali tri sekcie: s 12 účastníkmi sekcia *Environmentálna sociológia a antropozoológia (human-animal studies)*, ktorú garantovali Dušan Janák (Mendelova univerzita a Univerzita Komenského) a Katarína Strapcová (Sociologický ústav SAV), sekcia *Spoločnosť v ne/bezpečí*, ktorej koncepciu pripravili Karol Čukan, Dominika Pažická Černáková zo slovenského Ministerstva obrany a Jitka Laštovková z Univerzity J. E. Purkyně, a sekcia *Vzdelávacie dráhy detí a mladých ľudí: inštitucionálne rámce, spôsoby výberu, faktory a dôsledky ich voľby*, ktorú garantovali Roman Džambazovič z katedry sociológie FiF Univerzity Komenského a Tomáš Katrňák z katedry sociológie FSS Masarykovej univerzity. Všetky tri sekcie bežali v dvoch blokoch.

V environmentálnej sekcii, ktorá mala vďaka účasti poľských sociológov spolupracujúcich s Dušanom Janákom vskutku medzinárodný charakter, sa diskutovalo o početných témach: od stratégií obyvateľov oblastí so znečisteným ovzduším (Nicole Horáková Hirschlerová, Ostravská univerzita) cez využívanie pôdy v kontexte zmeny klímy a z perspektívy interdisciplinárneho výskumu (Dana Moravčíková, Poľnohospodárska univerzita v Nitre) po spolužitie človeka a medveďa (Michal Haring) a reflektovanie prítomnosti divých sviň v meste vyznávačmi jednoty človeka a prírody (Joanna Tusznio, Patrycja Wąchała, Jagelonská univerzita). Sekcia sa dopĺňala aj o praktické skúsenosti – pozorovanie medvedej rodiny, ktoré spolu s Dušanom Janákom zorganizoval Michal Haring, niekdajší riadiaci pracovník Štátnej ochrany prírody a dnes doktorand bratislavskej katedry sociológie.

Účastníci sekcie *Spoločnosť v ne/bezpečí* vo svojich príspevkoch predstavovali najmä empirické výskumy či už názorov obyvateľstva na otázky armády a ochoty brániť vlasť, ako aj zistenia špecifických sond do názorov armádnych profesionálov a tiež výsledky skúmania potrieb vojnových veteránov a ich rodín. Sekcia *Vzdelávacie dráhy detí a mladých ľudí: inštitucionálne rámce, spôsoby výberu, faktory a dôsledky ich voľby* sa venovala nerovnostiam vo vzdelávaní a rozhodovaní o vzdelávacích dráhach, komplikáciám politiky inkluzívneho vzdelávania a tiež adaptácii ukrajinských študentov v slovenskom školstve či krajinách V4.

Sekciu *Organizácie a inštitúcie: normatívne očakávania* a uplatňované postupy garantovali Jana Lindbloom (Sociologický ústav SAV) a Ema Hrešanová (FSV, Univerzita Karlova). Jej účastníci vystupovali a diskutovali taktiež v dvoch blokoch, a to najmä pre dohodu s menšou a pozoruhodnou sekciou *České a slovenské väzeňství: oddelené i provázané*, ktorú pripravili Lukáš Dirga a Alena Lochmannová (obaja Západočeská univerzita). Živý záujem a diskusiu vyvolali napríklad príspevok Emy Hrešanovej o zavádzaní rooming in za socializmu, či na Slovensku neskúmané javy ako porevolučné premeny väzenského tetovania ako znaku tzv. druhého života odsúdených (príspevok Aleny Lochmannovej) alebo komparatívna analýza evidencie a kategorizácie väzenských útekov v rôznych spoločnostiach, ktorú predstavil Lukáš Dirga a ktorá podnietila debaty presahujúce „sektorovú“ tému.

Sekcia *Sociálne a kultúrne kontexty konšpiračných teórií a dezinformácií* v českom a slovenskom priestore, garantovaná neprítomnou Mariou Heřmanovou (SoU AVČR) a Dominikom Želinským (SÚ SAV), zvládla predstaviť vysoký počet prezentujúcich v jednom programovom bloku. Jej účastníci nepristupovali k takto označeným teóriám či vieram výhradne len ako k forme sociálnej patológie, ale ako ku komplexnému fenoménu, ktorý môže byť prejavom politickej a sociálnej nespokojnosti, ale aj formou kritiky mocenských a ekonomických nespravodlivostí v súčasných spoločnostiach. V tomto bloku vystupovali okrem domácich sociológov a politológov aj Matouš Pilnáček a Paulína Tabery z pražského Sociologického ústavu, ktorí predstavili rozšírený socio-epistemický model umožňujúci skúmať makro-koreláty viery v konšpiračné naratívy.

Pre relatívne veľký záujem bola do viacerých blokov rozdelená aj *Otvorená sekcia*. Úlohou jej garantiek (H. Kubátová, Z. Kusá a J. Strussová) bolo najmä nájsť afinity príspevkov a usporiadať ich tak, aby ich autori mali šancu produktívne diskutovať. Okrem už spomenutých príspevkov spojených témou znevýhodnení sa utvorilo teoreticko-metodologické zhluknutie, v ktorom vystúpil Jiří Šubrt (FHS Karlova univerzita) s konceptom figurácie, Helena Kubátová diskutovala o možnostiach situačnej analýzy prispieť k plánovaniu výskumu či Miloslav Bahna s Ondrejom Buchelom (SÚ SAV) vykonali pokus identifikovať vzory neodpovedania na otázky v reprezentatívnych zisťovaniach. Ďalšie zhluknutie sa v tejto sekcii zaoberalo politickými a etnickými napätiami, politickým jazykom a občianskou participáciou a ešte

v ďalšom výskumníci prezentovali svoje teoretické či empirické bádania týkajúce sa rodiny. Solitérnym, ale so záujmom počúvaným bol príspevok Dušana Lužného (Univerzita Palackého) o vzťahu náboženstva a národnej identity a o možnom vysvetlení odklonu od náboženstva v Česku.

Na rozdiel od nutne odopretých prednášok v súbežných programových blokoch boli štyri pléna 11. Slovenských a českých sociologických dní prístupné pre všetkých sociológov oddaných účastníkov, ktorí nepodľahli vábeniu pohoria na horizonte. Na prvom otváracom pléne odznali provokatívne prednášky Petra Soukupa (FSV, Univerzita Karlova) a Soni Szomolányi (FF, Univerzita Komenského). Petr Soukup rôzne dokumentoval väčšie či menšie schopnosti českej spoločnosti poučiť sa z inštitucionálnej a personálnej skúsenosti v oblasti zdravotníctva a terciárneho vzdelávania pri zvládaní pandémie. Soňa Szomolányi zasa uvažovala o možnostiach slovenskej spoločnosti nachádzať spoločné hodnoty a normy napriek viacnásobnému polarizovaniu politickým diskurzom.

Druhé konferenčné plénum patrilo Petrovi Gibasovi zo Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., ktorý sa venoval metaforicky uchopenej téme záhradkárstva ako spolupracujúcej starostlivosti o život, ktorý sa dá žiť, a Kateřine Nedbálkovej z FSS Masarykovej univerzity, ktorá na konkrétnom príklade odsúdeného väzňa a pokusov o prekvalifikovanie jeho trestného činu ukázala metodologickú vratkosť posudzovania a určovania faktov.

Na treťom pléne Erika Harris (Univerzity of Liverpool) prednášala o dilemách a predpojatostiach teórií nacionalizmu v strednej a východnej Európe. Prostredníctvom Zoomu sa s konferenciou spojila Ela Drazkiewicz, ktorá po pôsobení na SÚ SAV a získaní ERC grantu pre svoj výskum konšpirácií dnes pokračuje na Univerzite v švédskom Lunde. Drazkiewicz sa od pôvodne ohlásenej témy mierne odklonila, aby predstavila teoretický posun, ktorý medzičasom urobila vo svojom výskume konšpirácií ako ohrozenia demokracie. Na príklade poľských predvolebných zápasov názorne ukázala, že pojmy lojalita k štátu a jeho inštitúciám a zrada sú analyticky produktívnejšie pre uchopenie jadra konšpiračných príbehov, ktoré pripisujú politickým súperom negatívne motivácie, ako je zrada národa alebo zrada demokracie.

Na štvrtom a poslednom pléne vystúpil Pavel Pospěch z FSS Masarykovej univerzity s prednáškou, v ktorej sa venoval historickým zmenám v konfliktnom nazeraní na obyvateľstvo vidieka a mesta (od adorácie vidieka

ako morálne čistého a aktívneho po jeho dnešné zatracovanie ako nedostatočne rozhladeného a pasívneho). Rozoberal síce českú situáciu, no identické posuny by zrejme ukázala aj analýza slovenského diskurzu o rozdieloch mestského a vidieckeho obyvateľstva. Marek Mikuš z Max Planck Inštitútu pre sociálnu antropológiu predstavil teoreticky aj faktograficky zasadený rozbor zadlžovania slovenských domácností v súvislosti s existenčnou nutnosťou zaobstarávať si vlastnícke bývanie a dokumentoval dôsledky podriaďovania sa tomuto cieľu a súvisiacim finančným otázkam v pracovnom či rodinnom plánovaní a rozhodovaní sa.

Aj keď nahustený program konferencie okrem početných inšpirácií mnohým privodil aj pocity straty možnosti vypočuť si mnohé prednášky, veríme, že viacerým priniesol záujem kolegov aj uznanie a výskumné povzbudenie, také, aké si iste odnášali aj doktorandi zo Sociologického ústavu SAV a ďalších vedeckých inštitúcií, ktorí na konferencii predstavili svoje bádanie.

11. Slovenské a české dni nám domácim ukázali, že niektoré témy, ako napr. zdravotné znevýhodnenie či život v uzavretých inštitúciách, máme v menej početnom a inštitucionálne slabšom slovenskom sociologickom svete výskumne nepokryté a že pri rozvíjaní niektorých oblastí či typov skúmania sme fakticky odkázaní na medzinárodné spoločenstvo, ak ich nechceme nechať schradnúť. Potešujúcou stránkou tohto asi najväčšieho stretnutia slovenských a českých sociológov za posledné dve desaťročia bol aj záujem slovenskej študentskej diaspóry, teda účasť slovenských študentiek a študentov, ktorí sociológiu študujú na univerzitách v Česku. Tak dúfajme, že ich raz privítame aj na našej akademickej pôde ako svojich kolegov a kolegyně. A možno sa s nimi stretneme ešte skôr – na 12. českých a sociologických dňoch v roku 2026. Tešíme sa dovidenia.

Odkaz Michaela Burawoye (1947–2025): Sociologie jako odpovědnost

Vanda Černohorská

Národní kontaktní centrum – gender a věda

Sociologický ústav, Akademie věd České republiky

There are times when sociology must address real-world problems, however divisive and intense. Today the relationship between Israel and Palestine compels such a response, despite the risks – risks that are trivial considering the mounting death toll of the Gaza war¹.

„In my talk today, I want to compare the struggle against the Israeli-Jewish state with a struggle against the South African apartheid state. This is not a political talk but a sociological talk about politics.“ Takto uvedl Michael Burawoy svou keynote přednášku *Exiting from Settler Colonialism: Comparing Israel/Palestine and South Africa*, kterou zahájil 16. konferenci Evropské sociologické asociace v Portu (27.–30. srpna 2024). Emeritní profesor sociologie na Kalifornské univerzitě v Berkeley si v duchu veřejné sociologie, jejímž byl neúnavným propagátorem, zvolil téma, které mezi více než čtyřmi tisíci socioložkami a sociology vyvolalo nadšené přitakávání a bouřlivý potlesk, stejně jako nesouhlasné pohledy a dřívější odchody ze sálu. Myšlenky, které zazněly v Burawoyově přednášce, do velké míry rezonovaly v kuloárech konference i mimo ni – člověk během následujících dní zaslechl konverzace o (ne)vhodnosti použití komparativní historie při popisu izraelsko-palestinského konfliktu nebo zda se sociologie (ne)má

¹ Abstract ke keynote přednášce *Exiting from Settler Colonialism: Comparing Israel/Palestine and South Africa*, Michal Burawoy, Book of Abstracts, ESA 2024, pp. 11.

vyjadřovat k probíhajícím geopolitickým konfliktům v portských kavárnách, nočních barech i na větrných plážích.

Běžná zpráva z konference, k jejíž sepsání jsem se původně zavázala, by se věnovala tematickému zaměření celé akce (*Tension, Trust and Transformation*), představila by další přednášející, zmínila zajímavé panely a doprovodné akce. Pokud by to prostor a editorský tým časopisu dovolily, na závěr bych doplnila mírné pokárání organizačního týmu za dlouhé čekací doby při registraci a za zařazení transfobní přednášky do finálního plenárního bloku. Tohle ale není – bohužel – obyčejná zpráva z další mezinárodní konference. Dne 3. února 2025 se profesor Burawoy v domovském Oaklandu stal obětí tragického hit and run incidentu, a tak se (nejen sociologický) svět vyrovnává se ztrátou významného akademika, pedagoga, mentora a výzkumníka, který vnímal zásadní přínos naší disciplíny v sociologické praxi jako aktivním dialogu s veřejností, jehož cílem bylo dosáhnout větší sociální spravedlnosti. Ve světle těchto událostí se zdá být prostý popis konference nevhodným a necitlivým způsobem, jak reflektovat #ESA2024. A tak se, v rozporu s původním zadáním, z konferenční zprávy stává nekrolog.

Přínos a sociologická stopa Michaela Burawoye vycházejí z intenzivní výzkumné a pedagogické práce, která se rozprostírá napříč kontinenty i dékadami. Na půdu sociologie vstoupil dlouholetým výzkumem pracovního prostředí v různých částech světa, od měďařského průmyslu v postkoloniální Zambii přes průmyslový závod v Chicagu až po národní ocelárny v socialistickém Maďarsku a Sovětském svazu. V návaznosti na svůj rozsáhlý výzkum v oblasti etnografie práce a ve snaze překonat teritoriální perspektivu empirického přístupu a přiblížit se globálnímu přístupu rozpracoval tzv. intenzivní případovou metodu (*extended case method*), kombinující mikro- a makrosociologickou tradici. Výsledky svých výzkumů a teoretických konceptů shrnul v celé řadě publikací, např. *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism* (1979) nebo *The Extended Case Method: Four Countries, Four Decades, Four Great Transformations, and One Theoretical Tradition* (2009), a to i jako spoluautor, např. *Ethnography Unbound: Power and Resistance in the Modern Metropolis* (Berkeley, 1991), *Global Ethnography: Forces, Connections and Imaginations in a Postmodern World* (2000) a další. Během své dlouhé kariéry zastával významné akademické pozice – byl prezidentem Americké sociologické asociace (ASA)

i Mezinárodní sociologické asociace (ISA), zakládajícím editorem časopisu *Global Dialogue* a spolupředsedou Berkeley Faculty Association, která se zasazuje za práva studujících a akademických pracovníků.

Při zběžném pohledu na záplavu reakcí a vyjádření, které následovaly bezprostředně po Burawoyově tragickém odchodu, nicméně vyvstává – spíše než výčet bohaté výzkumné práce, publikační produkce a akademických funkcí – jeho zápal, se kterým se věnoval studujícím, komunitní práci i boji za důstojné pracovní podmínky v univerzitním prostředí. Vykročení z role tzv. profesního sociologa směrem k větší angažovanosti a dialogu, jak na akademické půdě, tak zejména mimo ni, je příznačné pro veřejnou sociologii, jejímž byl významným propagátorem. Burawoyova veřejná sociologie – v opozici k sociologii profesní – zasahuje mimo akademickou komunitu a aktivně navazuje dialog s veřejností na lokální i globální úrovni. Nejde přitom jen o snahu rozšiřovat a popularizovat výsledky sociologického bádání – zapojení veřejnosti je součástí identifikace relevantních oblastí výzkumu i samotné produkce vědění. A to nás přivádí zpět k Burawoyově úvodní přednášce na konferenci ESA v Portu, která byla právě takovým apelem za sociologii, jež reaguje na aktuální společensko-politické otázky, nehledě na to, jak moc polarizující následná debata může být.

Burawoy se k izraelsko-palestinskému konfliktu vyjadřoval dávno před genocidou, kterou páchá stát Izrael na palestinském obyvatelstvu v Gaze v posledních měsících a letech – byl hlasitým zastáncem práva členek*ů univerzit a akademických pracovišť zapojit se do kampaní volajících po bojkotu a protiizraelských sankcích, stejně tak se postavil za výzvu Americké sociologické asociace *Resolution for Justice in Palestine*. Onoho srpnového večera v portské Super Bock aréně tak Burawoy apeloval zejména na nás – socioložky a sociology –, abychom nad utrpením palestinského obyvatelstva nezavírali oči z důvodu potřeby zachování domnělé „neutrality“ v sociálních vědách. S odkazem na Webera připomínal, že sociální vědkyně a vědci nemohou provádět výzkum bez toho, aniž by zaujali určité stanovisko – i jejich jednání je, stejně jako je tomu u kohokoliv jiného, ovlivněno hodnotami, které zastávají. A zároveň dodávám že: „[t]o refuse to take a stance is a stance itself, a stance in favour of the status quo, in favour

of Israel's asymmetrical massacre of Palestinians in Gaza and beyond.“ (Burawoy, 2025, s. 250)²

Je 18. dubna 2025 a izraelská armáda zahájila rozsáhlé bombardování Gazy, při němž zahynulo přes 400 lidí. Tento útok definitivně ukončil dvouměsíční příměří, které však Izrael již dříve v určité míře porušoval. Současný vývoj se tak jeví jako systematická snaha zabránit postupu příměří do dalších plánovaných fází. Masové zabíjení civilního obyvatelstva a blokáda humanitární pomoci naplňují znaky genocidy, jak ji definuje mezinárodní právo. A tak se z nekrologu stává apel adresovaný kolegyním a kolegům ze sociologické komunity, aby – pokud tak dosud neučinili – zaujali jasné stanovisko ke kritické situaci v Gaze a zasazovali se za dodržování základního práva Palestinek a Palestinců na život v míru a důstojnosti. Pokud bychom si z dlouhé a bohaté kariéry Michaela Burawoye měli vzít jedno klíčové ponaučení, pak je to fakt, že Palestina je sociologická otázka. Jako socioložky a sociologové máme povinnost mluvit o nezměrném utrpení, které se tam právě teď odehrává.

² Burawoy následně rozpracoval svoji keynote přednášku z 16. konference ESA do textu Burawoy, M. (2025). Why and How Should Sociologists Speak Out on Palestine? *The Sociological Review*, 73(2), 249–260. <https://www.doi.org/10.1177/00380261251321676>

Česká sociologická společnost ocenila přínos Miloše Havelky pro českou sociologii

Dušan Lužný

Česká sociologická společnost udělila pro rok 2024 Cenu za přínos české sociologii prof. Miloši Havelkovi.¹

Miloš Havelka je předním českým znalcem německé sociologie a německých intelektuálních dějin a sehrál nezastupitelnou úlohu v seznamování české odborné i široké veřejnosti s autory a myšlenkovými směry z německojazyčné oblasti. Mimořádnou úlohu v české sociologii mají Havelkovy překlady zásadních textů z díla Maxe Webera a jeho fundované weberovské studie, kterými se více než kdokoli jiný zasloužil o obnovenou českou recepci Weberova díla po roce 1989.

Miloš Havelka představuje jednu z klíčových postav české sociologie, zejména v oblasti historické sociologie, intelektuálních dějin a teorie modernizace. Jeho práce se soustředí na analýzu českého myšlení v kontextu širších evropských intelektuálních proudů, čímž přispěl k hlubšímu porozumění vývoje české společnosti a kultury.

Jedním z hlavních přínosů Havelkova díla je jeho důraz na kritickou reflexi českého historického a sociálního myšlení. Ve svých pracích se věnuje otázce modernizace a jejímu vztahu k českému národnímu obrození, demokratizaci a proměnám společnosti ve 20. století. Zkoumá, jak česká

¹ Více na <https://ceskasociologicka.org/cena-ceske-sociologicke-spolecnosti-za-prinos-ceske-sociologii-2024/>

intelektuální elita reflektovala otázky pokroku, tradice a identity, přičemž klade důraz na koncepty jako např. historické vědomí a kolektivní paměť.

Havelka se rovněž zabývá problematikou ideologie a její role v českém myšlení. Analyzuje myšlenkový odkaz českých intelektuálů a jejich vztah k západním a východním tradicím. Jeho přístup kombinuje sociologii s historiografií a filozofií, což umožňuje komplexnější pohled na vývoj české společnosti a její sebereflexi.

Díky svému interdisciplinárnímu přístupu a hluboké znalosti intelektuálních dějin se Miloš Havelka stal důležitým hlasem v debatách o české identitě, demokracii a modernitě. Jeho dílo je cenným přínosem nejen pro sociologii, ale i pro historickou vědu a politickou filozofii. V akademickém prostředí představuje klíčovou referenci pro všechny, kdo se zabývají intelektuálními dějinami střední Evropy a jejich vlivem na současné myšlení.

Miloš Havelka je osobnost s jedinečnou kombinací odborných kvalit, osobního charismatu a lidské vstřícnosti. Je vždy připraven k diskusi a otevřený k podnětným otázkám. Redakce *Sociologického bulletinu* se přidává k dalším gratulantům a přeje hodně sil do dalšího působení.

Cena Miloslava Petruska za rok 2023

Miroslav Paulíček

Do každoroční soutěže odborných sociologických článků o Cenu Miloslava Petruska se v loňském roce přihlásilo šest kvalitních textů. Porota ve složení Jaroslava Hasmanová Marhánková, Hana Huntová, Dušan Janák, Hynek Jeřábek, František Kalvas, Alena Miltová a Miroslav Paulíček ocenila prvním místem a desetitisícovou odměnou článek *Marital plans and partnership transitions among German opposite-sex couples: Couple agreement and gender differences* Dominiky Perdoch Sladké z Masarykovy univerzity. Na druhém místě se umístila Michaela Prokeš (se spoluautorem Alešem Kudrnáčem) z Fakulty sociálních věd UK s textem *Better sleep, better life? Testing the role of sleep on quality of life*, za což získala pětitisícovou odměnu, a o třetí místo (každá s třitisícovou odměnou) se podělily Radka Hanzlová z Filozofické fakulty UK s textem *An Item Response Theory Analysis and Psychometric Properties of the Czech Version of the Satisfaction with Life Scale* a Nela Andresová z Fakulty sociálních věd UK s článkem *Asexuál, kdo? Konstrukce identity asexuálních lidí v české společnosti*.

Slavnostní vyhlášení proběhlo v říjnu na 13. Olomoucké sociologické konferenci, Cena Miloslava Petruska za rok 2024 bude vyhlášena na této tradiční konferenci letos. Až do konce února 2026 bude opět možné přihlásit texty autorek a autorů (i ve spoluautorství), kteří v době přijetí článku k tisku studovali českou vysokou školu, nemají ještě titul Ph.D. a nejsou starší 35 let. Stačí je zaslat Miroslavu Paulíčkoví na e-mailovou adresu mpaulicek@email.cz.

Česká sociologická společnost před sto lety, před půlstoletím a dnes

Zdeněk R. Nešpor

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Nazval-li jsem meziválečné Československo „republikou sociologů“ (Nešpor, 2011), chtěl jsem tím podtrhnout relativně vysoký podíl sociologů a zájemců o sociologii mezi československými politiky a státními úředníky, stejně jako výjimečnou snadnost, s níž se sociologie v tomto státě etablovala jako akademická disciplína. Ale nejen to, sociologie přitahovala značnou část československé intelektuální elity a vytvářela prostor pro svobodnou, a přitom kritickou výměnu názorů na provoz společnosti a jeho případné reformy, prostor vytyčený společně sdílenými akademickými a občanskými hodnotami, což je téma, které dále rozvíjí Rostislav Grampskopf (2023). Výrazem obou těchto aspektů bylo zřízení státního Sociálního ústavu jakožto poradního orgánu ministra sociální péče, k němuž došlo pouhý rok po vzniku republiky, 30. října 1919 (Rákosník, 2007; Nešpor, 2017, s. 30–32). Přes bouřlivost a neukotvenost poměrů mělo být právě řešení sociálních problémů – v nejširším slova smyslu – jedním z hlavních úkolů nového státu, a to jak v praktické rovině sociální politiky, v níž se republika skutečně záhy stala vzorem, tak s ohledem na své hlubší zakotvení ve společenském řádu a pokroku.

Diskuse o problémech „sociologické, sociálně filosofické, národohospodářské teorie, zejména socialismu“ vskutku zabírala významnou část činnosti teoretické sekce Sociálního ústavu, stejně jako stránky jeho periodika *Sociální revue*. Zatímco střídající se ministři sociální péče potřebovali především

návrhy a zdůvodnění nových zákonů v oblasti regulace a bezpečnosti práce, sociálního zabezpečení, péče o znevýhodněné a podobně, členové teoretické sekce Sociálního ústavu chtěli jít podstatně dál a mezi sebou i veřejně diskutovat fundamentální prvky sociálního provozu. Chtěli prostor pro onu „republiku sociologů“ v intelektuálním smyslu, neohraničený praktickými zájmy státu, jeho ministerstva a příslušných úředníků, chtěli demokratickou vědeckou korporaci. Proto se rozhodli založit nezávislou sociologickou společnost, pro niž s ohledem na dobové poměry i osobní úctu požadovali – a získali – jméno prezidenta Masaryka. Masarykova sociologická společnost byla založena v Praze 12. ledna 1925 (Nešpor, 2017, s. 88–93).

Společnost deklarovala, že chce sdružovat všechny zájemce o sociologii, posilovat její postavení v akademické sféře i ve společnosti a především diskutovat nejširší paletu témat, k čemuž se členové měli scházet každý týden. Velkolepé plány nicméně záhy vzaly za své, schůzí a veřejných přednášek bylo podstatně méně, navíc mezi sociology vstoupily osobní spory. Prvním předsedou společnosti byl sice zvolen Masarykův následovník Břetislav Foustka, tomu však již bylo přes šedesát let a nevynikal velkou aktivitou, zatímco o generaci mladší místopředsedové společnosti Arnošt Bláha a Josef Král spolu otevřeně soupeřili. Vzájemně nesnášenlivých teoretiků přesvědčených o vlastní výjimečnosti a výlučné platnosti svých receptů na léčení sociálních neduhů však bylo ve společnosti podstatně víc. Masarykova sociologická společnost se proto alespoň zpočátku žádným otevřeným, soustavným a krásným diskusním fórem nestala. Ale to ještě neznamená, že bychom neměli její stoleté výročí slavit. A to jak proto, že svým hašteřením a egoistickými perspektivami, špatně skrývanými za velkými řeči jednotlivých osobností, v mnohém anticipovala i další etapy vývoje české sociologie, tak proto, že přes všechny tyto nedostatky dosáhla také úspěchů z dnešní perspektivy přímo nevídaných. Zvlášť proto, že pracovala jen s prostředky, které si její členové vybrali mezi sebou.

Masarykova sociologická společnost (ve skutečnosti to byl především Arnošt Bláha) od roku 1930 vydávala časopis *Sociologická revue* a v něm nejen různě dobré články, ale především recenze nebo alespoň anotace prakticky veškeré tehdejší světové sociologické produkce (Janák, 2011). Pouhé čtení *Revue* tak přinášelo základní orientaci v aktuálním dění oboru, což dále doplňovaly stále hojnější přednášky společnosti a její knihovna,

edice překladů i vlastních studií, nabízející většinu nejzásadnějších prací meziválečné české sociologie. Vyšla zde třeba Bláhova *Sociologie dělníka a sedláka* (1925) a *Sociologie inteligence* (1937), stejně jako Machotkův *Mravní problém v sociologii* (1927) nebo Mertlovy *Politické strany* (1931) a po druhé světové válce aktuální úvaha Helmutha Plessnera *Co bude s Německem?* (1947). Masarykova sociologická společnost se stala kolektivním členem Mezinárodního sociologického ústavu, první mezinárodní platformy oboru, a dva její představitelé, Arnošt Bláha a Emanuel Chalupný, také jeho místopředsedy (vždy na jedno funkční období). Bylo-li tedy meziválečné Československo oním „zářivým bodem na sociologické mapě“ (Barnes & Becker, 1938, s. 1067), bylo to z velké míry právě zásluhou této společnosti.

Její kritiky ze strany pražské sociologické školy ovšem nebyly neoprávněné (Janák, 2013) a válečná kolaborace pod názvem Česká společnost sociologická, po osvobození „cudně“ zamlčovaná, také ničím pěkným. I když se společnost v krátkém období poválečné limitované demokracie vrátila k původnímu názvu i úkolům, podařilo se jí obnovit jenom něco – především vydávání vlastního časopisu – a pronásledována komunisty nezadržitelně spěla k zániku, stejně jako celý obor. Akčním výboru, který starou sociologickou společnost v březnu 1948 zrušil, předsedal student před státnicemi a již tehdy úspěšný komunistický politik Čestmír Císař. Ze svého hlediska měl ovšem pravdu, diktatura proletariátu žádnou „republiku sociologů“ nemohla připustit. Ti její členové, kteří se nestáhli do ústraní nebo neodešli do exilu, na to z oportunních důvodů buď přistoupili, anebo byli perzekvováni, vyhozeni ze zaměstnání a v extrémních případech dokonce vězněni.

Nová, alespoň podle jména marxistická, sociologie, začala vznikat v podstatě „na zelené louce“ v polovině šedesátých let 20. století. Přitom není náhodou, že restaurace oboru vedla také k založení nové sociologické společnosti – Československé sociologické společnosti při ČSAV (Nešpor, 2017, s. 84–87; 2019). Důvodem bylo jednak vyrovnání se jiným vědeckým oborům, které své akademické společnosti standardně měly, jednak reprezentace československé vědy v mezinárodních orgánech (nyní již především v Mezinárodní sociologické asociaci, protože Institut ztratil na významu) a teprve v dalším sledu sdružování a informační obohacování široké obce zájemců o sociologii. Ani tyto aspekty však nelze podceňovat, zájem o ně v sociologické společnosti vyvěral „zdola“, stejně jako nové

pokusy o ustavení oné intelektuální „republiky sociologů“. Demokratický a diskusní charakter Československé sociologické společnosti při ČSAV proto ve druhé polovině šedesátých let rychle stoupal, což je vidět na proměnách jejího interního periodika *Zprávy ČSSS* (Nešpor, 2024). Společnost v čele s Jaroslavem Klofáčem a později Josefem Solařem přebírala management vědy, dosud vyhrazený Vědeckému kolegiu filosofie a sociologie, a v „krizových letech“ 1968–69 usilovala o samostatné, nebyrokratické řízení a reprezentaci oboru.

Dopadlo to samozřejmě špatně, v nastupující tzv. normalizaci byla sociologie opět tvrdě postižena a její akademická společnost jakbysmet. Vedení bylo vyměněno, počet členů zredukován přeregistrací, řízení socialistické vědy se chopilo vedení taktéž „reorganizovaného“ Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Akademická společnost, která sice nikdy nebyla zcela otevřenou a demokratickou, ale která se těmito ideálům alespoň přibližovala, byla spíš na obtíž. Přesto se však udržela a byla to ostatně na konci osmdesátých let byla právě tato společnost, která se – vedle osobností samizdatového *Sociologického obzoru* – hlasem většiny členů odhodlala svrhnout nejhorší protagonisty normalizační „marxisticko-leninské sociologie“ a nastoupit cestu ke kvalitativní obnově oboru. V roce 1990 se z nostalgických důvodů vrátila k názvu Masarykova československá sociologická společnost, a i když postupně opustila československost i jméno zakladatele oboru, úspěšně pokračuje v činnosti až do dnešních dní. Úspěšně, ale jinak než její předchůdkyně, stejně jako diametrálně odlišně funguje celá věda.

I když jenom velcí optimisté mohou tvrdit, že postupné proměny vědecké činnosti a akademického provozu nevedou než k lepšímu, bylo by nesmyslné pokoušet se jim bránit. Věda, i ta česká a právě ta česká, funguje jinak než před sto i než před padesáti lety, a tomu se musí přizpůsobit také provoz oborové akademické společnosti. Bylo by navíc pošetilé vzhlížet k jejím předchůdkyním jako k nezpochybnitelným vzorům, i těch pár stránek mého textu alespoň naznačuje některé jejich slabiny. Přeci však tu něco hodného pozornosti a opakování je – snaha o budování intelektuální „republiky sociologů“. Bude-li k ní dnešní sociologická společnost a všichni její členové přistupovat s takovým zaujetím, důrazem a osobní angažovaností jako naši předchůdci před sto i méně lety, pak se nemusíme bát ani o svůj obor, ani o společnost, která je jeho předmětem studia i nositelkou. Společností

přítom nebudiž míněna jenom ta „malá“ akademická, ale i o pár řádů větší společnost České republiky a lidstvo jako celek.

Bibliografie

- Barnes, H. E., & Becker, H. (1938). *Social thought from lore to science II: Sociological trends throughout the world*. D. C. Heath.
- Grampskopf, R. (2023). Vybrané aspekty veřejné sociologie: Možné cesty dialogu v republice sociologů. *Lidé města*, 25(3), 347–366.
- Janák, D. (2011). Autorská a tematická struktura Sociologické revue: Příspěvek k sociologickému rozboru české sociologie. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47(5), 991–1016.
- Janák, D. (2013). Brněnská versus pražská sociologická škola: Mýtus a skutečnost. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(3), 577–602.
- Nešpor, Z. R. (2011). *Republika sociologů: Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Scriptorium.
- Nešpor, Z. R. (2017). *Slovník institucionálního zázemí české sociologie*. Scriptorium.
- Nešpor, Z. R. (2019). Československá sociologická společnost při ČSAV jako institucionální báze obnoveného oboru. *Práce z dějin Akademie věd*, 11(1), 19–30.
- Nešpor, Z. R. (2024). Československá sociologická společnost při ČSAV v zrcadle svých Zpráv (1964–69): K 60. výročí České sociologické společnosti. *Lidé města*, 26(3), 291–305.
- Rákosník, J. (2007). Sociální ústav 1920–1941: Mozkové centrum československé sociální politiky. In *Svět historie – historikův svět: Sborník profesoru Robertu Kvačkoví* (296–316). Technická univerzita v Liberci.

SOCIOLOGICKÉ KNIHY 2024

V této rubrice nabízíme přehled původních knih ze sociologie (a věd jí blízkých), které vydaly autorky a autoři působící na českých vzdělávacích a výzkumných institucích. Přes veškerou snahu o úplnost není přehled pravděpodobně zcela vyčerpávající.

V případě zájmu o propagaci svých nejnovějších knih se autoři a autorky mohou obracet na redakci bulletinu.

Sestavili Barbora Hubatková a Jakub Mlynář.

Ferenčuhová, S., Galčanová Batista, L., & Vacková, B. (Eds.). (2024). *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. Brno: Masarykova univerzita.

Ferenčuhová, S., Hledíková, M., Galčanová, L., & Vacková, B. (Eds.). (2024) [2009]. *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. el. vyd. 2024, obsahově s. Brno: Masarykova univerzita.

Gjuričová, A., Nodl, M., & Urbánek, V. (Eds.). (2024). *Historiografie, sociologie a politika paměti*. Praha: Argo.

Heřmanová, M., Lehečka, M., Špaček, O., & Władyniak, L. (2024). *Pravidla vkusu*. Brno: Host.

Janská, E. (Ed.). (2024). *Transnational trajectories and diaspora policies: The case of Czechia in comparison to Poland, Hungary and Slovakia*. Praha: Karolinum.

Kohoutek, J. (2024). *Policy work and politicisation in the ministries of the Czech Republic: The dilemmas of state service*. Praha: Karolinum.

Lochmannová, A., & kol. (2024). *Porod: Ztráty současné a minulé*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Nešpor, Z. R. (2024). *Století národní církve: Duchovní hledání Církve československé (husitské)*. Praha: Academia.

Patočka, J. (Ed.). (2024). *Růst, nebo život? Cesty z ekologické krize*. Olomouc / Praha: Burian a Tichák / Masarykova demokratická akademie.

Plíčková, O., a kol. (2024). *Depresivní společnost: K připomínce Markéty Sedláčkové*. Praha: Karolinum.

- Pospíšil, L. (2024). *Obchodníci z „doby kamenné“: Papuánští Kapaukové z Nové Guineje*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Přibáň, J. (2024). *Sázka na svobodu*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, J., & Císař Brown, L. (Eds.). (2024). *Time, memory, and the processual approach in historical sociology*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, J., Vinopal, J., & Vávra, M. (2024). *Když se řekne veřejné mínění....* Praha: Karolinum (SLON).
- Svobodová, A. (2024). *Vietnam vzdálený i blízký: Potomci Vietnamců v Česku*. Praha: Karolinum (SLON).
- Trávníček, J. (2024). *Ohrožený druh? Kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme* 2023. Brno: Host.

DŮLEŽITÁ DATA ROKU 2025

Miroslav Paulíček

Katedra zdravotně-sociálních studií

Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity

Srovnání s výročími, jež jsme připomínali na stránkách *Sociologického bulletinu* před deseti lety, nutně vede k bilancování, kdo domácí i světové sociologické společenství během této doby definitivně opustil. Byli to například Jiřina Šiklová, Alain Touraine, Martin Matějů, těsně před svými stými narozeninami Lubomír Kotačka, obzvláště nečekaný byl velmi předčasný odchod Olgy Šmídové Matoušové... Můžeme si nicméně připomenout i deset let od nezapomenutelné konference ESA, která se konala v Praze a na níž jsme mohli naposledy vidět Zygmunta Baumanu, jenž by se letos také dostal mezi stoleté. Všem žijícím jubilantům přejeme pevné zdraví a hodně štěstí v dalším dlouhém životě.

18. ledna 1925 se narodil Gilles Deleuze (zemřel 4. listopadu 1995)

23. ledna 1955 se narodil Jan Keller

3. února 1935 se narodil Antonín Rašek

14. února 1895 se narodil Max Horkheimer (zemřel 7. července 1973)

9. března 1935 se narodil Jan Sedláček (zemřel 20. srpna 2008)

14. března 1905 se narodil Raymond Aron (zemřel 17. října 1983)

30. března 1965 se narodil Tomáš Kostecký

30. března 1945 se narodil Fedor Gál

1. dubna 1945 se narodila Adele Clarke (zemřela 19. ledna 2024)
9. dubna 1925 se narodil Vladimír Karbusický (zemřel 23. května 2002)
13. dubna 1885 se narodil György Lukács (zemřel 4. června 1971)
8. května 1975 se narodil Arnošt Veselý
12. května 1965 se narodil Jan Jandourek
21. června 1905 se narodil Jean-Paul Sartre (zemřel 15. dubna 1980)
5. července 1945 se narodil Petr Skalník
17. června 1935 se narodila Jiřina Šiklová (zemřela 22. května 2021)
27. června 1955 se narodila Olga Šmídová Matoušová (zemřela 18. září 2017)
17. července 1945 se narodil Ivan Mucha
19. července 1935 se narodil Harvey Sacks (zemřel 14. listopadu 1975)
20. července 1925 se narodil Miroslav Dismán (zemřel 22. září 1996)
25. července 1905 se narodil Elias Canetti (zemřel 14. srpna 1994)
26. července 1855 se narodil Ferdinand Tönnies (zemřel 9. dubna 1936)
26. července 1875 se narodil Carl Gustav Jung (zemřel 6. června 1961)
29. července 1805 se narodil Alexis de Tocqueville (zemřel 9. dubna 1859)
3. srpna 1925 se narodil Alain Touraine (zemřel 9. června 2023)
9. srpna 1925 se narodil Jiří Nehněvajsa (zemřel 31. července 1996)
14. srpna 1935 se narodil František Zich
15. srpna 1965 se narodil Hartmut Rosa
22. srpna 1945 se narodil Martin Matějů (23. července 2020)
7. září 1975 se narodil František Kalvas
2. října 1925 se narodil Zdeněk Strmiska (zemřel 15. ledna 2009)
10. října 1925 se narodil Ivan Sviták (zemřel 20. října 1994)
17. října 1925 se narodil Lubomír Kotačka (zemřel 26. února 2025)
18. října 1925 se narodil Zdeněk Salzmán (zemřel 10. května 2021)
12. listopadu 1915 se narodil Roland Barthes (zemřel 25. března 1980)

- 14. listopadu 1975 se narodil Martin Kreidl
- 19. listopadu 1925 se narodil Zygmunt Bauman (zemřel 9. ledna 2017)
- 1. prosince 1905 se narodil Hans Zeisel (zemřel 7. dubna 1992)
- 9. prosince 1925 se narodil Ernest Gellner (zemřel 5. listopadu 1995)
- 8. prosince 1955 se narodila Alena Miltová
- 17. prosince 1915 se narodil Robert A. Dahl (zemřel 5. února 2014)
- 21. prosince 1965 se narodil Jaroslav Kiliás
- 23. prosince 1945 se narodil Scott Lash

SOCIOLOGICKÝ BULLETIN
České sociologické společnosti 2024

Dušan Lužný a kol. (eds.)

Odpovědný redaktor Veronika Gígalová
Jazyková korektura Otakar Loutocký
Návrh obálky a layout Lenka Wünschová
Sazbu písmem Tabac Sans provedla Lenka Wünschová

Vydala Česká sociologická společnost
Husova 4
110 00 Praha 1

Vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
vydavatelstvi.upol.cz

1. vydání
Praha 2024

ISSN 2788-1679 (print)
ISSN 2788-1687 (on-line)
ISBN 978-80-909014-4-5 (print, brožováno)
ISBN 978-80-909014-5-2 (online: iPDF)

VUP 2025/0125

Neprodejná publikace